

RINGERIKE

1993 - 94

RINGERIKE

[Handwritten signature]

Lokalbanken for
næringslivet!

Boligbanken
for alle!

sparebanken
ANOR

Kvernberggt.5, 3500 Hønefoss

RINGERIKE

1993-94

(Hefte nr. 65)

Utgitt av

RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon

GUDMUND BAKKE (ansv.)

BJØRN KNOPH

INGEBJØRG LILJEDAHL

FRED HARALD NILSSEN

OLAV NORHEIM

TRYGVE GJERALD (forretningsfører)

Innhold

GUNNAR HONERUD	Stortjern på Holleia	3
SVERRE GRIMSTAD	Krokkleiva - fager og farlig	4
FRED HARALD NILSSEN	Da Ringerike ble en del av Europa	8
	Ringerikes internasjonale vikingskatter	9
JAMES E. KNIRK	Runesteinen på Eggemoen	11
TRYGVE H. BERGE	Eggemosteinen. Peikar retninga aust eller vest?	17
BJØRN KNOPH	Helgelandsmoen og Hvalsmoen	19
ELLING M. SOLHEIM	- De kjem aldri igjennom Haverstøng, sa moster	22
FRED HARALD NILSSEN	Ringerike på 1600-tallet	25
KARI TELSTE	Frieri, kjærlighet og ekteskap for 300 år siden	26
FRED HARALD NILSSEN	Ringerikes vinterolympiere	32
KRISTIAN DYRDAL	Mellomalderbrev fra Ringerike	35
INGEBORG PRYTZ FOUGNER	Mitt fjell - Gyrihaugen på Ringerike	37
GUDRUN TINGLEFF JENSEN	Bertha Hognestad - en kunstnerisk fotograf	40
FRED HARALD NILSSEN	Ibsens omtale av Hattemakerfeiden	44
THEODOR CASPARI	Fra bygdevei og sætersti	46
GUDMUND BAKKE	Utvandring fra Hole til Amerika i 1880	52
FRED HARALD NILSSEN	Ringeriksbanen - en 150 år gammel plan	59
GUDMUND BAKKE	Skogbranner på Nordmarka og Krokskogen i 1677	63
K. DYRDAL/RAGNVALD LIEN	Strømsått-navnet	66
OTTO FRYDENLUND	Den gamle husholdningskalenderen på Nordby	67
PER OLE RØNNING	Abraham Larsen Korsgranbråtan	71
ARNE CHR. BERG	Kroksund - et eldgammelt overfartssted	74
SVERRE KRINGLEBOTTEN	Karen Fjellbråten forteller	76
ÅRSMELDINGER	- Ringerikes Museum	80
	- Ringerike Historielag.....	82
	- Hole Ungdomsforening	83
	- Heftet "Ringerike"	84

FORSIDEBILDET:

Den best bevarte hjelmen fra skandinavisk vikingtid, er fra Gjermundbo-funnet i Haug.

Stortjern på Holleia

(Foto: Gulbrand Honerud)

Inn i skogens dunkle skygge ligger det et lite tjern
rundt omkring så stø og trygge, gran og furu står som vern.
Inn på berget står ei stue je og'n far har tømra opp
utav gammalt låvetømmer, det var hardt å få ihop.

Utpå vannet flyter lilja gul og hvit med grønne blad
ifra mudret opp den skyter, der den sine røtter har.
Under vannet fisken svømmer rundt omkring fra strand til strand
sør i vika bekken strømmer langt avsted til fremmed land.

Oppå åsen tiur'n klonker, hanen buldrer slag på slag
oppi ospa ugla blonker, huff så lyst det er idag!
Lenger nordi rusler elgen, han er freda nå ei tid
men til høsten nye trusler - da må han for livet stri.

Inni myra beiter kua, oppå åsen sau og lam
frampå høgda bakom stua, hesta står og titter fram.
Gamle Stortjern, djupe - svarte, du min barndoms fiskevann
mange minner godt bevarte, mang'en åbbor trekt på land.

Gunnar Honerud.

*Gunnar Honerud er bonde på Nakkerud,
96 år gammel og fortsatt i full vigør.*

*Ved foten av Kleiva. En vandringsmann på vei, kanskje skal han over skogen like til Christiania?
(Foto: Wilse-samlingen, Norsk Folkemuseum)*

Krokkleiva - fager og farlig

Krokskogen har til alle tider hatt stor ferdsel. På begynnelsen av 1000-tallet kom Olav den hellige langs Lomma, opp Bukkebekkdalen, over Retthella og ned Grøndokka på sin vei til Ringerike. Drøyt 500 år senere drar bispen Jens Nilssøn ned Nordkleiva på sin visitasferd.

AV SVERRE GRIMSTAD

Så, på slutten av 1700-tallet gjør industrien sitt inntog i disse skogs-traktene. På sin jakt etter mere kull til masovnen på Bærums Jernverk, blir stadig større skogområder utnyttet. Veier blir bygget for å gjøre transporten lettere. Det holdt ikke lenger med rideveier. De store kurvene med kull ble kjørt på vogner om sommeren, slede på vinteren, og krevde skikkelige kjøreveier. Den gamle ferdselsveien opp Krokkleiva ble kraftig for-

bedret, og fremsto rundt 1775 som en utmerket kullvei, to meter bred og tre meter ved broovergangen.

Kongevei

Etter hvert stilnet kulltransporten, behovet for veiene ble borte, og de grodde etter hvert igjen. Bare langs stamveien fra Jonsrud, over Langebru, Midtskogen og ned Krokkleiva til Sundvollen ble en viss ferdsel opprettholdt, nå av vanlige veifarende. Kravet til bedre standard ble større,

og i 1791 besluttet datidens samferdselsminister, Peder Anker, å bygge ut strekningen til "kongevei".

Den nye Bergensveien ble den kalt, da den ble tatt i bruk høsten 1805. Etterarbeidene fortsatte noen år og ved fylkesgrensen på Langebru står en veistøtte merket 1807. Samme år ble veien rodelagt, det vil si fordelt på gårder på begge sider av Krokskogen, som fikk vedlikeholdsansvaret for hvert sitt veistykke. Det fortelles at under oppstykingen var det krangel om hver tomme. Ingen ville gjøre

mer gratisarbeid enn høyst nødvendig.

Rodegrensene ble markert med steintavler, som enten lå i selve veien, sto som støtter i veikanten eller var hugget inn i bergvegger langs veien. De fleste er borte, men noen vet vi fortsatt om.

Ferdafolk

Trafikken økte etter hvert, og hvilestuer med skjenkerett ble strategisk plassert langs den 14 km lange veien fra Jonsrud til Sundvollen. Vanlige ferdafolk dominerte trafikken. Men militærkolonner, krøttertrekklere, flasketransport og tømmerkjørere var viktige ingredienser i en variert ferdsel.

Det vanskeligste veistykket var den bratte Krokkleiva. Det trange skaret, med en flombekk i bunnen, gjorde anleggsarbeidet krevende og vanskelig. Til tross for store steinoppbygginger, vide broer og mange stikkrenner, ble veien stadig ødelagt av flom. Sist i 1987, hvor et voldsomt regnvær var årsaken til at hele nedre del av Kleiva ble rasert. Ferdig ble den imidlertid, etter imponerende arbeidsinnsats som resulterte i en utmerket vei etter datidens standard.

Idag synes vi imidlertid det er underlig at Kleiva også ble brukt til biltrafikk fra krigens slutt i 1945 frem til Dronningveien sto ferdig opp til Kleivstua i 1964. Signe Bure kjøpte en jeep med firehjulstrekk for å frakte forsyninger opp til Bureheim, serveringsstedet hun hadde et stykke innenfor Kleivstua. Så bratt var Kleiva at hun måtte bygge på en lastekasse foran, slik at jeopen ikke skulle tippe!

Turistene

Den nye Bergenske kongevei over Krokskogen beholdt sin strategiske betydning i 50 år. I 1855 var veien over Sollihøgda ferdig og overtok gjennomgangstrafikken. Imidlertid - stadig flere turister kom til Sundvollen og i deres program lå også en tur opp Krokkleiva til Kongens Utsikt. Seterdrift og tømmertransport bidro også til at Kleiva fortsatt hadde betydning som lokal ferdselsvei. Først da Dronningveien kom i 1964

ble Krokkleiva redusert til ren turistmessig trafikk.

På 1980-tallet forfalt Krokkleiva og vegetasjonen fikk gro fritt. Kraftig avis-kritikk gjorde at Hole kommune gikk i spissen for en utbedring og opprensning av veien høsten 1992. De sørget for vegetasjonsmessig rydding av traseen, fjerning av søppel, grøfning, vedlikehold og skilting av strategisk viktige steder. Idag er Krokkleiva igjen fullt farbar og fremstår som Østlandets største kulturhistoriske perle på det samferdselsmessige plan.

Opp Krokkleiva

La oss ta en tur opp Krokkleiva og få med oss det vi idag vet av geografisk og kulturhistorisk betydning. Vi begynner helt nede ved Sundvollen. Her krysser den moderne E16 over til Sundøya på en stenfylling og videre på bro til Kroksund. Undersøk stenfyllingen mot Steinsfjorden. Du vil finne årstallet 1848 med stukken skrift på tre forskjellige steder. Et sted finner du bokstaver og et kors sammen med årstallet. Sikkert en dødsulykke i forbindelse med veiarbeidet.

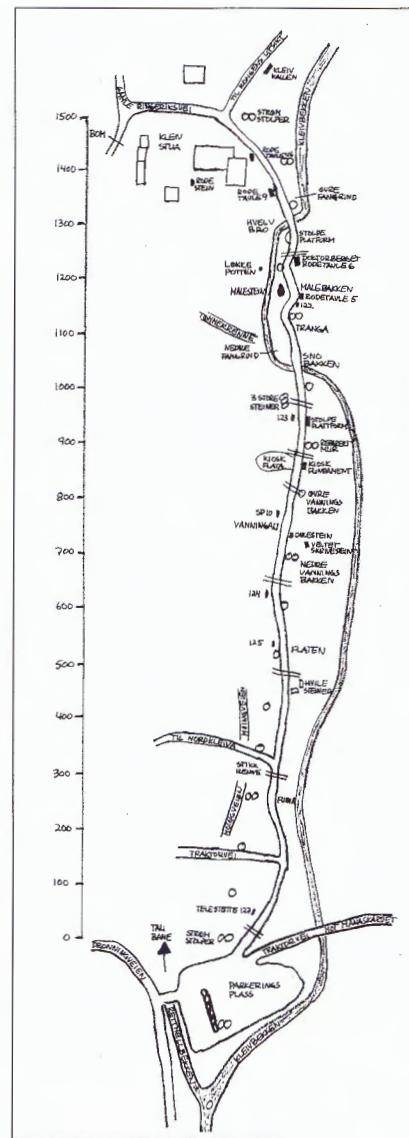
Så beveger vi oss opp til Sundvollen Hotel, og starter selve marsjen ved inngangspartiet til hotellet. I muren på høyreside ser du rester etter tre ødelagte rodetavler. Bruk også litt tid på å studere tavlen med Kleivkjerringa, før du beveger deg mellom husene i retning Krokkleiva. Det er en port i gjerdet, og du følger asfalten opp til parkeringsplassen hvor Krokkleiva starter idag.

Stiger 300 meter

La oss ta en pause ved foten av det flotteste veistykket vi har fra begynnelsen av 1800-tallet. Passasjen opp til Kleivstua stiger 300 meter på 1,5 km. Det er ekstremt bratt, særlig for biltrafikk. Mange momenter har imidlertid forandret Kleivas utseende fra den sto ferdig i 1805.

Viktigst er:

- Flom, som av og til gjorde veien til bekkedar.
- Hard tømmertransport (Kleiva var ei merrapine og hesteploge).
- Strømstolper ble satt opp i 1922, modernisert rundt 1980.

- Telekabel, gravd i grøft i 1935.
- Stolheisen, bygget 1947, gjort om til tønneheis 1958.
- Utforldøype anlagt 1965, planering utført og stabbesteiner fjernet.
- Mose og vegetasjon, som delvis dekker den opprinnelige traseen.

Likevel - gled dere! For vi går nå inn i en naturopplevelse som når sitt klimaks på toppen!

Kleiva starter bratt, med mye grov, rød Ringeriksstein som er fylt på etter flommen i 1987. Traktorvei tar av til venstre. Lenger oppe til høyre er et bratt stup ned i Kleivbekken. Her skjedde en forulykke rundt 1877. Lars Trulsrud fra Lommedalen ble dyttet utfor av en mann som het Anton. Historien forteller at han satt fengslet i lang tid etterpå, og lærte seg å veve. Etter soningen slo Anton seg ned på Grantopp, som på folkemunne

ble kalt veveriet etter denne hendelsen. Furua kalles stupet hvor det skjedde, etter et digert tre som sto her. Idag er den borte og erstattet av en del småfurer.

Moingveien

50 meter videre ser vi til venstre dobbel strømstolpe og tønneheisstolper. Mellom dem går Moingveien, som den gamle kullveien ble kalt. Den er mer eller mindre synlig på venstre side oppover. For bare 60 år siden var Moingveien farbar over store strekninger, og folk gikk den ofte når Kleiva var for isete og glatt.

Vi kommer opp til krysset hvor Nordkleiva tar av til venstre. Legg merke til den fine stikkrenna rett nedenfor krysset. Flott arbeid. Den fungerer like fint idag som for snart 190 år siden. Så er det da heller ingen mangel på godt byggemateriale i Krokkleiva. Ringeriksheller er det nok av. Videre oppover vil vi finne mange fine stikkrenner.

Vi fortsetter, og ser to "hvilesteiner" til høyre. Det var mange av dem oppover. De hadde også funksjon som stabbestener, men de fleste ble veltet til side da utforløypa ble anlagt i 1965. Dessverre! Mange renn ble da heller ikke arrangert.

Nå flater veien ut og stykket heter naturlig nok Flaten. Til venstre ser vi telestøtter, som viser hvor telefonkabelen ble gravd ned i 1935. Kabel lengden var oftest 175 meter og støtene ble satt opp ved skjøtene. Ved nr. 124 er det fin utsikt mot Kubergget og Kongens Utsikt til høyre.

Vanninga

Så blir det bratt igjen og vi går nå Nedre Vanningsbakken. Den ender ved Vanninga, et av de viktige stedene i Kleiva. Ut i en vanntro renner en kilde som aldri går tørr. Undersøker vi terrenget ovenfor, finner vi at tilsiget kommer fra noen store, tunge myrer som alltid står fulle av vann. Her tok ferdsefolk pause og dyrene fikk vann. Det ble også tid til å ripe i stein. Like før vanntroa, til høyre i skråningen, ser vi en stor, rektangulær stein. Den var opprinnelig stabbestein, men ble offer for utforløypa. Nå ligger den opp ned og inskripsjonene er ikke synlige.

Inntil veien, ved skrivesteinen, ligger imidlertid en delestein, med en bolt i. Hele 10 grunneiere deler Kleiva mellom seg, og veien er hele tiden en av grensene. Selve veibanen er offentlig grunn. Noen vil ha det til at Vanninga var en "St. Olavs kilde". Den har nok ligget høyere oppe i Malebakken et sted, men er nå helt borte.

Øvre del av Krokkleiva.

Øvre Vanningsbakken er et naturlig navn på neste veistykke. Det ender på Kioskflata, en grønn slette til venstre. Her hvilte folk, og i 30-årene kunne de handle i en kiosk som sto på høyre side av veien. Vi ser fortsatt fundamentet etter den, satt opp av Martin Brua fra Bruløkkka. Døtrene hans sto for salg av mineralvann, frukt, sjokolade og kaker. Man kan undres over hvorfor kiosken sto i skråningen på høyre side. Antagelig fordi den fra det punktet var synlig både langt oppover og nedover Kleiva.

Tragisk ulykke

Sikkert er det imidlertid at en tragisk ulykke hendte her ved Kioskflata. En tjenestegutt fra Øderå i Hole hadde hentet en årsgammel okse inne på Krokskogen og var på vei hjem. Det var St. Hansaften 1916 og gutten hadde det travelt. Han skulle på fest på Helgelandsmoen. Da han kom til Kleivstupet, bandt han tauet rundt livet og jaget på oxen. Men oxen løp ut, og gutten ble hengende etter på slep. Først nede ved Kioskflata stoppet oxen og da var

gutten død, sterkt lemlestet. Ulykken gjorde et dypt inntrykk på bygdefolket.

Rett ovenfor Kioskflata, i selve veibanen på venstre side, skal det ligge en rodestein. Vegetasjon gjør den imidlertid vanskelig å finne. På høyre side derimot, er det ingen problemer å se strømstolper som er reist oppover hele Krokkleiva. De første ledningene ble strukket i 1922. Stolperaden ble fornyet rundt 1980 og Ringerike Interkommunale Kraftverk har ingen ære av fremgangsmåten! Uten hensyn til at Krokkleiva ble fredet i 1957, reiste de stolpene der det passet best, gjerne i selve veibanen! Tomme malingsspann finner vi flere steder, sikkert etter beising av stolpene. Kraftverket har nå på oppfordring utbedret de fleste skadene.

Her, ovenfor Kioskflata, stoppet tømmerkjøerne på nedtur og tok av ristene og andre bremseanordninger på sledene. De verste bakkene var unnagjort. Til høyre, på andre siden av Kleivbekken, ser vi en wire. Den forsvinner opp mot Kubergget, et stykke som eies av Stein gård. For en mannsalder siden ble tømmer sendt ned wiren, festet med klyper. Visstnok ingen stor suksess.

Snobakken

Nå folder fjellet seg sammen på begge sider og veien går i en lang, rett strekning som kalles Snobakken. Her var det alltid gjennomtrekk og kaldt. Akkurat der selve stigningen begynner, ligger tre steinblokker til venstre. "Her var vinden sterkest, kulda størst og snøen hardest," forteller gamle veifarende. På det verste gikk folk baklengs oppover!

Midt i Snobakken går vi på en moderne sementbru over Kleivbekken. Den gamle brua er borte for lengst. Dette er nemlig et av de store flomstedene, og veien har her ofte blitt bekkefar. Til venstre ser vi nedre fanggrind og 15 meter ovenfor kommer en gammel, naturlig tømmerrenne ned. Råtne stokker ligger fortsatt i bekken. I 1924 gikk en elg i Kleiva. Den fikk folk både foran og bak og ble skremt opp i tømmerrenna. Den kom ikke langt, og falt ned i bekken med brukket rygg.

Nesten oppe Snobakken ser vi et oppkomme i veien. Her er det bekk på begge sider. Ser vi godt etter i de skyggefulle bergveggene, finner vi fort sjeldne planter. Den vestvendte Krokkleiva har ideelle forhold for fuktighetskrevene fjellplanter, ja også mose og lav. Mest iøynefallende er Fjelldronningen, som mange mener er Norges nasjonalblomst. Den blomstrer i juli-august og de snøhvite blomstene på lange stilker prynter særlig opp i bergveggen til høyre.

Malersteinen

Nå er vi oppe i Tranga, hvor veien går i sving rundt en liten haug med stolper på. Videre kalles den Malerbakken. Her satt og sto utallige kunstnere og lovpriste Kleiva, enten malerisk eller dikterisk. Kjente diktere som Bjerregaard, Grundtvig, Oehlenschläger, Wergeland, Caspari og selvfølgelig Asbjørnsen og Moe har uttrykt sin beundring. Det samme har malerne Catharina Kølle, Erik Pauelsen, Vogt, Carpelan, Eckersberg, J. C. Dahl, Thomas Fearnley og Johannes Flintoe. Ja Henrik Sørensen også! Alle fanget de inn Kleivas skjønnhet og villskap på denne korte strekningen opp til neste sving. Malersteinen er en stor stein, flat på toppen, mellom veien og bekken. Den har vært flittig brukt av kunstnerne!

Men før Malesteinen, i fjellveggen på høyre side, finner vi en bergtavle. Det er rodestein No. 5, og den forteller at gården "Fielstad" har vedlikeholdsansvaret de neste 157 Alen (98,5 meter). 20 meter nedenfor neste stolpe, like ovenfor Malesteinen, stopper vi. Et grantre klenger seg inntil venstre bergvegg. Til venstre for grana, litt over halvveis oppe i bergveggen, ser du Løkkepotten, et hull med småstein i.

Tar vi en tur opp i skråningen på andre siden, ser vi bedre. Det fortelles at de veifarende prøvde lykken sin her. Om sommeren gjaldt det å få tre steiner, om vinteren tre snøballer, til å bli liggende i hullet. Da gikk et ønske i oppfyllelse for den heldige.

Doktorberget

Snaue 15 meter videre ser vi Doktorberget til høyre. Det er en

fremstikkende steinblokk med front oppover. Et sementrør går under veien her. På fremspringet, snaue to meter over bakken, ser vi et rødt kors. Det minner oss om en ulykke som skjedde her 2. oktober 1844. Den unge legen Carl Nicolay David Swensen hadde vært på sykebesøk inne på skauen. Hesten hans sprang ut oppe på Kleivstupet, og Swensen ble slengt ut av karjolen mot bergveggen, og ble drept akkurat her. Til høyre for det røde korset ser du rodestein No. 6 hugget inn i fjellet. Teksten er vanskelig å tyde. Det hele er dekket av en unggran, som står litt opp i berget og legger sine beskyttende grener over dette tragiske stedet.

Videre oppover krysser vi Kleivbekken igjen, denne gang på en nydelig, liten hvelvbro. Her tok tømmerveien av om vinteren når forholdene i den siste, bratte bakken var for vanskelige. I stedet fulgte den bekken opp til flaten innenfor Kleivstua. Men det var før de to fanggrindene kom. Vi ser nå den øvre foran oss, til høyre i bekken. De ble satt opp av Andreas Karlsen i 1947.

Fra hvelvbrua forlater veien dalbunnen og går på en imponerende steinmur opp den siste brattbakken til Kleivstua. Kleivbekken, som stort sett har fulgt veien, følger fortsatt dalbunnen til høyre. Den har nok vært mer til ugagn enn nytte på sin ferd. Her ved hvelvbroen har den mange ganger fylt hele Kleiva nedover, med regn og vårflo som årsak. En gang, under Storofsen i 1789, gikk Kleivbekken som en foss over tunet på Sundvollen og gjorde stor skade. På sin videre ferd ned til fjorden tok den med seg en bryggepanne og andre store gjenstander!

Men - den kunne også være mild i sin fremferd. I kulpene sto det før fin ørrett som kom nedover fra Nordsetertjernet. Fiskelykken kunne være stor for dem som forsøkte. Idag er bekken fisketom, ja ofte tørr!

Flere rodesteiner

Vi fortsetter det siste stykket. Drøyt 20 meter ovenfor fanggrinden, i bergveggen til venstre, finner vi rodestein No. 9. "Lene - 105 Alen 1807" er teksten (105 Alen er 66

meter). Dermed "mangler" vi rodestein No. 7 og 8. Vi vet imidlertid at No. 7 er en støtte som idag ligger på en hytte ved Grantopp. Er det noen som kan finne No. 8, enten i Kleiva eller andre steder? I så fall kunne vi fått en komplett rekke her øverst i Kleiva!

Like før vi er oppe den siste brattbakken, står rodestein No. 46 til venstre, i selve steingjerdet til Kleivstua. Den hørte opprinnelig hjemme langt inne på skauen. På selve tunet på Kleivstua, mellom stabburet og hovedbygningen, ligger også en rodestein, men skriften er uleselig.

Brått er vi oppe ved Kleivstua. Den har vært skysstasjon siden gammelt, og danner slutten (eller begynnelsen) på Krokkleiva. Her oppe, ved stien til Kongens Utsikt, står Kleivkallen, med tekst som sies å være av Åsmund Olavson Vinje. Sikkert er det at Vinje i sin avis Dølen skrev rundt 1860: "Amerikafarere, på vei fra armod og nød, snudde og dro hjem, når de så utsynet fra Krokkleivi."

Bedre attest kan ingen vei få!

Kildehenvisninger:

Grunnlaget for artikkelen er hovedsakelig samtaler med personer som er godt kjent med Krokkleiva, som Gunnar Bergheim (75), Leif Øiseth (71) og Gunvor Vie (78). Men også bøker av H. O. Christophersen (særlig "Krokskogen" 1977) og Gunnar Tveiten ("Ringerike" 1925) har vært interessante. I tillegg har artikler av blant andre Helene Klemp og særlig Fredrik Schjander d.e. i heftet "Ringerike" vært spennende lesning. I Ringerike Bibliotek finnes også nedtegnelser om Krokkleiva av Hartvig Brobekk fra 1975.

ARTIKKELFORFATTEREN

SVERRE GRIMSTAD (født 1942)
er bedriftsøkonom, bosatt i Oslo og jobber som salgssjef i J. Galleberg A/S. Han bruker mye av sin fritid på Nordmarka/ Krokskogen, noe som har resultert i flere artikler, blant annet i tidligere årganger av heftet "Ringerike".

Da Ringerike ble en del av Europa

Mynter fra Hole, jernbarrer fra Hverven, krigsutstyr fra Haug og en rekke gjenstander i Ringeriks-stil. Dette regnes som Ringerikes største funn fra vikingtida. På Europarådets 22. utstilling 1992/93, "Viking og Hvitekrist", var disse funnene med for å illustrere Nordens første møte med Europa.

AV FRED HARALD NILSSEN

Utstillinga tegnet et bilde av Norden og Nordens forbindelser med Europa i tida fra ca. 800 til 1200, gjennom vikingtida og den eldste middelalder. Det var første gang at de 400 åra som tradisjonelt deles i vikingtid og tidlig middelalder, er blitt behandlet i en slik sammenheng. Utstillinga vandret med stor suksess fra Paris via Berlin til København. Vi så den i København hvor den ble tatt ned i mars. Blant de nordiske landene, er det bare Island som har en sammenhengende skriftlig historie. Derfor er det først og fremst på bakgrunn av arkeologiske funn, stedsnavn og en muntlig tradisjon som ble skrevet ned først på 1100- og 1200-tallet, som er kildene til vikingenes historie. Skriftlige opplysninger om store deler av Norden før 1200-tallet er derfor få. Uten de bevarte gjenstander og arkeologiske utgravninger, ville vår viten om vikingtida og hvilke følger den fikk for Norden, vært både ensidig og begrenset.

Første Europa-tilpasning

Utstillinga fortalte om Nordens kultur og samfunn gjennom hele perioden og viste hvordan det store geografiske området her nord i Europa påvirket Europa samtidig som det selv ble en del av det kristne Europa. Våre hedenske nordiske forfedre første møte rystet Europa med vold. Siden ble deres gjerninger mer fredelige. Til slutt lot forfedrene seg påvirke av Europa. Historien om vikingtida er også historien om Nordens første tilpasning til Europa.

Gjennom vikingtida og den tidlige middelalder både tok og ga Norden impulser til utviklinga i Europa. På vikingtoktene skaffet forfedrene våre seg enorme rikdommer, men de lot seg også påvirke. Påvirkningene la grunnlaget for de gjennomgripende forandringene av de nordiske rikene. Nasjonalstatene

fant sin form og organisering i denne tida. De kom til å vare gjennom hele middelalderen.

Forandringene

Over hele Norden betød innføringa av kristendommen et kulturelt skille. Folk fikk ikke bare ny tro og nye ritualer. En rekke moralske og rettslige normer ble også endret. Kirkekunsten viser hvordan nordiske og europeiske stilarter møttes. I løpet av 1100-åra slo den romerske stil fullt igjennom. Kunsten ble europeisk. Utforminga av runene ble forandret for å stå i mot de latinske bokstavene. På den arenaen tapte de nordiske skriftegnene. Nye varer ble tatt med hjem sammen med mange inntrykk og påvirkninger fra utlandet. Det endret dagliglivet. Mange av livets sider ble "europeiske".

Balansert viking-syn

Ordet "viking" er alene nok til å skape assosiasjoner om drama og eventyr. Viking brukes ofte som et varemerke på selvstendighet, kraft og kvalitet. Mange vet å benytte vikingene både i politisk, kulturelt og økonomisk sammenheng. Et lite sideblikk til Lillehammer-OL i 1994 er nok til å forstå det. Utstillinga "Viking og Hvitekrist" var et hederlig forsøk på å bryte ned den romantiske oppfatninga av vikingene. Utstillinga tegnet i stedet et nyansert bilde av våre forfedre. Det balanserte bildet viser at de nordiske landene i denne perioden utviklet seg på en måte som ikke skilte seg så mye fra andre lands. Folkenes utvikling var vel så kultivert og vel så krigersk som i samtidas stater.

Kilde:

Katalogen Viking og Hvitekrist som ble laget i forbindelse med utstillinga. Boka har den siste oppdaterte viten om Norden og Europa i perioden 800-1200. Dessuten beskriver den de 617 gjenstandene som var med på utstillinga.

Ringerikes internasjonale vikingskatter

Europarådsutstillinga viste at funn fra Ringerike står sentralt i vikingenes historie. Ringerike har dessuten gitt navnet sitt til en av vikingtidas dominerende stilarter, Ringeriksstilen. Stilen hadde en framtrjedende plass på utstillinga.

Det finnes flere bevarte gjenstander fra- inn og utland i Ringeriksstil. Stilarten hadde storhetsstida si i åra 1000-1075. Motivene er firbeinte dyr og fugler i kraftig bevegelse. Planteranker spiller en dominerende rolle. Navnet på stilarten er imidlertid misvisende. Mens alle andre stilarter har fått navn etter funnstedet, finnes det ingen funn fra Ringerike med Ringeriksstil. Det er den rødlige Ringerike-sandsteinen som har gitt stilen navn. En del av minnesteinene ble hentet fra Ringerike. Det geografisk nærmeste vi kommer et funn med Ringeriksstil, er en vindfløy man mener er fra Heggen kirke like ved Vikersundbakken i Modum. Den er en av seks vindfløyer med Ringerikestil som er bevart. Heggenfløyen er laget av kobber. På den ene siden er det to løver. På den andre siden er det fugler i kamp i kamp med en orm. På rammene er det ranker. Det er usikkert hva Heggenfløyen har vært brukt til. Den skjeve vinkelen tyder på at den har vært montert skrånende, antakelig i stavnen på et skip. Bevarte lysestaker formet som vikingsskip fra Vestlandet har slike fløyer i stavn og akterende.

Funnet på St. Pauls kirkegård

Ringeriksstilens blomstringsperiode falt sammen med det danske herredømmet i England. Her ble også stilen populær. Stilen er inspirert av den samtidige engelske Winchester-stil. På St. Pauls kirkegård i London ble

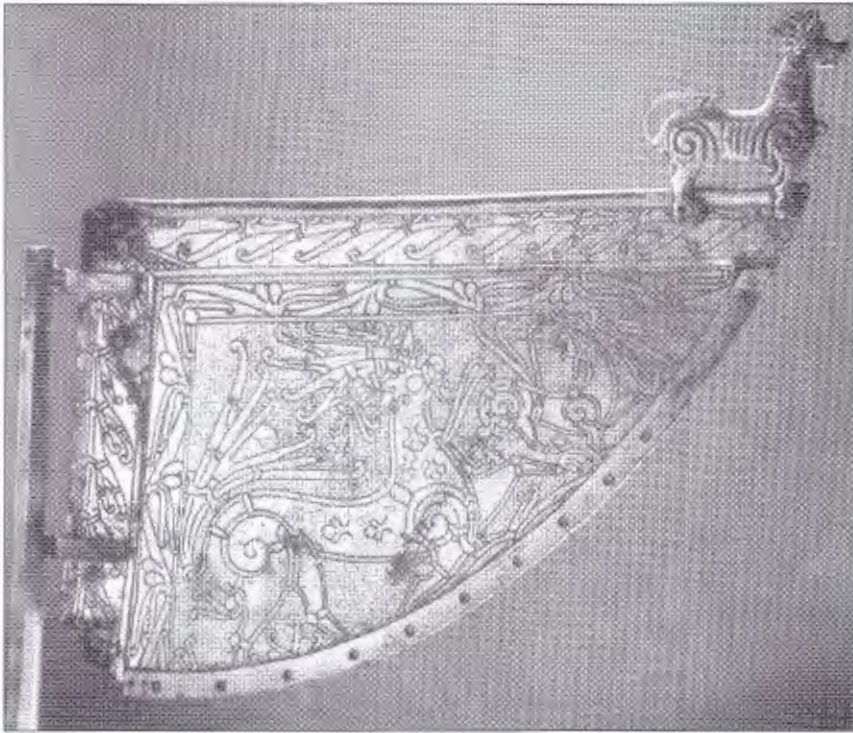

Hjelmen som ble funnet ved Gjermundbo i Haug er den best bevarte fra skandinavisk vikingtid, og hadde en framtrjedende plass i utstillingen "Viking og Hvitekrist", som ble vist i Paris, Berlin og København i 1992/93.

det i 1852 funnet en stein som sannsynligvis har vært en endedel av ei kiste. Et relieff er hogget på den med innrissede detaljer og spor av maling. Ornamentet er et firbeint dyr som fletter seg sammen med knipper av fliker. En av flikene ender i et dyrehode. Motivet går for å være uvanlig fint og er helt karakteristisk for den klassiske fasen i skandinavisk Ringeriksstil. Motivet har nære paralleller til Heggenfløyen. På en av sidene av St. Paul-steinen er det risset inn runene "Ginna og Toki reiste denne steinen". Man antar at steinen er hogget av en skandinavisk håndverker.

Sverdet fra Gjermundbo var, i likhet med hjelmen og brynjen, utpregede høvdingvåpen.

Vindfløyen fra Heggen ved Vikersund er i Ringeriksstil, og har trolig prydet staven til et vikingskip.

Danske funn

Ved Århus er det funnet et beslag til et drikkebeger. Randbeslaget har sju kraftige, brusende fugler. Bein, vinger, haler og nakketoppene er trukket ut i ranker. De med hals henger sammen med vingene og halene til de som står foran. På Vest-Sjælland er det funnet et unikt kors i Ringeriksstil. Det er et flatt hengekors i sølv som har fått navnet Bonderupskorset.

Gjermundbo-funnet

Ringerikes største bidrag til vikingenes historie er Gjermundbofunnet. Hjelmen fra gravhaugen i Haugsbygd er en rekonstruksjon av deler av den som ble funnet på Gjermundbo. Det har ikke latt seg gjøre å rekonstruere brynja, men den og hjelmen er de best bevarte av sitt slag fra skandinavisk vikingtid. Hjelmen og brynja innledet utstillingas del om vikingenes krigerske virksomhet. De markerte overgangen til temaet "Vikingen som krigers". En rekke andre gjenstander fra høvdinggrava var også med på utstillinga. Det måtte være på 900-tallet en gang at en høvding ble gravlagt på Gjermundbo. Funnet av bøylser og

sporer viser at bærerne hadde spesielle funksjoner i det politiske systemet som var under utvikling den gang. Mens bisler og annen hesteutrustning er vanlig i vikingstidsgraver i store deler av Skandinavia, er bøylser og sporer mer sjeldne. Selv om de forekommer i hele vikingtida, er de fleste funnene fra periodens yngre del. Ofte fulgte hesten med i grava.

Jernbarrer fra Hverven

Tolv jernbarrer fra Hverven gård i Norderhov er eksempler på den store jernvinninga i Norge. Ringeriksfunnet er gjort i en elveterasse ved Storelva og tilhører et depot med 137 barrer hvor størrelse og vekt varierer. De utstilte jernbarrene var tynne med blad, stamme og gjennomhullet hodet. De er skjødeløst smidd med sprekker i sveisesømmene. Barrene er formet med store, tunge økser. Det er vanskelig å anslå nøyaktig hvor gamle de er. Barrer ble utviklet på 500-tallet og antas å tilsvare "teint jern" i skriftlige kilder fra middelalderen.

Mynter fra Hole

To myntfunn i Hole var med på utstillinga. Det ene funnet ble gjort i

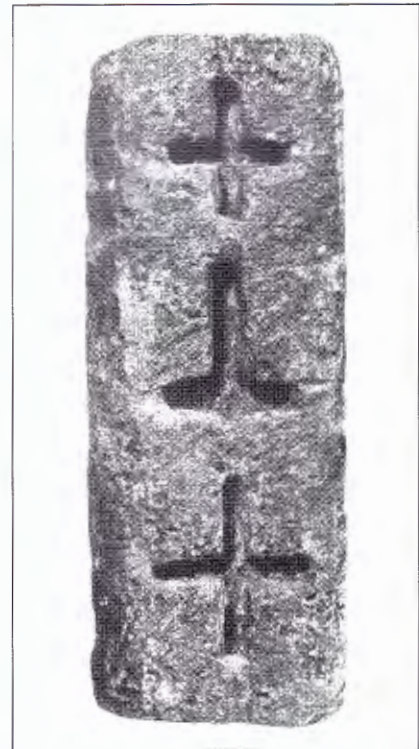
kirkeruinene på Stein gård i 1924. Der ble det funnet penning-mynter med Olav Haraldssons motiv. Noen omfattende utmynting har ikke helgenkongen hatt. Foruten myntfunn i Norge, er det gjort funn i Skåne, Gotland, Sør-Finland, Polen og Nord-Tyskland. Det andre funnet fra Hole er fra Helgelandsmoen hvor det er funnet Harald Hardråde-mynter. Under hans regjeringstid ble det etablert et nasjonalt myntvesen i Norge. Men først ut med mynter var Olav Tryggvason og Olav Haraldsson.

ARTIKKELFORFATTEREN

FRED HARALD NILSSEN (født 1948 i Hamar), er utdannet adjunkt og har arbeidet som lærer i Kvenangen, Rana og Ringerike i 15 år. Siden 1987 redaksjonssekretær i Norsk Skoleblad. Bosatt i Hole siden 1972.

At håndverkerne i vikingtiden arbeidet både for kristne og hedninger, ser vi av denne støpeformen. (Fra Jylland, 900-tallet).

RUNESTEINEN PÅ EGGEMOEN

- et interessant kulturhistorisk minnesmerke

JAMES E. KNIRK

Runer og runesteiner

Den yngre runerekken, Nordens alfabet i vikingtiden, hadde bare 16 tegn. Disse forekom i litt ulike varianter, og i Norge kunne runer midt på 1000-tallet se slik ut:

ƿ ᚢ ᚦ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚸ ᚹ ᚻ ᚾ ᚿ
f u t h o r k h n i a s t b m l y

Tegnene er her skrevet om med de tilsvarende latinske bokstavene. Det tredje tegnet, **ᚢ**, ble uttalt som *th* på engelsk. Runerekken manglet egne tegn for mange lyder i språket. For å bøte på dette ble den utvidet noe mot slutten av vikingtiden og i middelalderen. Følgende er de mest vanlige utvidelsene:

† † † ᚷ ᚸ ᚻ
e æ ø g d p cz

Dermed dekket runetegnene i høymiddelalderen lydssystemet i det gammelnorske eller norrøne språket godt. Det gjaldt noen spesielle skriveregler for runeinnskrifter, blant annet var det vanlig å bruke skilletegn, oftest med utseende som kolon, mellom ord istedenfor mellomrom. Man pleide ikke å skrive samme runetegn to ganger etter hverandre, i alle fall ikke for dobbeltkonsonanter, og runetegn kunne skrives sammen i såkalte binderuner, f.eks. i ᚱ, som er sammensatt av ᚦ og ᚱ; dette betegner vi i gjengivelser med en bue over runetegnene og omskrivingene: $\overline{fR}$ $\overline{or}$.

Det man oftest forbinder med runer, er runesteiner, spesielt oppreiste steiner med innskrift til minne om avdøde slektninger. Runesteiner kunne også være reist til minne om andre begivenheter, og blant forhold som omtales på norske runesteiner, er grenser. Runer ble også ristet på annet materiale og hyppig anvendt i andre forbindelser, i middelalderen bl.a. i forretningsbrev på trepinner og i latinske bønner på kristelige blyamuletter.

En grensestein med runeinnskrift stod fra middelalderen og opp til for ca. 120 år siden i delet mellom gårdene Egge på Ringerike og Berger på Hadeland. Steinen blir her kalt Eggesteinen, men den er gjennom tidene også blitt kalt Eggemosteinen eller Berge(r)mosteinen. Den beste presen-

Fig. 1. Fogd Iver Wiels tegning av Eggesteinen i renskriften av hans historisk-topografiske beskrivelse av Ringerike og Hallingdal.

tasjon av runene på Eggesteinen kom ut i 1947 i bind 2 av professor Magnus Olsens publisasjon av alle kjente norske runeinnskrifter fra vikingtid og middelalderen, *Norges innskrifter med de yngre runer* (Oslo 1941-1960). Det følgende bygger i stor grad på hans arbeid.

Omtale av runesteinen på 1700- og 1800-tallet

De første opplysninger om runene på Eggesteinen ble nedtegnet av fogd Iver Wiel i hans "Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi". Wiels egenhendige renskrift fra 1743 befinner seg nå i Universitetsbiblioteket i Oslo. Presentasjonen av Eggesteinen ledsages av en tegning (se fig. 1). Hele Wiels landskapsbeskrivelse ble trykt 1802-1805 i *Topographisk Journal for Norge*, med opplysningene om denne runesteinen i hefte 30 (1802). Wiel beskriver Eggesteinen som en delestein av "fin Brynjesteens Materie" mellom "den yderste Gaard paa Hadeland, kaldet Berger, og den yderste paa Ringerige, kaldet Egge", og rapporterer at den "siges at være oprejst af Kong Hande paa Hadeland og Kong Ring paa Ringerige, som begge vare Kong Nors Sonne-Sønner, til en Skjelnesteen imellem deres Riger".

Wiel skriver om til latinske bokstaver to av steinens runelinjer slik: "Er entki merki or austar i lige fosh fura"; dette viser, skriver han (på grunn av ordet "endemerke"), at runesteinen virkelig var en grensestein. Da arbeidet ble utgitt, tilføyde redaktøren av *Topographisk Journal* en fotnote til omtalen av Eggesteinen med opplysninger fra en "i Norge rejsende Student fra Altona, ved Navn *Arendt*" (dvs. den omreisende og runekyndige antikvar Martin Friedrich Arendt) at bl.a. disse ordene stod på den ene side av steinen: "thá reist mik ok reisti Amundi Ormsteins sun" (dvs. en formel som angir hvem som reiste steinen), og på den andre siden dateringen "MDCXXXIX then XXIV Marti". Arendt lagde sin egen gode tegning av Eggesteinen i 1804.

På 1800-tallet ble Eggesteinen undersøkt av flere andre fagfolk, bl.a. den seinere riksarkivar Christian C. A. Lange i 1833 og arkeologen Ingvald Undset i 1875 på selveste nasjonaldagen; begge etterlot seg gode tegninger av steinen. Det finnes også en rekke andre tegninger og avskrifter av runene fra forrige århundre. De er til dels anonyme og kan som oftest føres tilbake til Wiel. Fra runologisk synspunkt er de stort sett uten verdi.

Eggesteinen figurerer i noen topografiske skrifter fra 1800-tallet og blir også omtalt i bøker om runeskrifter. F.eks. nevner den svenske runologen Joh. E. Liljegen steinen i sin *Run-Lära* fra 1832, der han angir reiser-formelen og reiseren (nemlig "Amundi Ormstains sun a Storage") og oversetter den ene linjen slik: "Här är gränsen ifrån öster i långa forssen". En tolkning av samtlige runer på steinen kom imidlertid først ut i Nicolay Nicolaysens *Norske Fornlevninger* (1862-1866). Han bestemte årstallet med runer som 1589 (ikke som Arendts feilaktige 1639, men likeledes galt) og formodet at linjen med ordet "endemerke" kunne stamme fra samme tid.

Hærverk 1866-1875 og innsendelsen til Oldsaksamlingen

I årenes løp er mange fortidsminner blitt skadd eller ødelagt. Alt i Wiels tid var runer forsvunnet fra Eggesteinen. Han nevner at det på "kantene" var avslitt bokstaver fordi de som reiste forbi, pleide å slipe knivene sine på dem. Det har nok aldri vært runer på de smale langsiden av steinen, men bemerkningen kan muligens gjelde rester etter runetegn, nedenfor kalt innskrift D, tett opp til en kant av den ene breidsiden. Wiel har ikke tegnet disse restene, men de er angitt i Arendts tegning og også i Langes.

Opplysninger om hærverk mot steinen i forrige århundre finner man i årsberetningene for 1866 og 1867 for Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Der står det at steinen "ved Kaadhed var brækket", men at dens "itubrudte Stykker" ble besørget "sammenklinkede (med Jernbaand) og forbundne med Rodstykket" (se fig. 2). Omtrent 10 år seinere, i årsberetningen for 1875, rapporteres det at steinen enda en gang var blitt revet ned. Denne gangen var den knust i så mange stykker at den ikke

lot seg sette opp igjen. Derfor ble den overlatt til Universitetets Oldsaksamling, hvor den siden innsendelsen har vært lagret blant runesteiner i magasinet. Runesteinmagasinet befinner seg nå i kjelleren i Vikingskipshuset på Bygdøy.

Tolkningen av innskriftene

Runene på de to breidsidene av Eggesteinen utgjør minst tre ulike innskrifter fra forskjellige tider. Det forekommer også en god del rabling på steinen, deriblant ett enkelte runetegn, en **m**, som vel bare er en etterlikning i nyere tid av de gamle runene på steinen. Ingenting av dette kan med sikkerhet henføres til middelalderen. Magnus Olsen har kalt innskriftene på den ene breidsiden, som med rette kan kalles forsiden, for A-D (se fig. 3), mens innskriften med årstallet på baksiden ikke betegnes på samme måte med noen bokstav fordi den stammer fra tiden etter reformasjonen.

Den eldste innskriften, A, løper i to parallelle linjer nedenfra og oppover. Den første linjen er kortest, og den andre står rett "under", men begynner et godt stykke nedenfor. Denne er sterkt skadd både i begynnelsen, der hærverket har ført til at det første runetegnet er gått fullstendig tapt, og langs kanten, der nederste del av flere runer er skallet av. Ut fra det som fortsatt står på steinen

Fig. 2. Bilde av Eggesteinen tatt etter hærverket og gjenoppsettingen i 1866-1867 og før hærverket og innsendelsen til Oldsaksamlingen i 1875.

(se fig. 3), supplert med opplysninger fra Wiels og Arendts tegninger, kan følgende leses:

Þ1:R111:Y1Y:111R1111
 þa ræist mik oak ræisti

:1YNT11:1R1Y111111:1:1NT1:1:11R111111
 amundi örmstæins a sun a soþrange

I vanlig norrøn språkform blir dette: *Þá reist mik ok reisti Ámundi Örmsteinsson á Sóþrangi*, som kan oversettes: "Da ristet meg, og reiste (steinen), Ámunde Örmsteinsson på Sæþrang." Det forekommer to ristningsfeil her: 1) preposisjonen *á* ("på") foran gårdsnavnet Sæþrang er foregrepet og skrevet første gang feilaktig mellom farsnavnet "Örmsteins-" og den etterfølgende "-son", og 2) konjunksjonen *ok* ("og") er feilstavet **oak**. I tillegg har æ-tegnet en litt eiendommelig form, med "feil" helling på tverrstreken slik at runen blir et speilbilde av det vanlige æ-tegnet.

Det må nevnes at det var mer eller mindre vanlig i middelalderinnskrifter at selve gjenstanden "talte", f.eks. i innskriften på en såkalt kysseplate fra Hedal stavkirke i Sør-Aurdal, som leses: "Bård Andresson gjorde meg (=kysseplaten)". Den "meg" som fører ordet i innskrift A på Eggesteinen, må, i alle fall ut fra den vanlige betydningen av "riste", være selve runetegnene. Dette verbet forbindes nemlig med objektet "runer" i høymiddelalderen og er, så vidt vites, ikke brukt i betydningen "forsyne (en stein) med runeinnskrift". Innskriften blir da slik å forstå: "Da ristet meg (=innskriften) og reiste (steinen) NN". Rekkefølgen her, med navnet på den som reiser steinen til slutt, er ikke så merkelig. Mannsnavnet med etterfølgende farsnavn og også gårdsnavn ville vært tungt i begynnelsen av innskriften. Personbenevnelsen er da skrevet i en linje for seg til slutt.

Innskrift A begynner med ordet "da" uten den minste antydning til hva dette skal forbindes med. Men en pekepinn kan kanskje en runeinnskrift fra Nørstebø i Lesja gi: "Finn og Skofte reiste denne steinen da de skiftet sine landeiendommer, Våles sønner." Dersom vi antar at også Eggesteinen var en grensestein helt fra den ble reist, blir konteksten innlysende. Man gikk opp grensen mellom middelaldergårdene Egge og Berger, og "da ristet Ámunde Örmsteinsson på Sæþrang innskriften og reiste steinen". I denne konteksten blir "steinen", som er underforstått i handlingen "reiste", identifisert som merkestein.

Innskrift B omtaler en grensestrekning, men den er verken ristet av samme person eller til samme tid som A. Den løper fra spissen og nedover steinen midt på breidsiden (se fig. 3).

*†R:ΦR:††11Y†R11: 1111†R:1:††1†††:††11
 hær er ændimærki ör austær i lāngæ fosn

I vanlig norrøn språkform ville dette være: *Hær er endimerki ör austr í Langaforsinn*, som vel kan oversettes:

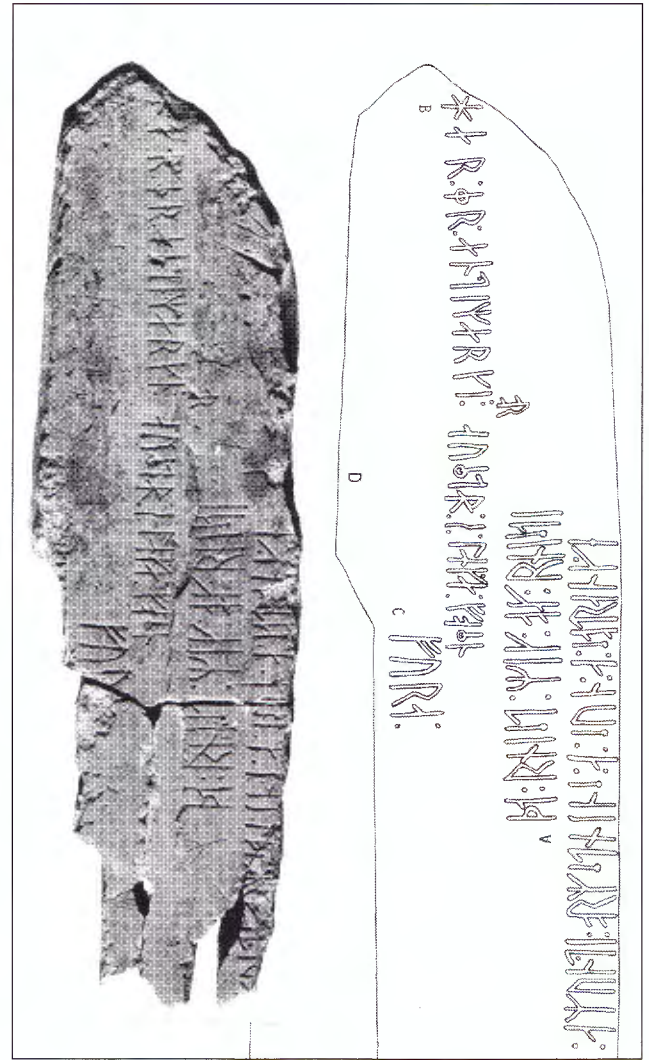

Fig. 3. Forsiden av Eggesteinen som den ser ut nå, sammen med en delvis skjematisk og rekonstruert tegning av samme. Innskrift D mot venstre kant har man ikke forsøkt å rekonstruere. Copyright: Universitetets Oldsaksamling, fotograf: Louis Smedstad; tegner: James E. Knirk.

"Her går grensen fra, øst i Langefossen." Første runetegn er skadd, og ved et par andre tegn forekommer det uvedkommende, lettere riss som man her har sett bort fra. Ordet for grense er egentlig stavet *ændimærki*, med **g** istedenfor med **k**, som en ville ha ventet.

Runetegnene er mindre enn i innskrift A, og formene på både **e** og **s** (begge med åpen ring istedenfor punkt) og **æ** (med normal helling av tverrstreken) viser at man har å gjøre med en annen rister. Språket er også annerledes med bl.a. en innskuddsvokal foran **r** i *austær* (for *austr* "østover"), som er et vel kjent språklig fenomen i seinmiddelalderen. Risteren utelater derimot vokalen i den bestemte artikkel i *fosn* for *forsinn*, eller *fossinn* med vanlig østlandsk sammensmeltning av *rs*.

Binderunen **or** er skrevet over linjen, etter et tredobbelt-punkt istedenfor kolon mellom ordene, og synes å være en

rettelse. Det er pussig at den ikke er satt inn rett foran **austær** der det nettopp er plass til dette. Plasseringen av ordet i setningen er også litt merkelig, hvis det skal fungere sammen med “her”: *hér ... ór* (“her-utav”, dvs. “ut fra dette stedet”). Magnus Olsen har forklart dette med at innskrift B var ment som vers, med vokalisk bokstavrim:

*Hér er endimerki ór,
austr i Langaforsinn.*

(Bokstavrim binder disse linjene sammen ved at to ord i første kortlinje begynner med vokal og “rimer” med et ord som begynner med vokal, her diftong, tidlig i neste kortlinje.) Til støtte for dette har han sitert flere ramser fra middelalderen, ofte med bokstavrim, som bruker konstruksjonen *ór X í Y* (eller *aff frá X í Y*) til å beskrive grenseskjell “fra X til Y”.

Navnet “Langefossen” er ukjent nå, men det er også navnet “Høygrøtet”, som Wiel nevner som navnet i sin tid på en foss i Randselva, sikkert Kistefossen 1,5 km østover. Magnus Olsen antar at det lange elvestryket som begynner et stykke ovenfor Kistefossen, kan ha vært kalt *Langafors* i middelalderen. Ut fra forholdene virker antakelsen rimelig.

Rett “under” slutten av B står ett ord, innskrift C. Siste runetegnet er skadd nå, med ut fra de gamle tegningene kan man lese (se fig. 3):

𐌹𐌺𐌹𐌿:
fura

Dette er simpelthen det norrøne ordet *fura*, dvs. subjektformen av trenavnet “furu”. Wiel forteller at grensen gikk fra Eggesteinen “Øster i et stort Furutræ, kaldet *Furukammen*”, og grenselinjen er her faktisk fortsatt merket med mange furutrær som er flere hundre år gamle. Runene er, som innskrift B, skrevet ovenfra og nedover, men tegnene er større enn i B. Ordet har ingen språklig sammenheng med B, og det er mulig at det heller skal sees i sammenheng med runerester langs venstre kant av forsiden. Denne innskrift D står “under” C, men bare uleselige rester etter toppen av 5-6 runer kan nå sees høyere oppe på steinen. Det er usikkert hvorvidt B, C og D utgjør én, to eller tre forskjellige innskrifter. Uansett svever “furu” nok så fritt.

På baksiden av steinen står en datering med runetegnet brukt som romertall for dato og årstall (se fig. 4). Det tredje tegnet, “C”, er sterkt skadd, men er nok sikkert lest på eldre tegninger. Det står:

Υ : ƀ 𐌿 𐌸 : 𐌹 𐌸 𐌸 𐌸 : 𐌸 𐌸 𐌸 𐌸 : 𐌹 𐌸 𐌹 𐌸 : 𐌹 𐌹 𐌹 𐌸 :
M DC LXXX IX DÆN XXIV MĀRTI

Dateringen er altså “1689, den 24. mars”. Runene har typisk etterreformatoriske former. Bruken av runer døde nemlig ut i Norge mot slutten av middelalderen, men kunnskapen ble gjenopplivet gjennom lærde bøker om

Fig. 4. Innskriften med datering i runer på baksiden av Eggesteinen. Copyright: Universitetets Oldsaksamling, fotograf: Louis Smedstad.

runer som begynte å komme ut på 1600-tallet. De “yngste” runeformene bærer sterkt preg av en slik litterær bakgrunn, dette gjelder også runene på baksiden av Eggesteinen. Det viser seg at det var flere tvister om grenselinjen her mot slutten av 1600-tallet, og da kan det være naturlig å sette årstallet i forbindelse med en grenseoppgang, som vi imidlertid ikke har andre opplysninger om.

Bare én av innskriftene på Eggesteinen nevner grensen, men samtlige har sannsynligvis noe med dens funksjon som grenseskjell å gjøre. I alle fall gir denne antakelsen både mening og sammenheng til de øvrige innskriftene på steinen. Da nevner eller antyder de tre lokaliteter som må antas å ha vært delemerker: steinen som ble reist, “Langefossen” og et furutre. Innskriftene A-C (og nok D også) stammer fra høymiddelalderen, fra perioden 1150-1350. Som nevnt er det sannsynligvis tidsforskjell mellom A og B fordi B viser yngre språkformer, og som typer også yngre runeformer. Kanskje kan A være fra rundt 1200 og B fra rundt 1300, men disse dateringsforslagene er svært usikre.

Falske skinnbrev fra 1600-tallet

Eggesteinen blir nevnt som delestein for første gang i to falske skinnbrev, eller diplomer, angivelig fra 1362 og 1384, men egentlig fra siste halvpart av 1600-tallet. Brevene ble framlagt som bevis i grensetvistene i de siste to årtiene av århundret og også på 1700-tallet. At dokumentene er falske, har man vært klar over helt siden midten av forrige århundre, og ektheten av brevet fra “1384” ble betvilt allerede under rettsforhandlinger i 1690. Mange falske grensebrev dukket opp i 1660-årene da det kom påbud om at hver gård i landet skulle registreres, vurderes og takseres i en ny matrikkel. I denne tiden var også skogen blitt mer verdifull pga. sagbruksdrift og trelasthandel, og utmark og allmenninger ble dermed viktigere enn tidligere. Der man ikke hadde gamle bevis for at grensen var som den var, prøvde man å “skaffe seg” et gammelt skinnbrev. Hensikten var ikke nødvendigvis uhederlig, og slike falske “middelalder”-brev inneholder sikkert flere ekte 1600-talls grensebeskrivelser.

Skinnbrevet fra “1384” (se fig. 5) skal være utferdiget på Nyklebø på Hadeland, skrevet “Nyklebø” i brevet. Dette er bare én av de mange 1600-talls språk- og navneformer som står i brevet. Denne gården ville hett *Myklibyr* (=Storgården) i middelalderen, og skriftformer fra 1500-tallet og

tidlig på 1600-tallet lyder "Mugleby" og "Myckleby". En form som begynner på "N-", forekommer i ekte kilder først i 1667. Heller ikke personnavnene i brevet følger middelaldermønsteret; f.eks. blir en oppdiktet lagrettemann som ville hett *Árni á Sótrangi* på 1300-tallet, kalt "Arnæ Ssæthrongh", altså uten preposisjonen *á* ("på") foran gårdsnavnet. Dokumentet vrimler ellers av språklige feil med det norrøne kasussystemet. Grensebeskrivelsen i brevet gjelder hele strekningen mellom Land, Hadeland og Ringerike; grensene skal være fastsatt av to lagmenn og fem geistlige i 18 lagrettemenns nærvær, samtlige ukjente.

Brevet fra "1362" er mindre høytidelig og gjelder bare grensen mellom Egge og Marigård på den ene siden og Berger på den andre. Det sies også å ha vært skrevet på skinn, men pergamentversjonen er gått tapt, og nå har man bare en avskrift fra 1775 og en oversettelse til dansk fra 1770 å forholde seg til. Derfor er det vanskeligere å bevise med sikkerhet at brevet er falskt, siden enkelte umulige språkformer i avskriften egentlig kan være avskriverfeil. Likevel tilsier flere ting ved språket at heller ikke dette dokumentet kan være ekte. I brevet fastsetter 6 lagrettemenn fra Ringerike og 6 fra Hadeland grensen på grunnlag av vitneutsagn til 5 menn. De relevante delene av grensebeskrivelsen passer godt til Wiels opplysninger: fra elvestryket som kalles "Høygrøtte", til "Furue Kammen" og til den reiste steinen som kalles "Egge Steenen".

Professor Eyvind Fjeld Halvorsen har i artikkelen "Om en runestein og to falske diplomer" i *Nordiske studier: Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen* (København 1975) argumentert for at innskrift B og vel også C kan være like "falske" som skinnbrevene. Hovedinnvendingen hans er at konstruksjonen *hér ... ór* for "herfra" er nokså uvanlig og at innskrift B derfor i uttrykksmåten må betraktes som noe suspekt. Men han innrømmer gjerne at innskriften ikke er skrevet i 1600-tallets språkform. Den er heller ikke skrevet med 1600-tallets runeformer, og ut fra en samlet vurdering av alle registrerte runeinnskrifter fra tiden etter reformasjonen, er det svært usannsynlig at noen i Norge på 1600-tallet har hatt tilstrekkelige kunnskaper til å lage en såpass bra forfalskning.

En etterlikning lages og settes opp

I september 1875 lovt Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring i et brev å sette opp for egen regning en ny stein på Eggesteinens opprinnelige plass med følgende innskrift: "Grændsesten mellem Hadeland og Ringerike, opsat 1875 i Stedet for en gammel Runesten." Denne skulle settes opp så snart den ble ferdig, men i oktober samme år ble det presisert at den nye steinen ikke ville bli påbegynt før den gamle var mottatt. Eggesteinen kom inn til Oldsaksamlingen snart etter, men så vidt vites ble erstatningen aldri satt opp.

Derfor ble det en gledelig anledning til å bøte på gamle synder da historielagene fra Ringerike og Jevnaker for 10 år siden henvendte seg til Runearkivet ved Universitetets

Oldsaksamling i Oslo med forespørsel om konsulenthjelp ved oppsetting av en kopi av Eggesteinen. Arbeidet strakte seg over mange år. Først ble runesteinens eksakte plassering på furumoen mellom Egge og Berger undersøkt. Steinen stod på høyre eller sørøstre side av den gamle veien som førte fra Ringerike mot nordøst til Hadeland. Riksvei 35 følger fortsatt i stor utstrekning den gamle traséen, men akkurat på grensen mellom landskapsdelene er den nåværende veien flyttet flere meter mot sør. Steinen var orientert med baksiden og dateringen mot veien i nordvest, men med den moderne forskyvningen ville forsiden nå ha vendt mot veien.

Siden Eggesteinen var så ødelagt av hærverk, ble det besluttet å lage en etterlikning i stein istedenfor en eksakt kopi ved avstøpning. Så langt som mulig ville man gjenskape steinen som den så ut i middelalderen. Geologen Johannes Dons uttalte at steinsorten var en meget finkornet sandstein med grå farge, kantete kvartskorn og kalkspat som bindmasse. Han konkluderte med at den var en ringeriksk sandstein fra siste del av silurtiden, og om den var hentet fra fast fjell, "må de ha tatt den i lia øst for Steinsfjorden, kanskje også noen steder syd for Sundvollen er aktuelle". Et godt emne med akseptabel farge og nesten riktig størrelse ble skaffet til veie. Eggesteinen er omtrent 40 cm bred på midten og litt over 15 cm tykk; den delen som er igjen av steinen, er 145 cm lang, mens Wiel målte høyden på det som stod over jorden i 1743 til ca. 170 cm.

Nils Malthe Sørenssen tilbød seg å hogge runene. Runearkivet forsynte ham med en rekonstruert én-til-én tegning av begge sider av steinen og et avtrykk i trekkpapi av forsiden. Likevel valgte Malthe Sørenssen å fravike dokumentasjonen på enkelte punkter. Runetegnene på etterlikningen har fått litt større mellomrom og bedre plass, og dermed er innskriftslinjene blitt litt lengre; e- og s-formene som skulle ha punkt i innskrift A, ble erstattet av varianter med ring, som i innskrift B; runene på baksiden ble plassert høyere opp på steinen fordi overflaten der de skulle stå, var ujevn. Malthe Sørenssen har signert arbeidet sitt med runer på den ene smale langsiden av steinen.

Etterlikningen ble ferdig i 1991, men det oppstod problemer med å få vegvesenet til å lage en avkjørsel fra riksveien for besøkende. Steinen ble likevel reist på det opprinnelige stedet i 1992 og høytidelig avduket 6. oktober. Den gjør et godt inntrykk der den nå står, og sammen med et utførlig informasjonsskilt på både norsk og engelsk oppfyller den forhåpentligvis de lokalhistoriske ønskene. (Se bilde side 18.)

Eggesteinen som kulturhistorisk minnesmerke

Tradisjonen med å reise runesteiner står langt svakere i Norge enn i Danmark eller spesielt Sverige. Her til lands kjenner man bare rundt 100 runesteiner fra hele vikingti-

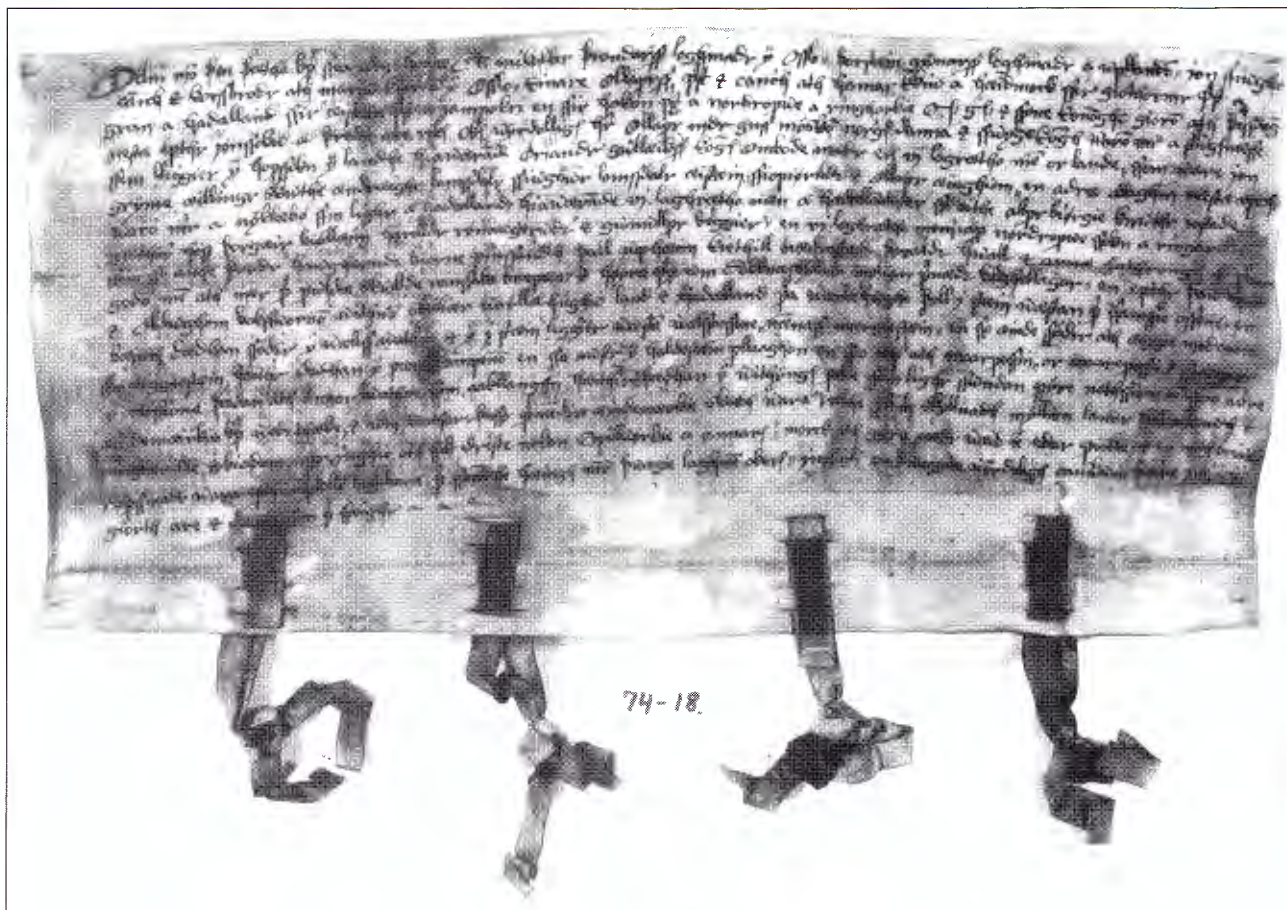

Fig. 5. Det falske skinnbrevet fra "1384", som vrimler av 1600-talls språk- og navneformer.

den og middelalderen, mens det til sammenlikning finnes et par tusen fra 1000-tallet i Midt-Sverige. På en måte gir dette hver av runesteinene i Norge større verdi som enkelt minnesmerke.

Ringerike er et landskap med flere interessante runesteiner. Spesielt kan man nevne den tapte steinen fra Hønen, som muligens kan ha omtalt en seilas ved Grønland, og også Tandbergsteinene, særlig Guttorm Sleikers likstein, som nå er utstilt i Ringerikes Museum. Hadeland har også sin del av de norske runesteinene, men blant andre Granavollsteinen ved Nikolaikirken på Gran og Dynnasteinen med sine illustrasjoner fra Kristi fødsel og med innskrift til minne om Astrid, "den hendigste møy på Hadeland" (den står utstilt i Historisk Museum i Oslo).

Som enda et eksempel på en grensestein med runer, i tillegg til Nørstebøsteinen nevnt ovenfor, kunne man sitere den enkle teksten på Husebysteinen i Vest-Agder: "Her skifter utmarka/skogen." Et lite antall runesteiner har flere innskrifter fra forskjellige tider, f.eks. Oddernessteinen i Kristiansand med innskrift til minne om en avdød, sikkert hedensk viking på den ene breidsiden og innskrift til minne om kirkebygging i misjonstiden på den ene smale langsiden. At en moderne runeinnskrift føyes til en gammel runestein, som tilfellet er med Eggesteinen, er temmelig unikt.

For lokalbefolkningen må Eggesteinen være et kjærkomment minne fra fortiden. Grensen mellom gårdene var samtidig en landskapsgrense, og en lokal "høvding" fra storgården Sætrang, ca. 15 km mot sørvest og midt i den gamle Vangsbygd, ser en gang i middelalderen ut til å ha bestemt hvor grensen skulle gå. Man har prøvd å identifisere Åmunde Ormsteinsson, men det lar seg neppe gjøre. En Ormstein på Ringås blir nevnt i et brev utstedt på Ringerike i 1345 og kunne muligens være en slektning. Uansett må det være en glede for lokalbefolkningen endelig etter nesten 120 år å få en etterlikning av Åmundes stein reist på grensen igjen.

OM FORFATTEREN

JAMES E. KNIRK er født i USA i 1947, men har bodd i Norge i over 15 år. Han tok doktorgraden ved Yale University med en avhandling om norske kongesagaer og ble i 1985 ansatt som første-konservator (siden 1993 professor) ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo med ansvar for Runearkivet.

EGGEMOSTEINEN

Peikar retninga aust eller vest?

Kva retningane på Eggemosteinen eigentleg tyder, har mykje å seie for tolkinga av runene, meiner Trygve H. Berge. Har Eyvind Fjeld Halvorsen mistolka innskrifta?

Runene på Eggemosteinen er omtala alt for 200 år sidan, av fogden over Ringerike og Hallingdal, Iver Wiel i 1743.

Andre har også omtala desse runene, såleis også Magnus Olsen i 1951, i *Norske innskrifter med de yngre runer*. Olsen omtala fem rune-ristingar, nemnde frå A til E. Av desse skal eg her omtale B-innskrifta. Denne innskrifta er til å begynne med noko uklår, til dømes er H-runna mangelfull.

Magnus Olsen attgjev runeteksten slik:

hær er ændimerki o_r austæ_r i la_ngæ fosn.

(Teiknet _ er for binderuner.) Fordi innskrifta er på godt norsk, og truleg frå siste halvdel av det 14. hundreåret, skulle det ikkje vera naudsynt å omsetje innskrifta til dagens norsk, men om ein likevel freistar, blir det slik:

“Her er grensemerke or auster til lange fosn.”

Magnus Olsen har omsett det slik til riksmål:

“Herfra går grensen øst til langefossen”.

Men Magnus Olsen si omsetjing tyder det stikk motsette av det som står i innskrifta. I sitt skrift om ein runestein og to falske diplomar, skriv Eyvind Fjeld Halvorsen, at Magnus Olsen “oppfatter altså her ... or som herfra, en nokså uvanlig uttrykksmåte i det gamle språk - en venter heller uttrykket *hedan*”.

Når ein ser at dette “gamle språk” også i dag er nesten nytta fullt ut, ser ein og lett det galne med ordkonstruksjonen til Magnus Olsen. Kvifor tek ikkje Fjeld Halvorsen omsyn til si eiga utsegn? I gamle grensediplom finn ein gjerne formuleringa “*hedan y*” (herfrå til). Det kan sjå ut som preposisjonen or har valda problem for Magnus Olsen. Også Eyvind Fjeld

AV TRYGVE H. BERGE

Halvorsen stussar over denne uttrykksmåten i skriftet “En runestein og to falske diplomar”. Men i staden for å forhalde seg til at runesteinen ut frå innskrifta må ha stått *aust* for *fosn*, skriv Fjeld Halvorsen at dette ikkje stemmer med dei faktiske forholda, fordi “Eggesteinen stod vest for “Langefossen”, (et navn som nå ikke finnes og heller ikke eksisterte på Wiels tid (ca. 1743))”.

Or austri

Les ein innskrifta rett, er det ikkje påfallande med noko som helst. Her er og nokre utsegn ein må sjå nærmarre på:

Kvifor skal ein normalisere “*or austri*”? Ein talar jo framleis slik mange stader i Noreg i dag. Meiner Fjeld Halvorsen eigentleg å omsetje frå norsk til riksmål? Kvifor tek han ikkje konsekvensane av utsegna si og nyttar det korrekte “*or austri*”? Han svarar sjølv med det han nemner for “de faktiske forhold”. Og det går ut på at det finst ein foss aust for Eggemosteinen. Og det er rett nok, der finst to fossar - Berger/Mo(ar)-foss og Kistefoss. Men innskrifta har jo ikkje noko med om “*or vester*”.

Kjem ein or auster, er Hensfossen den fyrste fossen ein kjem til. Om namnet Langefossen nokon gong har vore nytta om Hensfossen, veit eg ikkje. Men namnet høver godt på Hensfossen, den er lang. Dei “faktiske forhold” har altså fossar både or auster og or vester, og fossar finn vi òg om vi kjem or nord.

Topografisk rett

I dei to diplomane som Eyvind Fjeld Halvorsen skriv om, og som er rekna for uekte, har vi òg fossenamn.

At diplomane inneheld 1700-tals ordformer, syner ikkje anna enn at diplomane ikkje er originale. Dei er daterte 1362 og 1384. Sjølv om dei originalane ein har i dag berre er avskrift etter eldre diplom, eller skrivne ned etter hugsen, eller reine forfalskingar, så må likevel dei topografiske nemningane vere korrekte. Diplomane ville elles ikkje nemne dei faktiske forholda på ein korrekt måte - anten vi er på 1300-talet, 1700-talet eller 1900-talet. Diplomane ville med andre ord ha vorte avviste i retten som falskneri om dei topografiske nemningane var galne.

Ikkje nokon stad er desse diplomane nemnde som falskneri, anna enn i overskrifta på Fjeld Halvorsen sitt festskrift. Dess meir kan ein då lite på dei topografiske nemningane. I diplommet som er datert 1384 er såleis Moarfossen nemnd; den er i dag meir kjend som Bergerfoss. I diplommet står det: “... och Suorom A bog meder Fultem æide: adtschiellige Einde mærcker i mellem Berger och Eiggie, ere i Sydre Eindim i Aastrioko som kaldast Høygioste, oc i Furu Kammen och i reiste Stene som Nefnes Eigio Stæeien...”.

Aastrioko er her åstrykene, eller om ein vil: Elvestrykene. Dei stryk som her er meint, er tydeleg nok elvestryka frå Kistefoss og nordetter. Kistefoss ligg jo og i “Sydre Eindim”. Om ein vil lenger sør, kjem ein til Furukammen før ein kjem til noko stryk, og det er ikkje likt med grensa, korkje då eller no.

Gioste

Tar ein vekk fyrste lekken - *Høy* - står ein att med *gioste*. Hjø Ivar Aasen finn vi følgjande tolking av *gioste* o.l.: luftstraum, utdunsting, utstrøyming, lufttrekk, vindpust, lufting, strøyme, styrte fram m.m. Ein kan så, i alle

fall hypotetisk, tenkje seg lydassimilasjon frå *Gioste* til *kiste*. Ein skal her vere klar over at i B-innskrifta er same runa nytta for G og K. (K i Endimerki og G i Langæ fosn). Det kan vere gode grunnar for at eit tidlegare namn på Kistefoss har vore *Høygioste*. Uttrykket *gioste* med tydinga strøyme, velte fram, høver jo særst bra som fossenamn. Kvar blir det no plass til nokon Langæfors? I alle fall ikkje i Randselva.

Fosn-tolking

Det ser ut som ordet *fosn* har vore grunnen til feiltolkinga. Når det er ein foss i Randselva, og sjølv om Randselva ligg feil i høve til det innskrifta fortel, kva anna enn fors (fos) kunne då *fosn* tyde? Om *fosn* no ikkje tyder foss, kva tyder det då?

Ei tyding er den vi finn i stadnamn som Fosnavåg, Fosna og liknande. Ordet skal koma av *folskn*, som igjen skal ha vore utleidd av det gammalnorske ordet *fela*, som tyder *skjult*. Fosnavåg skal såleis tyde den skjulte vågen, noko som og høver.

Ser ein derimot på staden *Fosnes* (Fosnanes?) i Oppstryn ved Strynsvatnet, høver ikkje tydinga skjult særleg bra. *Fos* tyder òg blaut og porøs. Til dømes at fisken vart fos då den tina, elles fisken fosna. Eller at treet vart fos då det rotna.

Kan då *fos* tyde ein stad der det er noko som er mjukt, stille, blautt, roleg eller liknande? Ein annan grunn til feiltolkinga kan vere at vi ikkje kjenner til stadnamn med *fosn* på Austlandet. Ordet *fosn* blir til vanleg uttala med lang O. Blant dei "kondisjonerte" i byar og tettstader blir O ofte uttala å, også der ein normalt skal nytte lang O. Fosn kan då lett ha vorte uttala fåsn, og dermed vil skrivemåten òg vere endra frå *fosn* til *fås(s)en*.

Ein annan grunn som talar imot foss, er at ordet på gammalnorsk vart skriva *fors* (som i dag i Nord-Noreg og Sverige). Ein ting er å skriva ordet gale når ein nyttar fjørpenn eller liknande, men å gjere ein slik "trykkfeil" når ein ristar runer, med den tid det tek, er utenkjeleg. Det er derfor av lita interesse korleis dette ordet har vore skriva i eitt eller anna diplom. Kunne ein derimot finne ei anna runeristing,

Etterligningen av Eggemosteinen er laget av Nils Malthe Sørensen fra Haugsbygd, og ble plassert på samme sted som den opprinnelige steinen har stått. Ved siden av er det reist en opplysningstavle. (Foto: Even Westbye).

der ordet *fosn* uomtvisteleg tyder *fors*, då, og fyrst då, er det mogeleg å godta ei slik tyding på B-innskrifta på Eggemosteinen. Og då syner vel dei "faktiske" forhold at Langæ Fosn lyt vere eit eldre namn på Hensfossen?

Kvar er Langæ Fosn?

Kvar er så *Langæ Fosn*? Våren 1991 var eg fyrst i kontakt med Thorolf Høe på Grønvold. Han kunne fortelje at ein del av Ådalselva vart kalla *Lang-søe*. Seinare fortalde Jesper Hallingby på Hallingby at ein del av Ådalselva vart kalla *Lang-søa*. Og han stilte spørsmålet om det kunne vere samanheng mellom denne *Lang-søe* og den *Langæ Fosn* som er omtala på Eggemosteinen? Og begge to fortalde at *lang-søa* var Ådalselva frå Hen til omlag Hval, der elva renn svært stille. "Smak" så litt på namnet *Lang-søe*. *Søe*? *Søe* er s'gu pære dansk! Namnet er tydelegvis ei fordanska form for *Langsjøen*. Kvifor er namnet då fordanska til *Langsøe*? Kvifor ikkje på norsk som *Langsjøen*?

Grunnen må vere at det må ha vore eit anna norsk namn på denne strekinga som ingen skjønna kva tydde, og derfor fekk vi det danske namnet. Dei som er kjende i Ådalselva på denne strekinga veit at elva her flyt stille og

roleg, nærmast som eit vatn. Det gamle og norske namnet kan då ikkje vere anna enn *Lange Fosn*! Tydinga av dette namnet svarar heilt til slik Ådalselva er der dei i dag kallar henne *Lang-søe*. Båe namna inneheld stavinga *lang*.

B-innskrifta på Eggemosteinen fortel då om ei grenseline som kjem or auster og til dagens *Lang-søe*, eller om ein vil, til den *Langæ Fosn* som er omtala på runesteinen, som er Ådalselva ved Hallingby.

ARTIKKELFORFATTEREN

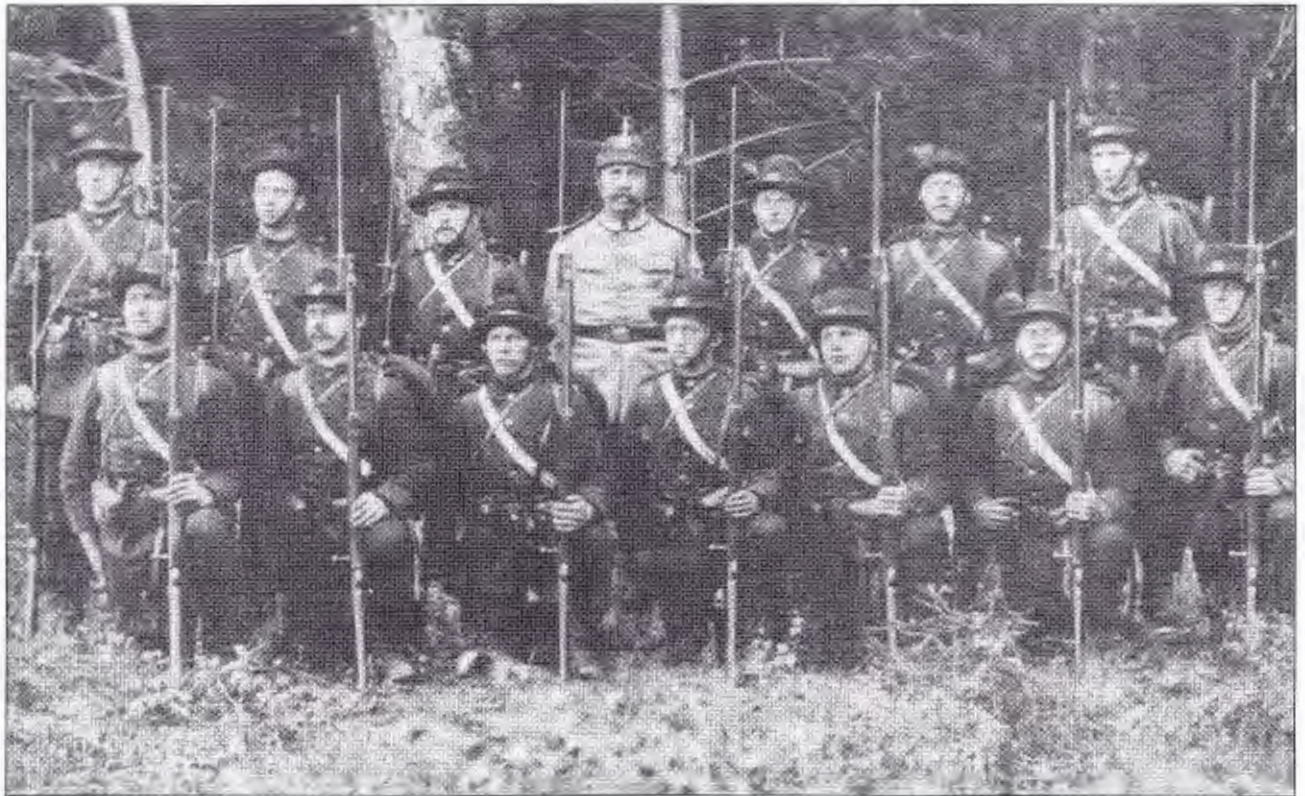
TRYGVE H. BERGE

(født 1943 i Ålesund) er ingeniør i Statens Kartverk og har bodd på Ringerike siden 1978. Han har tidligere i flere avisartikler hevdet at den "offisielle" tolkning av runene på Eggemosteinen har vært feil, men hans teorier er blitt tilbakevist av bl.a. professor James Knirk. Redaksjonen i heftet "Ringerike" synes likevel at det er på sin plass å presentere Trygve H. Berges synspunkter i heftet. Artikkelen er forkortet og redigert av heftets medarbeider Olav Norheim.

HELGELANDSMOEN OG HVALSMOEN

- også en del av vår lokale historie

Rekrutter fra Tyrstrand og Hole på Helgelandsmoen 1892. (Foto fra boka "Helgelandsmoen 125 år. 1868-1993").

Lokalhistorien mangler opplysninger om de militære forhold på Ringerike i eldre tid. Jubileene i 1993 har ført til at vi har fått god rede på hva som har skjedd de siste 125 år på Helgelands-

moen og de siste 100 år på Hvalsmoen. Reidar Aslaksrud og Erik Løken har ført beretningen om Helgelandsmoen i pennen, og Per Torblå og Nils Mellegård har skrevet Hvalsmoens historie.

AV BJØRN KNOPH

Den norske hær er over 350 år gammel, og har røtter mye lengre tilbake. Eksersisen foregikk på kirkebakken etter kirketid. Soldatene lærte håndgrep og vendinger, og ekserserte med sine munnladnings-gevær. Vi vet at de kunne sine saker. Soldater fra våre kanter tjenestegjorde i Danmark, og deltok i forskjellige felttog. De gjorde også en innsats da Karl den 12. invaderte fedrelandet i 1716.

Men befalet var i lengden ikke tilfreds med å bli henvist til kirkebakken, står det i jubileumsboken for Helgelandsmoen. Krigens krav var noe mer enn håndgrep og vendinger. Det måtte realistiske øvelser i kompaniforband til, og det var det ikke plass til ved kirken. I april 1819 ble det inngått "Contract i mellom det Hallingdalske nationale Musceter-corps og Brugeren af Corpschefs-gaarden vestre Tanberg, angaaende Exercerplads: Jensebraaten kaldet".

Jensebraaten som vi i dag kaller Tanbergmoen ble overlatt til "Hallingdalske nationale Musceter-corps for dette og dets ringerigske Compagni (saaledes at Pladsen overlades Militairetaten til Brug som Exercerplads for det Antal Tropper, som efter Omstændighetene maatte der samles til Øvelse)", står det i kontrakten. For bruken skulle det årlig betales 12 Norske Species.

På Tanbergmoen fikk Ringerike sin første ekserserplass, og Ringerigske

Vaktavløsning - øvre plass 1894. (Foto fra boka "Hvalsmoen Ekserserplass 1893-1993").

Compagni hadde fått et egnet område for sine øvelser. Men infanteribrigaden hadde enda et musketerkorps, - det Valdreske, forteller jubileumsboken. Det var lenge et ønske å få samlet disse to korpserne på ett og samme sted. I 1867 trådte den nye hærordning i kraft, og den blåste liv i planene om en ekserserplass i distriktet. Et område ved Storelva tilhørende Helgeland pekte seg ut som velegnet. Den 10. desember 1867 ble det inngått en leiekontrakt mellom kandidat Dietrichson og oberstlieutenant Munthe om leie av Stormoen til militær-etaten. Sommeren 1868 rykket de første soldatene inn på Helgelandsmoen.

Leiren ble bygget ut etter hvert. Hallingene ble plassert i øst og valdrisene i vest. Norderhov Sogneselskaps kornmagasin fra ca 1820, som lå ved Norderhov kirke, ble kjøpt på auksjon for 1200 spesidaler. Den svære bygningen på seks etasjer ble revet og ført opp igjen og tatt i bruk som depot.

Utvidelse

Fra 1871 kom Sanitetsvesenets Ambulanseskole til Helgelandsmoen for å drive praktiske øvelser i evakuering av sårede, og skolen kom tilbake hver sommer i flere år.

Krigsskolen ble også en årlig gjest,

og det begynte å bli behov for mere plass. Det ble inngått kontrakt om en større utvidelse som brakte ekserserplassen opp i ca 1600 mål. I 1888 ble arealet utvidet påny. I perioden 1888-1890 ble det reist flere bygninger som stort sett er i bruk fortsatt. Den nye delen av leiren ble overtatt av Hallingdals bataljon, mens valdrisene ble egenrådige på Stormoen, skriver de to forfattere, Det ble også styring på de mange salgsboder som hadde grodd opp. Ringerikes Blad skrev i 1880 at "der på Helgelandsmoen framtidig kun skal være 5 boder hvorfra kan ut selges spise- og drikkevarer. Tillatelse hertil er givet Hønefoss Bryggeri, Hønefos Brug, Bagermester Blyberg, Gaardbruker Fjeld og Handelsmann Bråstad".

Ingeniørvåpenet opprettes

I 1888 fikk hæren sine egne ingeniørtropper med sapperkompanier, telegrafkompani, pongtonnerkompani og parkkompani. Ingeniørsoldatene fikk Helgelandsmoen som øvelsessted. De ble tildelt den nord-vestre del av Lillemoen, der Storelva gjør en sving. Tangen her kalles den dag i dag Sappørtangen.

Ingeniørvåpenet har ikke latt etter seg noen permanent bebyggelse, men friluftskirken "Furuhald" er et varig minne om ingeniørsoldatenes evne til

å grave. De gravde ut en naturlig forsenkning i terrenget og anla benker som etter sigende romme inntil 4000 personer.

Liv og moro

Det ble sikkert slitt og svettet adskillig på moen, og virksomheten der var ikke problemfri. Det var dårlige forhold for skyteopplæring, og det forekom tyfusepidemier. Men det var også liv og moro når opptil flere tusen mann var samlet der. Det var livat om kveldene når musikken spilte og hallinger og valdriser kappes om hvem som var best til å danse, som skrevet står et sted. St. Hansaften var en stor dag på moen med dans, lek og konkurranser. Ølbodene hadde stor omsetning. For sikkerhets skyld ble det holdt separate tilstøtelser for hallinger og valdriser. Det hendte at de røk opp i slagsmål. Det forekom nok også at Holebygds unge menn kunne ta nevene fatt dersom soldatene la for stort beslag på bygdas unge damer.

Hvalsmoen

I 1893 ble det etter flere befaringer rundt om bestemt at Ingeniørvåpenet skulle få sin egen ekserserplass. Valget falt på Hvalsmoen, hvor det lå bedre til rette for øvelser i broslagning m.v. enn ved Helgelandsmoen.

Sommeren 1893 begynte ryddingen

av leiområdet - delvis ved hjelp av årets rekrutter. Planene for bebyggelsen ble snart klare, og de er i store trekk fulgt i 100 år. Forlegning og forpleining er lagt til øvre plass, og lagre, verksteder og administrasjon ligger på nedre plass. Her lå også stallene, men hestene er avløst av motoriserte hestekrefter nå.

Soldatene lå i telt i mange år, men befalet bodde i de karakteristiske spisshyttene. Ellers ble det lagt vekt på at plassen skulle være tidsmessig, og forfatterne Torblå og Mellegaard forteller at det allerede i november 1893 var lagt fram telefon til Hvalsmoen. De karakteriserer ellers utbyggingen de første ti år som ganske enorm. Før første verdenskrig kom neste byggeperiode. Fram til 1940 var ekserserplassen tilfredsstillende etter tidens krav.

Krigsårene

Både Helgelandsmoen og Hvalsmoen ble bombet av de tyske angriperne i april dagene 1940, men skadene var ikke de aller største. Mye materiell var forøvrig brakt ut av leirene før angrepene. I løpet av krigsårene ble det utført en hel del byggearbeider både på Hvalsmoen og Helgelandsmoen, og noen av bygningene har vært i bruk helt til våre dager.

De to jubileumsbøker har ikke mye å fortelle om hva som foregikk på de to ekserserplassene under krigen. Hva Hvalsmoen angår, er det opplyst at mye arkivstoff gikk tapt under krigshandlingene i Tyskland. Det er forøvrig kjent at den britiske etterretningstjeneste gjennom den norske organisasjonen XU holdt et godt øye med begge leirene. Kanhende finnes det opplysninger i britiske arkiver om noen skulle ha interesse av å undersøke.

I 1940 tjente Hvalsmoen som leir for norske krigsfanger, og i 1943 gjorde den samme tjeneste for arresterte norske offiserer som skulle i krigsfangenskap på kontinentet. I 1945 var Hvalsmoen interneringsleir for tyske krigsfanger som ventet på transport til hjemlandet. Det hører med til historien at flere gestapister stakk seg bort her i Wehrmachtuniformer. De ble plukket ut ved en ganske dramatisk rassa.

Etterkrigsårene

Etter krigen rykket Forsyningstroppene inn på Helgelandsmoen og holdt til der ved siden av Infanteriregiment nr. 6 som var de tidligere musketeres etterfølger. Regimentet med krigsinnsats en rekke ganger fra 1659, er nå dessverre oppløst.

Uten å gå i detalj kan man si at Forsyningstroppene i dag er blitt til Det våpentekniske regiment som er Hærens kompetansesenter for våpentekniske tjenester. Helgelandsmoen er gradvis blitt utbygget med gode verksteds- og undervisningslokaler. Her undervises Hærens soldater blant annet i vedlikehold og reparasjoner på krigerske kjøretøyer og våpen med videre, og her skjer det opplæring i elektronisk utstyr på meget høyt nivå. Avdelingen "Prøver og forsøk", som tester kjøretøyer og annet teknisk utstyr som Hæren kan tenkes å anskaffe, er "leieboer", og like uærbødig kan man omtale Nordkommandoens radiostasjon.

Hvalsmoen har også fått nye undervisningslokaler for blant annet befalskolen og Hærens ingeniørhøgskole, og forlegninger for mange hundre millioner kroner i etterkrigsårene.

Ingeniørvåpenet er tilført mye godt materiell og mye godt personell.

Sjefen for Ingeniørregimentet er i dag dessuten Hærens ingeniørinspektør. De som ønsker å vite mer om ingeniørvåpenets historie, som kan spores tilbake til 1645 da Norge fikk sin første ingeniøroffiser, kan henvises til Nils Mellegaards bok om Ingeniørtroppene 1888-1988.

Hvalsmoen og Helgelandsmoen har hatt stor betydning for distriktet. Virksomheten har vært viktig økonomisk sett. Den har trukket mange dyktige mennesker til området og har beriket miljøet på mange måter.

OM ARTIKKELFORFATTEREN:

BJØRN KNOPH

(F. 1928 PÅ NORDSTRAND I AKER) er journalist i Ringerikes Blad og har skrevet en rekke artikler med lokalhistorisk innhold både i aviser og tidsskrifter. Før han ble ansatt i Ringerikes Blad, var han i 20 år bestyrer av Fremtidens Hønefosskontor.

Østre Messe på Hvalsmoen. Bildet er fra 1897 under årets rekruttskole.

- De kjem aldri igjennom Haverstøng, sa moster

AV ELLING M. SOLHEIM

Det var alt temmelig mørkt da toget stoppet på Rallerud stasjon. Stor trafikk var det ikke, bare to reisende gikk av - en eldre mann og sønnen hans. Stasjonsmesteren tok imot et par pakker og gav så klarsignal. Det freste i ventiler og rør - så satte toget seg i bevegelse. Med en rull av røyk etter seg forsvant det oppover dalen. Mannen og sønnen hans stod en stund og så etter det. Så tok de veien fatt nordover bygda.

Jeg kan så godt følge disse to der de stamper av sted i den disige februarkvelden. Den eldre mannen var min egen far, og unggutten som gikk baketter var meg. Det ligger et stykke tilbake i tiden dette - i begynnelsen av tjuåra. Mange ting har hendt siden den gang, men denne kvelden står levende for meg. Vi var ute i et underlig ærend: Seksten år gammel skulle jeg starte som skolelærer her i Brekkebygda, og nå var vi på vei dit jeg skulle bo. Usikker og litt engstelig var jeg, jeg skal ikke nekte for det.

- Ja, her ser du bygda, sa far og pekte oppover dalgapet. Jeg så ikke annet enn svarte skogmasser som gikk i ett med den mørke kveldshimmelen. Da jeg spurte hvor folk bodde hen her, svarte far at det fikk jeg nok rede på senere.

- Du får hugse på at de har ikke

elektrisk kraft her oppe. De bruker parafinlampa enda.

Jeg krympet meg ved tanken og ymtet noe om at jeg visst ikke ble gammel her.

- For noe tull, sa far og var litt harm i målet. Du får ta til å bli voksen nå. Folk her oppe har itte hengt på geipen om det var litt kronglete iblant. Du skal se så fint det er her når våren kommer.

Det siste kom som en trøst til veslegutt som var mørkredd. Jeg kjente skammen svi gjennom meg og beit tennene sammen. Det skulle gå. Fars lærstøvler satte store, trygge spor i snøen.

Det var sein kveld før vi kom fram. Bråten hette stedet og lå ved foten av Haverstingen. Da vi kom opp på tunet, raste et tog ut av fjellet og før sørover så gnistene føyk.

- Det var østgående Bergenstog, sa far. Tunnelen er rett der oppe. Du kommer nok til å høre mer om den, tenker jeg. Men nå må vi gå inn.

Et par elghunder flekket tenner mot oss ved inngangen. En mann hysjet på dem. Så gikk døren opp, og en gammel kvinne kom ut. Det var moster Rønnaug.

- Nei, er detta den nye skulemeisteren! Det var nok ikkje store karen heller.

En arbeidsslitt hand tok min, og et godt smil lyste opp i et skrukket ansikt.

Det hører ikke denne fortellingen til hvordan min første dag som skolelærer artet seg. Så mye kan sies at det gikk tålig bra. Jeg ble ikke jult opp av skoleguttene slik bror min hadde ertet meg med. Barna satt pent og stille på pultene sine og var så forlegne at jeg nesten ikke fikk et ord ut av dem. Vi ble de beste venner av verden.

Så tok jeg til å orientere meg litt i bygda. Heimene lå langt fra hverandre med skog på alle kanter, og dette preget folkene som bodde der. De var svært nysgjerrige, men gjestfrie og hjelpsomme. Det som lokket meg mest var Haverstingtunnelen. Den hadde en mystisk draging. En dag tok jeg turen dit opp.

Det hadde nylig gått tog vestover, så det ville vare en tid før en kunne vente det neste.

Forsiktig krabbet jeg opp den bratte skråningen og fram til tunnelåpningen. En ram lukt av kolrøyk slo ut av det svarte gapet og en gufs av iskaldt fjell. Jeg våget meg noen skinnelengder innover. Måtte gi meg dette farlige, mørke suget i vold. Hvert skritt jeg tok, gav en hul gjenklang. Den innestengte røyken stod tett omkring meg og stengte for utgangen og lyset. Jeg var alene i et urtidsmørke som hadde vært her fra skapelsen av. En lammende redsel grep meg. Usynlige hender var på ferde over alt og ville holde meg her for alle tider. Selsomme vesener gispet og lo. Nå kom hele hurven og ville kaste seg over meg. Jeg la på sprang - sprang for livet mot utgangen. Snublet i sviller og tøybolter, skrubbet meg til blods i den skarpe pukksteinen og sprang igjen. Stupte halvt sanseløs ut i dagen og lyset. Fjellnatta hadde tatt knekken på meg. Skamfull ruslet jeg nedover mot Bråtenhusene igjen. For en stakkar jeg var.

Moster Rønnaug holdt på å varme laug til kuene da jeg kom ned. Dette foregikk borte ved "eisa" - en slags peis som var murt opp av gråstein til dette bruket. Det røk fra "eisa" hele vinteren igjennom. Jeg satte meg på en stein og fulgte moster i arbeidet. Tungvint og upraktisk var det, men dyra var glade i den varme, duftende drikken og viste sin trivsel ved å gi rikelig i melkebøtta. Røyken og dampen fra "eisa" og mosters krumbøyde skikkelse i vinterlyset, gav meg en underlig følelse av henfarne tider som ennå spøkte på de gamle tufter.

- Du har sett og prøvd mye du, moster, sa jeg.

Moster så på meg med et vemodig blick.

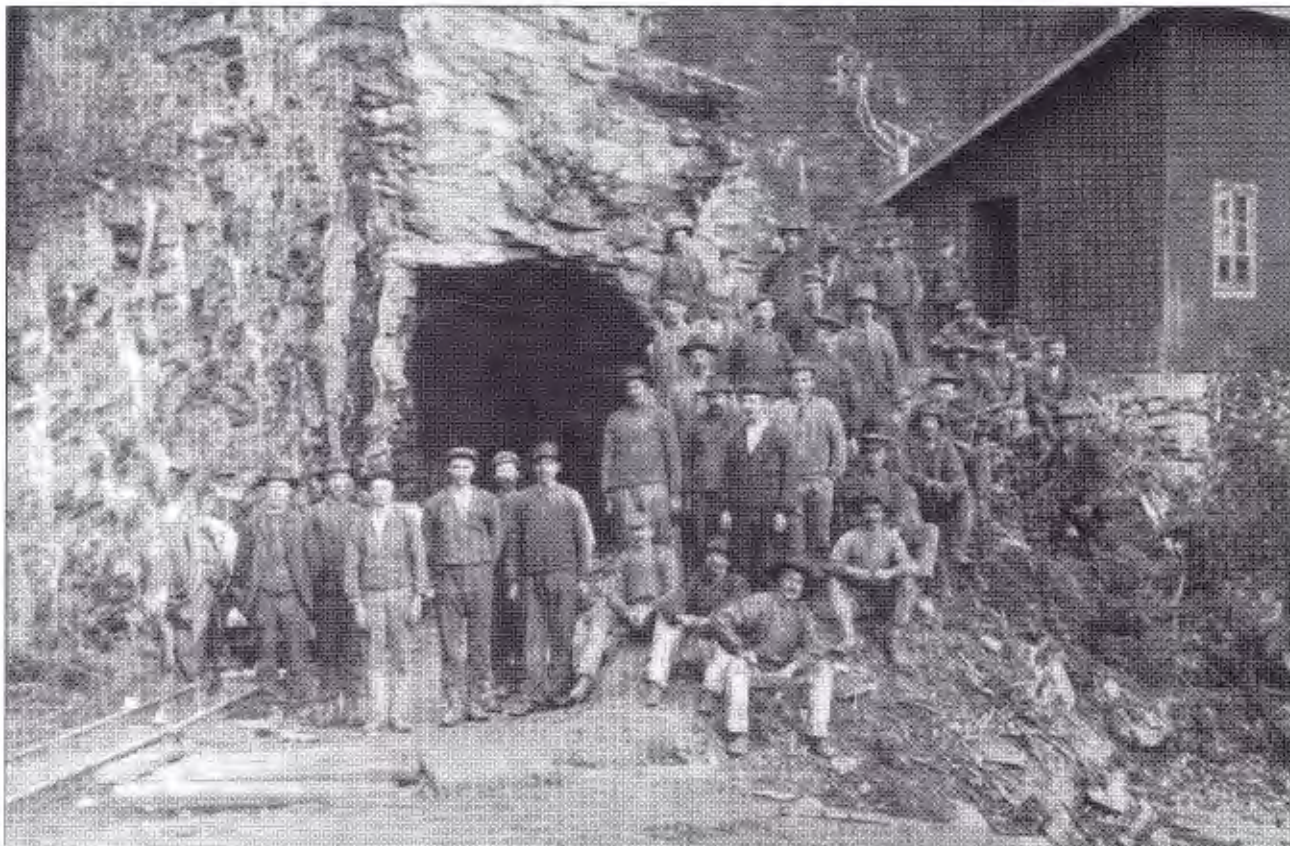
- Når du får harva det je har pløgd, gutten min..., svarte hun stille.

Så ble det ikke sagt noe ved "eisa" på en stund. Bare varmen murra og mol.

- Det måtte være tungvint her oppe før jernbanen kom. Jeg skjønner ikke åssen dere klarte dere?

- Å, det gikk nå det og, men ryggen og beina fikk omgjelde. Ja, og så

"En dag kom svartmuskete karer i hvite skinnbukser og digre slokhatter og tok til å bore og sprengne i Haverstingfjellet." Arbeidsgjeng etter gjennomslaget i tunnelen i 1908. Bildet er tatt på Soknedalssida. (Fotografi utlånt fra arkivet ved Hønefoss jernbanestasjon).

gampen da. Vi har bestandig hatt gilde gamper her på Bråtån.

- Du hugser vel anlegget tok til her du? Det ble vel nytt liv i bygda da?

- Ja, huttetu for et liv. Du veit slusken var ikkje å spøke med. Men mye morro var det au. Jo, je hugser nok den kvelden det var møte i skulestugua og skulemesteren gjorde greie for banen som skulle komma gjennom bygda her. Je syntes mest det var harmelig å høre slikt da - -.

Og så fortalte moster om almanamøtet i den gamle skulestua på Volden, der jeg nå var lærer. Det var ikke så vanlig med aviser oppe i bygdene den gang. Nyhetene gikk som rykte fra mann til mann. Lenge hadde det vært pratet om storanlegget som skulle komme - jernbanen til Bergen tvers igjennom Haverstingen. Men det var det ingen som hadde tatt særlig alvorlig. Bare skolelæreren i bygda holdt seg godt underrettet. Da tiden var lagelig, kalte han bygdefolket sammen til et møte på skolen for å redegjøre for

saken. Og folk kom. Fra heimer langt inne i skogen og på dårlige veier. De gamle hadde tatt kisteklærne på, for dette var høgtidsamt.

Den vesle skulestua ble snart stappfull og folk lyttet andekting til hva læreren hadde å fortelle. Han viste på kartet hvor banen skulle gå og tegnet med kritt på tavlen. Det var reine eventyret. Men da han til slutt bad forsamlingen være med på et tre ganger tre hurra så Haverstingen revnet, da klarte ikke moster det lenger. Harmen brant i henne - hun reiste seg og sa så høyt hun kunne:

- De kjem aldri igjennom Haverstøng!

Det ble både forundring og latter i skulestua over mosters ord, og skolelæreren kom liksom ikke riktig igang igjen.

Hva var det nå for noe tull denne jypplingen stod der og prøvde å innbille folk? Moster hadde levd i Brekkebygda all sin dag og slitt mer enn mange andre. Som liten jentunge

kom hun til Kristimoster i Sætra og ble ikke spart. Knut og Kristi hadde ingen barn og nå var de gamle. Så måtte Rønnaug gjøre både kars- og kvinnfolksarbeid. Men da hun gikk hen og ble glad i han Kristen Bråten, og de to skulle gifte seg, da lyste Kristimoster disse selsomme ordene over henne:

- Tek du han Kristen, får du ikkje meir tå Sætra enn reven fekk tå sju-stjerna.

Og Kristimoster holdt ord. Men Rønnaug og Kristen giftet seg allikevel. De red på hver sin hest over Haverstingen og ned til Olberg kirke i Krødsherad og ble viet der. Da de på tilbakeveien kom over høgste kammen på Haverstingen, kjente moster det som den løftet dem like til himmels. Og nå stod denne spretten av en skolelærer og fortalte at det skulle bli høl tvers gjennom fjellet. Det var skam å høre slikt - nesten som å gjøre narr av Vårherre. Nei, det var ikke rart moster var harm.

Haverstingtunnelen på Ørgenvika-sida (1908). Elling M. Solheim gikk gjennom tunnelen fra Rallerud og tok toget fra Ørgenvika stasjon når han skulle til Gulsvik for å handle.

(Fotografi utlånt fra arkivet ved Hønefoss jernbanestasjon).

Underlig nok: Da folk kom seg på heimveien igjen etter almannamøtet, og de så Haverstingåsen ruve tungt og mektig mot himmelsynet, da syntes de at moster hadde rett. Det ble kanskje ikke så lett som skolelæreren ville ha det til å bryte seg gjennom den. Ja, ja - tiden fikk nå vise hvem som hadde rett.

Og tiden viste det.

Det ble ryddet gate langs åssiden og fremmed folk med siktestenger og

Elling M. Solheim arbeidet som lærer i Brekkebygda i sin ungdom.

underlige apparater kløv både høyt og lavt. Det var stikkingen som begynte. En dag kom svartmuskete karer i hvite skinnbukser og digre slokhatte og tok til å bore og sprengte i Haverstingfjellet. Jo, nå ble det nok alvor allikevel. Salve etter salve drønnet dagen lang og ekkoet rullet åsimellom. En ny tid holdt sitt inntog i skogbygda.

Moster stod bøyd over "eisa" og den dampende laugen. Ennå hadde hun krefter igjen til mange tunge dagsverk.

- Det ble vel liv her i bygda da slusken kom, moster?

- Ja, både til vondt og godt. Du veit snus og brennevin og slagsmål hørte nå jussom med. Og så jentejakt om lørdagskvelda. Men det var mange gilde karer blant dem au, om de var aldri så svarte.

- Og så en dag kunne toget kjøre gjennom Haverstingen. Du syntes vel det var rart, moster?

- Du veit je syns det var merkelig det hele, men en fikk finne seg i det. En sur novemberdag kom kongetoget og strauk forbi. Vi var oppe ved tunnelen og så på stasen kan du skjøne.

Moster rettet seg opp. Hun smilte. Utviklinga hadde seiret, men hun stod på en merkelig måte ubeseiret allikevel. Jeg kunne ikke riktig gjøre klart

for meg hva det var, men det var visst mennesket i henne som ikke hadde gitt tapt.

Så satte våren inn for alvor. Vill og veldig kom den og vekket livet opp av døde. Jeg gikk i en rus av dette mektige skapningsunderet og drakk det inn med åpne sanser. Sov nesten ikke om nettene for ikke å gå glipp av den minste ting. Om dagen stod jeg på kateteret i den vesle skolestua og prøvde å lede små menneskespirer inn i kunnskapens rike, men så snart jeg hadde høve til det, fulgte jeg kjentfolk på skogen. Inne ved Såta buldret århaner og kneppet tiurer i dagrenningen. Der lå jeg på ryggen ved nyingen og lot det regne i ansiktet mitt. Kjente jeg var ett med jorden og alt dens myldrende liv.

En dag kom naboen og spurte om jeg ville bli med til Gulsvik. Han skulle til handelsmannen. Vi fikk gå gjennom tunnelen til Ørgenvika og ta toget derfra. Det var ingen butikk i Brekkebygda på denne tiden, så dette var den snarest veien. Jo, jeg hadde lyst på turen, og vi gav oss i vei. Å gå gjennom tunnelen var selvsagt ikke lovlig, men når vi passet oss for tog, hadde jeg inntrykk av at jernbanefolkene så gjennom fingrene med denne trafikken. Naboen hadde lykt med som han festet på brystet, og så holdt vi en stav mellom oss og gikk på skinnene. Dette var langt lettere enn å gå på svillene. Med jevn gang ville turen ta cirka 25 minutter. Et vestgående lastetog hadde nettopp passert så tunnelen var stinn av røyk, men gjenomtrekken ville nok drive den vekk om en tid.

Det ble en tur jeg sent vil glemme. Lyden av skrittene våre drønnet hult under hvelvingen, og lyset fra lykten glødet rødt gjennom kolrøyken. Det var bare såvidt jeg skimtet skinnene vi gikk på. Mannen i den andre enden av staven var et uvirkelig vesen som fulgte meg trofast. At jeg ikke hørte et ord fra ham, gjorde det enda mer dystert. Fjellet hadde oss i sin makt.

Forsettes side 31

Ringerike på 1600-tallet

For folk flest var det ikke godt å leve på Ringerike på 1600-tallet.

Husdyrhold og åkerbruk var de viktigste næringsveiene, men de var svært sårbare. Bøndene hadde få alternative muligheter for utkomme i uår selv om det var på denne tida at sagbrukene vokste fram ved Hønefossen. Her var det kamp om å få arbeid.

AV FRED HARALD NILSSEN

mennsker ved fossen. Sagbruksnæringen ga imidlertid lite utkomme for lokalbefolkningen. Utover århundret ble bøndene som opprinnelig satt med sagene fortrengt av byborgere, hovedsaklig fra Bragernes.

Bøndenes engasjement ble derfor begrenset til å kjøre sagde bord fra sagbrukene til Bragernes.

Ringeriksbonden sådde ofte mye og fikk lite igjen, skrev Norderhov-presten Jonas Ramus om bøndene på siste halvdel av 1600-tallet. Sammen med Iver Wiel, fogd over Ringerike og Hallingdal fra 1736 til 1753, har Ramus beskrevet bøndene i evig kamp med tung leirjord. Ugraset floghavre truet med å ta overhånd i åkeren. Engene ga dårlig beite, slik at de "ikkun kan holde faa Kreaturere til deres Jords Drift." Avlingene ble derfor små selv i gode år. År med misvektst og frost forekom med regelmessige mellomrom mellom 1650 og 1710. I 1653 var det mange som måtte bake barkebrød. 1690-åra var også vanskelige. I 1695 ble avlingene ødelagt av frost, noe som forårsaket en deseperat matmangel. De etterfølgende åra er preget av sult i norsk innlandsbygder. Ringerikingene hadde lite å selge, og deres handelsforbindelser gikk sørover mot kjøpstedene Bragernes og Christiania. Bøndene hadde litt utkomme av skogen.

Utviklingen

Århundret begynte bra. De første tiårene av 1600-tallet var det god tilgang på jord og mangel på arbeidskraft. Befolkningen økte. Den hadde tatt seg opp igjen etter Svartedauen. De fleste ødegårdene ble gjenryddet. Etterhvert førte det til knapphet på jord. Husmannsvesenet oppstod i dette århundret. Slutten av århundret var preget av mangel på jord og overskudd på arbeidskraft. Mange folk dro på leting etter arbeid og mat. På Ringerike fant de sesongarbeid både på gårdene og på sagbrukene ved Hønefossen. Det er ikke bare økonomiske forhold som virker inn på folks levekår. Ute i verden skjedde det store samfunnsendringer som på forskjellig vis grep inn i enkeltmenneskers liv. Etter reformasjonen i 1536 og fram til innføringen av eneveldet i 1660 vokste det fram en ny statsforvaltning som stilte krav til lov og orden. Sammen med militær opprustning og kriger med Sverige på siste halvdel av 1600-tallet, krevde den nye staten økte skatter.

Norges største industrisamfunn

I følge historikeren Andreas Ropeid var Hønefossen "den fossen her i landet som hadde den største skurden, og samfunnet var då det største norske industrisamfunnet." Ropeid regnet med at det i 1680-åra bodde 175

Ensidig næringsgrunnlag

Det var store sosiale skiller på Ringerike og store forskjeller mellom store og små gårdsbruk. I Hole ble hver femte gård regnet som storgård, mens åtte prosent av gårdene i Norderhov må regnes som storgårder. Omtrent halvparten av brukene ble regnet som mindre bruk. Mangel på jord og overskudd på arbeidskraft førte til at mange mennesker var på leting etter arbeid og mat på slutten av 1600-tallet. Sagbrukene på Ringerike var et slikt sesongbetont sted. En rekke bestemmelser påbød løsarbeiderne at de skulle binde seg i årlig eller halvårlig tjeneste. Men loven ble omgått. Framveksten av de mange sagbrukene førte til en gryende urbanisering på flatbygdene. Grunnlaget for et bysamfunn ved Hønefossen ble lagt. Det var også et par sagbruk i Skjærdalen på Tyristrand.

Vanskelig om vinteren

Sagene var bare i drift i sommerhalvåret. Om våren dukket det opp arbeidssøkende fra alle kanter. På slutten av 1600-tallet kom de fleste sagbruksarbeiderne fra Gudbrandsdalen, Vestlandet, Sverige og Danmark. Da sagene stanset om høsten, reiste de fleste arbeiderne hjem, men noen ble på Ringerike også vinteren gjennom. Øverst på den sosiale rangstigen sto sagfogden som var sageiernes fullmektig, men også sagmestre, sagdrenger og kjøredrenger hadde slått seg ned her. Det gryende bysamfunnet ved fossen trakk også til seg mange håndverkere. Et tingsvitne fra 1692 viser at folkene ved sagbruket kunne ha det vanskelig om vinteren når sagene var ute av drift. Almuen opplyser at sagmestrene og sagdrengene var fattige folk som ikke hadde noe å leve av "uden det lidet de om sommeren med deris arbeide fortjener." Dette brukte de til å kjøpe varer for hos sageierne, for de "ejer hvercken Ku eller sue uden de fattige plager de kand bedecke deris nøgenhed med," står det i tingbøker for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri. I 1739 skriver fogd Wiel at folkene ved sagbrukene var et "ladt og liderligt Folk". Om vinteren drev de dagene hen i ørkesløshet, og sendte barna ut for å tigge og stjele.

Det er dette samfunnet Kari Telste forteller fra i artikkelen som begynner på neste side.

Fra Hønefossen. Maleri av I.C. Dahl. (Foto O. Væring)

Frieri, kjærlighet og ekteskap for 300 år siden

AV KARI TELSTE

I 1697 arbeidet Gregers Jensen som tjener ved Treschows sagbruk i Hønefoss. Her møtte han Ide Jeremiasdatter. Hun var datter av skredderen Jeremias Willumsen, som allerede i 1670-åra hadde slått seg ned i det gryende bysamfunnet rundt sagbrukene ved Hønefossen. Gregers forteller at han var "kommen til at besofue" Ide, etter at han hadde lovet å gifte seg med henne. Men da hun skulle ha barn, var hans "ringe vilkaar ey at strax kunde lade mig feste eller

vie ved hende", sier han. Giftermålet var ennå ikke blitt noe av, da barnet ble født i januar 1698.

På 1600- og 1700-tallet var folks seksuelliv strengt lovregulert. Det var regler for hvordan ekteskap skulle inngås, hvem man kunne gifte seg med, når man kunne få barn og hvem som kunne få barn sammen. Hvert år ble en rekke par på Ringerike stevnet og dømt på bygdetinget fordi de hadde brutt loven, og fått barn utenfor ekteskap. Slike saker finnes i kilder som tingbøker og fogderegnskaper. Disse kildene viser ikke bare hvordan lovene ble praktisert, men vi får også

innblikk i livets små og store dramaer. Her skal vi møte Gregers og Ide og noen andre fra Ringerike, og se hvordan loven grep inn i livet deres på forskjellig vis.

Frieri og festermål

I likhet med Gregers og Ide hadde mange par startet et seksuelt forhold fordi de var blitt enige om å gifte seg. Da det kom til stykket, viste det seg at de var for fattige til å inngå ekteskap. Ingen kunne gifte seg uten å ha et levebrød. Noen giftet seg derfor aldri med hverandre, mens andre utsatte

vielsen et år eller to til de fikk god nok økonomi til å danne sitt eget hushold.

For unge jenter og gutter var nattefrieriet en måte å bli kjent med hverandre på. Det var jenta som avgjorde om gutten skulle få "ligge på seng med henne". Hun tok gjerne i mot flere friere, kanskje en ny hver lørdagskveld. Men det var faste regler for nattefrieriet, og ungdommene kontrollerte hverandre slik at reglene ikke ble brutt.

Etter hvert kunne jenta gi uttrykk for at hun foretrakk en bestemt gutt. Dette ville raskt bli kjent, og de andre frierne ville trekke seg tilbake. Når hun hadde fått en fast frier som ville gifte seg med henne, kunne det også innebære at de startet det seksuelle samlivet, slik Gregers og Ide gjorde. Samtidig måtte jenta vokte seg vel for å få dårlig ord på seg. Hun måtte være viss på at gutten mente alvor, slik at hun ikke fikk rykte for å la karfolkene sove for nær seg.

Selv om nattefrieriet ga jenter og gutter stor frihet til å velge seg ekteskapspartnere på egen hånd, var det likevel foreldrene som hadde det avgjørende ordet. Det var foreldrene som rådet for døtrenes giftermål. Likevel hendte det nok at paret hadde kommet til en avtale seg imellom og begynt det seksuelle forholdet før gutten hadde henvendt seg til jentas foreldre. Da Gregers Jensen ville gifte seg med Ide Jeremiasdatter, viste det seg at Ides mor, enken Mette Mortensdatter, ikke ville gi sitt samtykke til ekteskap. Hun hadde nok håpet på en frier som var bedre stilt økonomisk enn Gregers. Kanskje en fattig tjener ved sagbruket heller ikke var bra nok for en håndverkerdatter?

Det er ikke bare Mette Mortensdatter som uttrykker misnøye og motsetter seg giftermål med en frier som de har vanskelig for å akseptere. Ingeborg Arnesdatter fra Tyristrand turde ikke fortelle moren sin at hun ventet barn i 1711, for moren hadde truet henne til å holde seg unna barnefaren: "finder jeg eder i hob", sa moren, "skal jeg slaa arme og been i sønder paa eder".

Formelt sett skulle en frier ta med seg to menn til jentas foreldre og be om å få henne til ekte. Dersom foreldrene samtykket, ble avtale om ekteskap inngått. Ekteskapsavtalen kan ses som en økonomisk kontrakt mellom to slekter. I vitners nærvær ble størrelsen på jentas hjemgift og guttens gjengave avtalt. Samtidig ble tida for giftermålet fastsatt. Festermålet var bindende for begge parter, og det ble feiret med festerøl. Ettersom det var en retts- gyldig avtale, betraktet folk flest festermålet som starten på det seksuelle samlivet. Giftermålet skjedde når bruden ble overlatt til brudgommen, og brudlaup og heimkomeøl ble feiret da bruden flyttet hjem til brudgommen.

Lov og orden i kongens rike

Det var denne måten å inngå ekteskap på kongen prøvde å endre. Han ville ha slutt på sedvanen med at bøndene tok seg hustruer uten å la seg trolove og vie med dem foran kirkedøren. Gjennom lovgivningen ville han skape orden i samfunnet. Orden ville det bli, både i familien og i samfunnet, om seksualiteten ble begrenset til ekte skapet. Ekteskapsinngåelsen ble derfor knyttet til kirken, og reglene for trolovelse og vielse ble formalisert ved ekteskapsordinansen av 1589. Trolovelse skulle skje i nærvær av fem vitner, og det skulle lyses for paret tre søndager på rad. Trolovede som dristet seg til å søke seng med hverandre før vielsen i kirken, skulle straffes.

Neste skritt var å straffe par som fikk barn utenfor ekteskap. Ved en forordning om løsaktighet i 1617 ble det bestemt at ugifte mødre skulle betale en bot på 6 riksdaler og barnefedre en bot på 12 riksdaler. Dessuten skulle de skrifte offentlig i kirken for sin synd. Bøtene var avskrekkende høye: mannens bot tilsvarte verdien av en hest, og kvinnens bot verdien av to kyr. Samtidig ble paret oppmuntret til å inngå ekteskap. Boten ble lavere om de giftet seg, bare 2 1/4 riksdaler, og ved Christian 5.'s Norske Lov i 1687 slapp de også det offentlige skriftemålet. Til gjengjeld ble boten høyere, ettersom hustruen nå skulle

svare halvparten av mannens bot.

Tilsynelatende var reglene klare. I følge loven var det vielsen som utgjorde skillelinjen mellom et løst og et ekte leiermål. Leiermål var den tids betegnelse på ulovlig samleie. Dersom paret ikke giftet seg, skulle de dømmes for løst leiermål. Fikk de barnet for snart etter vielsen, eller giftet de seg etter at barnet var født, skulle de dømmes for ekte leiermål. I praksis var denne grensen ikke så lett å trekke. Folk fortsatte å bruke private ekteskapsavtaler eller festermålet som innledning til det seksuelle samlivet, selv om loven ble brukt som et middel for å få dem til å vente til etter vielsen. Kirkeboka for Norderhov mellom 1704 og 1710 viser at hele 65% av parene som giftet seg, enten fikk barnet for raskt etter vielsen eller før vielsen. Undersøkelser fra andre steder i Norge senere på 1700-tallet viser lignende tall: mer enn halvparten av par som giftet seg ventet barn, eller de hadde allerede fått det første barnet før vielsen.

Det var presten som skulle rapportere til fogden om barnet var født i eller utenfor ekteskap, om det var "ekte" eller "uekte". Fogden skulle så sørge for å stevne paret på tinget, slik at de kunne dømmes til å betale bøtene til kongen. Men prestene var ikke konsekvente. Langt fra alle ble rapportert, og mange par fikk døpt barnet sitt som ekte også før vielsen. I oktober 1704 oppga Jonas Ramus i Norderhov at Tor Bjerke i Soknedalen og Ingeborg Fredriksdatter Sønsteby hadde døpt et ekte barn dette året. Kirkeboka viser at Tor og Ingeborg verken var gift eller trolovet da. Trolovelsen ble inngått den 10. januar 1705, og de giftet seg i juli samme år.

Hvordan ble reglene praktisert?

Mange par som ble innstevnet på tinget for å betale bøter for løst leiermål sa at de hadde tenkt å gifte seg. I årene før Jens Tygesen Lund startet sin lange praksis som sorenskriver i Ringerike og Hallingdal i 1670, ble slike par ofte behandlet på en praktisk måte. De fleste ble dømt til å betale

ekteskapsbot forutsatt at de trolovet eller giftet seg innen en bestemt frist. Om alle disse parene virkelig giftet seg, er ikke godt å si. I 1670 ville fogden ha slutt på denne praksisen. Han fikk den nye sorenskriveren med på at dette bare ble brukt som påskudd for å slippe unna med lavere bøter.

Rettspraksis ble likevel ikke fullt så streng som loven la opp til. Da Baltser Haagensen skredder og Magnhild Torbjørnsdatter ble innstevnet på tinget i Norderhov i 1691, sa Baltser at han var festet og trolovet med Magnhild. Han måtte riktignok vedgå at barnet var et halvt år gammelt før han festet henne, men før det hadde han lovet henne ekteskap. Han mente derfor at han bare skulle betale ekteskapsbot. Dette fikk Baltser medhold i. Siden de var trolovet, avgjorde sorenskriveren at han ikke kunne dømme dem til høyere bøter enn ekteskapsbot. Selv om grensen i følge loven gikk ved vielsen, ser vi altså at øvrigheten har akseptert trolovelse som jevngodt med vielse i slike saker.

Så heldig var ikke Gregers Jensen og Ide Jeremiasdatter da de ble innstevnet på Trøgstad tingstue i Norderhov 5. juni 1699 for å betale bøter for løst leiermål. Barnet var nå halvannet år gammelt. Gregers holdt fast ved at han ville gifte seg med Ide, men Ides mor ville fortsatt ikke gå med på ekteskap. Gregers klager over at tinget ikke tok hensyn til dette: "at ieg vilde Egte hende vilde dog intet hielpe, mens fich Domb", sier han. Fogden Lars Tønder påpekte at det var gått svært lang tid siden barnet ble født, og at det måtte legges avgjørende vekt på at de verken hadde trolovet eller giftet seg ennå. Han la derfor ned påstand om at de måtte dømmes til å betale bøter for løst leiermål. Dette var sorenskriveren enig i.

Forført og forlatt - krenket og vanæret

Gregers la stor vekt på at han ville oppfylle det løftet han hadde gitt Ide. Alle barnefedre var ikke like oppsatte på å gifte seg med jenta. I 1676 ble Anders Bjørnstad og Eli Ludvigs-

datter innstevnet for leiermål på tinget i Hole. Anders nektet for at han var far til Elis barn. Derimot kunne han ikke benekte at han "jo i saa maade" hadde hatt med "hende at bestille". Elis søster på Stein prøvde å få ham til å stå ved løftet sitt: søsknene til Eli ville hjelpe henne til giftermål, og tilbød henne 30 riksdaler i hjemgift, eller medgift. Anders sa at han ikke kunne svare på om han ville gifte seg med henne "saa i en hast", og ba om tid til å tenke seg om.

Noen måneder senere kom saken opp på nytt. Eli kom på tinget og klaget over at Anders ikke hadde tatt imot tilbudet han hadde fått. Tvert imot hadde han "indladt sig med en anden quindespersion udi ægteskab".

Etter gamle norske rettsregler var en gutt forpliktet til å gifte seg med ei jente han hadde forført, forutsatt at frendene hennes samtykket og kunne by ham en hjemgift han var fornøyd med. Ville han ikke ha henne, måtte han betale frendene hennes hjemgiften - en økonomisk erstatning - for den vanære som hadde skjedd dem og for å ha forspilt hennes giftermål. Det er disse reglene Eli og søsknene hennes holder seg til, når de prøver å få Anders til å gifte seg med henne.

De gamle reglene fantes fortsatt i lovverket på denne tida, side om side med de nye straffebestemmelsene. Sorenskriveren, Jens Tygesen Lund, kunne derfor dømme Anders Bjørnstad til å "fornøye og betale" Eli Ludvigsdatter 20 riksdaler, altså noe mindre enn hun hadde krevd, pluss 5 riksdaler i saksomkostninger. I konflikter mellom menn og kvinner viser det seg som regel at de nye straffebestemmelsene ble satt til side, og barnefaren ble dømt til å betale jenta hjemgift. Av og til ble han dømt til å betale boten for henne også. Det virker som det var allment akseptert at gutten hadde plikt til å gjøre opp for seg overfor jenta.

Det indikerer at seksualitet først og fremst handlet om å oppfylle den avtalen som er inngått. De fleste barnefedre ser også ut til å ha stått ved det de har gjort og sagt, selv om de

ikke alltid var i stand til å oppfylle løftet sitt når det kom til stykket. Konflikten gir innblikk i hvilke forventninger menn og kvinner hadde til hverandre.

Jenta ventet at gutten ville oppfylle ekteskapsløftet sitt. Hun hadde ikke sett noe galt i å gå med på det seksuelle forholdet når han hadde fridd til henne. Det viktigste for henne var at han hadde lovet henne ekteskap, før han fikk "hendes villie". Gutten på sin side forsøkte å komme ut av forholdet. Ikke bare jenta, men samfunnet rundt ham forventet at han vil oppfylle løftet sitt. Den enkleste måten å slippe unna på var å stille spørsmål ved farskapet, slik Anders Bjørnstad gjorde. Det ville bli forstått at han ikke kunne gifte seg med jenta, hvis han hadde mistanke om at barnet ikke var hans. Han forventet at hun bare hadde vært sammen med ham.

Når barnefaren stilte spørsmål ved farskapet beskyldte han altså indirekte jenta for å ha vært sammen med flere menn. Det er tydelig at jenter som var utsatt for dette opplevde det som svært krenkende. De møter på tinget og klager over at barnefaren har krenket og vanæret dem, og de krever oppreisning for "æres krenkelse". Dypest sett handler derfor seksualitet om ære: om hva en "ærlig karl" og en "ærlig pige" kan forvente av hverandre.

De gamle norske rettsreglene bygde på prinsippet om at det var en ærekrenkende handling å ligge med en kvinne uten lov. Tap av ære førte til lavere anseelse. For at den krenkede skulle ha like stor heder og ære som tidligere var det nødvendig å gjenopprette æren offentlig. Krenkelses-sakene var derfor en offentliggjøring av at jenta var krenket under ekteskapsløfte, og at barnefaren hadde plikt enten til å gifte seg med henne eller betale hjemgift. Som Eli Ludvigsdatters søsken gjorde, var saken også en måte å offentliggjøre hvor mye jenta ville få i medgift, dersom barnefaren eller en annen ville gifte seg med henne. Saken skulle altså både gjenopprette æren og jentas

giftermålsjanser.

For at jenta skulle nå fram i krenkelsessaker, kunne det ikke stilles noe spørsmål ved hennes gode navn og rykte. Almuen måtte bekrefte på tinget at hun aldri hadde vært "berøgtet" for noen annen enn barnefaren. Hadde hun fått dårlig rykte, hadde hun ikke lenger noen ære å tape. Det hadde hun heller ikke hvis hun var blitt forført av husbonden sin.

Husbonden og tjenestejenta

Skal vi dømme etter sakstallene var det lite vanlig at husbonden forførte tjenestejenta si. Bare 14 menn var mistenkt for ekteskapsbrudd på Ringerike mellom 1652 og 1710. Det er bare en brøkdel av de 425 bruddene på seksuallovgivningen som ellers kommer fram i tingbøker og regnskaper. Hele 164 par skulle derimot betale ekteskapsbot fordi konen hadde kommet "for tidlig i barselseng". Men over halvparten, eller 238 saker, endte ikke med ekteskap. Vi får ikke alltid vite hvorfor.

Sagbrukene ved Hønefossen og i Skjerdalen tiltrakk seg mange løse og ledige karer. Om våren kom døler og valdriser, svensker, dansker og tyskere for å søke arbeid her, og om høsten når sagbruksdriften stoppet for vinteren reiste mange av dem videre. Mange jenter oppga en fremmed som barnefar, og de fleste fremmedkarer hadde forlenget dratt sin vei da barnet ble født. I Hole var nesten 10% av barnefedrene fra andre distrikter, og i Norderhov 20%. En annen stor gruppe barnefedre var soldater. I 1671 hadde kongen bestemt at soldater skulle fritas både for bøter og skriftemål dersom de ble fedre til barn utenfor ekteskap.

For en gift husbond kan det ha vært fristende å overtale jenta til å oppgi en fremmed sagbruksarbeider eller en soldat som barnefar. Ekteskapsbrudd skulle straffes på formuen med soning av halve bosloddet til kongen. Straffen fikk derfor alvorlige økonomiske konsekvenser. Utroskap ga også ektefellen rett til å be om skilsmisse, men bare én kvinne fra

Ringerike benyttet seg av denne retten. Jøran Knutsdatter Blikrud i Soknedalen forlangte skilsmisse fra mannen Halvor Olsen i 1685, da han fikk barn med tjenestejenta. De andre konene var villige til å tilgi ektemannen.

Til tross for de alvorlige konsekvensene ekteskapsbrudd kunne medføre, er det få belegg på at gifte menn fikk andre til å ta på seg farskapet. I 1676 hadde riktignok fogden sterke mistanker om at Gunhild Olsdatter fra Hunsdalen i Ådalen hadde oppgitt feil barnefar. Soldaten Gulbrand Olsen ble forhørt om det virkelig stemte at det var han som var far til barnet hennes. "Ja, mener du at jeg ehr icke god derfor", var hans ironiske svar. Til slutt måtte likevel Gunhild tilstå at Truls Semmen i Ådalen var barnefaren.

Ekteskapsbrudd kunne være vanskelig for fogden å bevise. Han måtte passe seg for å tillegge noen "uærlig" sak, og ofte hadde han bare jentas ord for at den gifte mannen hadde begått ekteskapsbrudd. Det var også et problem at jentene først oppga en annen barnefar, slik Gunhild Olsdatter hadde gjort. Da måtte sorenskriveren legge vekt på at "quindfolcket varierer og er ustadig i sin bekiendelse", og at hun derfor ikke var troverdig. Det hendte også at matmora kom på tinget og støttet mannen. Da Truls Semmen var mistenkt for ekteskapsbrudd for annen gang i 1686, møtte hans kone og sa at hennes mann var "sckammeligen paaløyet". Ettersom jentas ære var avhengig av at hun hadde fått ekteskapsløfte, var jo også skammen desto større for henne dersom hun skyldte på en gift mann. Fogden oppnådde dom i bare 9 av de 14 sakene.

Bøter og fengsel på kroppen

Én ting er hva dommen ble, noe annet er om folk faktisk betalte bøkene. Det kan vi se av regnskapene som fogden førte over visse og uvisse inntekter. Sammenligner vi tingbøkene med regnskapene viser det seg at langt fra alle dømte betalte bøkene sine. Loven bestemte at ubetalte bøter

skulle innkreves ved å ta pant i de bøtelagtes eiendeler. Fantes det ikke midler til bøkene, skulle de straffes med fengsel på kroppen.

Fogden sendte regnskapene til revisjon i Rentekammeret i København. Her satt renteskriveren Lauritz Mouritzen. Fra 1696 til 1704 ba han fogden forklare regnskapspostene sine hvert eneste år. Mouritzen ville vite hva fogden Lars Tønder hadde gjort for å kreve inn bøkene, han ville ha dokumentasjon på at folk ikke kunne betale og at de i tilfelle hadde fått sin straff på kroppen. Det kan virke som fogden hittil hadde nøydt seg med å kreve inn penger der det var mulig å få inn noe. Han ble svært overrasket første gang Mouritzen forlangte at folk skulle straffes med fengsel. Det ville bli altfor dyrt, mente han. Fogdens reaksjon tyder på at fengselsstraffen ikke hadde vært brukt tidligere.

Mouritzens mange antegnelser førte til et stort merarbeide for Lars Tønder, og de fikk store konsekvenser for folk på Ringerike. Som vi husker ble Gregers Jensen og Ide Jeremiasdatter dømt til å betale leiermålsbøter på tinget i 1699. Innen 15 dager skulle han betale 12 riksdaler og 1 daler i omkostning, og hun 6 riksdaler og 1/2 daler i omkostning. Men verken Gregers eller Ide hadde noe å betale bøkene med. For å få inn bøkene truet fogden ham "saa hart" med gapestokken at Gregers måtte få Gunder Gundersen til å legge ut bøkene for seg. Året etter måtte han be Gunder Gundersen legge ut de 6 riksdalerne Ide skyldte, for at også hun skulle slippe å stå i gapestokken. Disse pengene ble holdt tilbake av Gregers' lønn ved sagbruket. Den summen bøkene utgjorde var en hel formue for et par som nettopp hadde stiftet familie. Ide og Gregers giftet seg nemlig i 1701. Da skrev Gregers et bønneskriv til amtmannen der han ba om at bøkene ble satt ned. Det fikk han også medhold i, og fogden måtte betale mesteparten av boten tilbake.

Andre var ikke så heldige at de slapp unna gapestokken. Det var helst kvinnene som ble straffet på kroppen

på denne måten. Barnefedrene slapp oftere unna, selv om heller ikke de hadde noe å betale bøtene med. Som regel var det bygdelensmannens oppgave å undersøke om det var noe å hente hos de bøtelagte. Da lensmannen kom, hadde mange av dem rømt sin vei. Andre eide lite eller ingen ting av verdi. Tjenestejenta Kirsti Olsdatter som ble dømt på tinget i Hole i 1699 sa at hun til og med hadde "laant det schiørt som hun nu hafuer paa sin Krop". Hun hadde altså pyntet seg for å komme på tinget. Mange av de ugifte mødrene var så fattige at bygdefolket måtte forsørge dem og gi dem almisser. Sophie Carlsdatter fra Norderhov som var vanfør, ble i årene etter 1696 kjørt fra gård til gård: "Mande imellum på en Slede" med det lille barnet sitt.

Det var også flere kvinner enn menn som måtte stå offentlig skrifte i kirken. I Norderhov skriftet 67% av de ugifte mødrene, mot bare 31% av

barnefedrene. Ettersom så mange barnefedre var soldater og dermed fritatt for straff, måtte mange jenter stå til rette for lovbruddet alene på bygde-tinget. Mens tendensen er at flest menn ble dømt på tinget i 1650- og 1660-åra, ble stadig flere kvinner dømt etter 1670 og framover. I utgangspunktet skulle både menn og kvinner straffes. I praksis rammet loven flest kvinner, og det var først og fremst ugifte kvinner som ble rammet.

Seksualitet - en kvinnesynd?

I 1656 hadde matmora på Veme vært en tur på bygda og hørt rykter om at tjenestejenta hennes, Anne Sørensdatter, skulle ha barn. Hun kom hjem og sa at dersom det var sant så skulle ingen bli en verre pest for henne enn hun. Derfor turde ikke Anne Sørensdatter fortelle henne at hun var gravid. Hun var også redd for at det skulle komme ut at hun ikke var

helt sikker på hvem som var barnets far. Var det Ole Svendsen Drolshammer som hadde vært hos henne tredje julenatt, eller var det Syver Knutsen i Hoffskverna som hadde besøkt henne kyndelmessaften?

I oktober fødte hun barnet sitt alene i fjøset. Barnet falt ned fra fjøshjellen og slo seg i hjel. Anne svøpte det inn i et utslitt klede hun holdt på å bøte, - det satt en nål med en hvit ulltråd i det, og gjemte det i kjona under noe løv. Der ble det liggende vinteren over. En liten gutt fant barneliket mandagen før påske. Da Anne vekket ham morgenen etter, sa han til henne at det kom til å "gaa en domb i aar", og den ville bli hard. Anne ble forskrekket da hun hørte dette, og hun gjemte barneliket under en trerot i skogen ved Veme. Den 21. april ble det funnet, og Anne ble tiltalt for barnedrap.

Tømmerfløting i Hønefossen i gamle dager. (Ukjent opprinnelse - utlånt av Nordstrand Foto, Hønefoss).

Ugifte kvinner som fødte barnet sitt i dølgsmål, slik Anne hadde gjort, skulle dømmes til døden. De skulle halshugges, og hodet skulle settes på en stake andre "saadanne letferdige til exempel og afsky".

Det blir ofte pekt på at de strenge straffene på denne tida og måten de ble praktisert på, førte til at mange ugifte kvinner valgte å skjule svangerskap og fødsel, for deretter å ta livet av barna sine. I årene fra 1652 til 1710 var det imidlertid bare seks kvinner på Ringerike som ble tiltalt for fødsel i dølgsmål på bygdetinget. En ble frikjent, men de fem andre ble halshugget, slik også Anne Sørensdatter ble i 1657. Barnefaren slapp som regel straff i slike saker, selv om også han hadde brutt loven.

Nå kan det være at mange jenter lyktes i å skjule både svangerskap og fødsel, og at bare et fåtall slike saker kommer fram i lyset. Men samtidig vet vi at ryktene raskt begynte å gå om jenta fikk seg en frier, og hun ble fulgt av granskende øyne. Viste hun tegn på å være gravid, men nektet, risikerte hun at mor, matmor eller prestens medhjelperkvinner undersøkte brystene hennes. Derfor kan det ikke ha vært lett å skjule svangerskapet. Ettersom så mange som 7,4% av alle døde barn i Norderhov mellom 1704 og 1710 var født utenfor ekteskap, er det heller ikke sannsynlig at denne utveien ble valgt av så mange

flere enn de jentene som ble oppdaget.

Kjærlighet?

I tingbøkene møter vi så mange skjebner, så mange forhåpninger og skuffelser. Loven grep inn i livet til folk med bøter de ikke kunne betale, med gapestokk og henrettelse. Mange hadde ikke gjort noe annet galt enn å legge mer eller mindre realistiske planer om å gifte seg. Ofte får vi inntrykk av at økonomiske hensyn veide tungt når ekteskap skulle inngås. Ekteskapsinngåelsen var knyttet til eiendom, til overtakelse av jord, og til et levebrød. Forelskelse og kjærlighet, som er så viktig i vår tid, er forunderlig lite omtalt.

Når ugifte mødre måtte begrunne eller forklare sin handlemåte på tinget, snakket de aldri om følelser. De la vekt på ekteskapsløftet de hadde fått, og at de ville ha oppreisning for den avtalen som var brutt. Også barnefaren argumenterte indirekte med at jenta hadde brutt sin avtale, ettersom han mistenkte henne for å ha vært sammen med andre. Her er det løftebrudd og krenket ære som kommer til uttrykk, ikke skuffet kjærlighet.

Det behøver ikke bety at følelser ikke var viktig når ekteskap skulle inngås for 300 år siden. Det var bare ikke relevant å diskutere følelser på tinget. Noen glimt fra kildene viser

likevel at kjærlighet var der som en dimensjon i menneskelivet. En frier skulle nærme seg jenta med "redelig gemytt til kierligheds tancker", det var viktig å ha "gott hiertelaug" til den du giftet deg med, og mann og kvinne skulle leve "kierlig" sammen i ekteskap.

Den måten pardannelsen skjedde på gjennom nattefrieriet, indikerer nok at følelser også kan ha spilt en rolle når gutt og jente nærmet seg hverandre. Det siste ordet skal vi derfor gi til den skuffede frieren Jacob Trommal fra Flå. I en kjærlighetserklæring til Astrid Østensdatter i 1672 sier han at "hand elske hende, oc wilde hafft hende til echte".

ARTIKKELFORFATTEREN

KARI TELSTE (født 1950) er utdannet cand. philol. Stoffet har hun hentet fra sin hovedoppgave i etnologi; "Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652 - 1710." Kari Telste er født og oppvokst i Hole, og bor nå i Oslo hvor hun er engasjert av Norsk Folkemuseum for å skrive en utredning om museumspolitikk.

- DE KJEM ALDRI....

Forts. fra side 24

Hjernen min tumlet med mange underlige tanker der jeg gikk. Her hadde muskelsterke menn slått seg vei meter for meter. Svette og blod hadde det kostet. Slit og armod var følgesvennene deres. Men fram måtte de - koste hva det ville. Fram til lyset og dagen. Slik hadde menneskeslekten brutt seg vei gjennom årtusener og kampen gikk videre. Noen

kjente strofer sang i meg:

"Hammerslag på hammerslag
inntil livets siste dag."

Fjellnatten og mørket ville ikke slippe taket i oss. Det var ingen lysning å se.

Så med ett åpnet fjellet seg og vi stod ved utgangen. Det hadde vært luftdrag fra sør så all røyken hadde samlet seg i denne enden av tunnelen. Jeg stod fortumlet ved denne brå overgangen. Haverstingen var beseiret, men langt inne i fjellnatten hørte

jeg mosters stemme. Hørte ordene hennes fra skolestua i Volden. Men nå var målet fjernt og kraftløst, og sank inn i fortid og glemsel.

Jeg pustet tunnelluften ut av lungene og fylte dem med vårluft og livsens ånde. Det glitret i sølvskinnende seljer og blåveis opp etter fjellskråningen. Nede i dyppet lå Krøderen og glitret i sølv og blått den også.

Verden var vakker og jeg var ung.

Vi slukket lykten og gikk ut i solskinn.

Ringerikes vinterolympiere

Det lyser innsatsvilje av Ringerikes beste olympier gjennom tidene. Sverre Brodahl øyner gull for Norge på 3. etappen på stafetten i Garmisch Partenkirchen i 1936. (Bildet er utlånt av Sverre Brodahl)

Sverre Brodahl og Svein Engen er Ringerikes største olympiere gjennom tidene. Sammen har de vært med og sanke 17 olympiske poeng. Historien om Ringerikes olympiere, er historien

om karer som i de avgjørende øyeblikk ikke har hatt marginene på sin side. OL- historien forteller imidlertid om Ringeriksutøvere som har vært involvert i mye dramatik.

AV FRED HARALD NILSSEN

Leif Skagnæs var med og vinne patroljeløpet i de 2. olympiske vinterleker i St. Moritz i 1928. Løpet var imidlertid ikke godkjent som olympisk øvelse. Vi må til de 4. olympiske lekene i Garmisch Partenkirchen i 1936 for å finne Ringerikes første medaljehøst. Da sendte Ringerike en større skitropp enn Kongsberg. Lekene ble en norsk suksess med sju

gull. Sverre Brodahl var med og snuste på det 8. gullet. Tilsammen sanket Ringerikskara 14 olympiske poeng. Den olympiske poengberegningen gir 7 poeng for gull, 5 for sølv og 4 for bronse. Videre gir 4., 5. og 6. plass 3-2-1 poeng. Sverre Brodahl kom hjem fra Garmisch Partenkirchen med både sølv og bronse og Reidar Andersen med bronse fra hoppbakken. Arne Tuft og Trygve Brodahl deltok på 50 kilometer. Femte lokale navn på det

norske OL-laget var utførkjøreren Johan Kvernberg. Et uhell under trening satte ham utenfor olympisk deltagelse.

Stafett-sølv

Kvernberg fikk derimot være med som sekundant og veileder under OL-historiens første 4 x 10 km stafett. Sverre Brodahl var reserve, men på en halvtimes varsel ble han bedt om å stille på tredje etappe. Arrangørene

holdt løypetraseen hemmelig inntil start. Da ble deltakerne fra den norske troppe sendt ut på poster i løypa for å veilede stafettløperne hvordan de skulle gå og kjøre. Løperne var bedt om å følge anvisningene. Kvernberg ble satt på post i løypas andre og mest krevende halvdel. Ved 7,5 kilometer var det om å gjøre og kjøre forsiktig i en vanskelig sving med stort fall for så med en gang å gyve på med full fart. Resten av utforkjøringa var ufarlig. Akkurat her lyktes Oddbjørn Hagen på 1. etappe å hekte av sine sterkeste konkurrenter, en finne og svenske. De klarte ikke svingen og gikk over ende. Dermed fikk Hagen et solid forsprang og kunne veksle med over ett minutt forsprang. Andre mann på laget, Olaf Hofsbakken, økte forspranget til 85 sekunder før Sverre Brodahl la ut på tredjeteppen. Han slapp finnen bare tre sekunder innpå seg. Men på siste etappe mislyktes Bjarne Iversen. Finnes ankermann satte alt inn på å ta igjen nordmannen på de første fem kilometrene. Han lyktes å komme forbi. De vekslet på ledelsen til 2,5 kilometer gjensto. Da rykket finnen og fikk et forsprang på 30 meter. Det holdt inn til mål. Finland slo Norge med seks sekunder! Sverre Brodahl tok sin andre OL-medalje, bronse, i kombinert hvor det ble storeslem til Norge. Lagkameratene fra stafetten, Oddbjørn Hagen og Olaf Hofsbakken, var foran Brodahl. På femmila la svenskene beslag på de fire første plassene. Arne Tuft sikret Norge ett olympisk poeng med 6. plass med 3.41.18 etter finnen Klaes Karppinen. Trygve Brodahl kom inn på 11. plass med 3.50.14.

Patruljeløperen

Den første olympieren fra Ringerike var altså Leif Skagnæs. Han var med på vinnerlaget i patroljeløp, men øvelsen ble holdt utenfor den olympiske premiering. Det var for øvrig eneste gang Norge stilte lag i øvelsen som bare har stått på OL-programmet to ganger. Den andre gangen var i 1936. Ni nasjoner stilte opp i St. Moritz-OL i 1928. Det var fire mann på hvert lag. Lagene skulle samlet gjennomføre en krevende løy-

pe som stilte krav til langrenns- og utforkjøringsferdighetene. Det var for øvrig i denne øvelsen at "Rottefella"-bindingen første gang ble brukt i en konkurranse utenfor Norge. Den vakte stor oppsikt, noe også de norske deltakernes skigamasjer gjorde. De var utviklet i den norske militære vinterskole.

Medaljer som glapp

Mens det ikke ble "ordentlig" gull til Leif Skagnæs og gull som glapp for Sverre Brodahl, er ringerikingenes videre OL-historie også historien om medaljer som glapp. Det begynte med langrenns- og kombinertløperen Eilert Dahl. I St. Moritz i 1948 måtte han ta til takke med en 6.plass i kombinert. Den gang ble langrennet avvirket før hopprennet. Dahl gjennomførte 18 km på 1.22.52. Det holdt til 27. plass totalt. Da pådro han seg ei magekrampe som satt i kroppen i to døgn. Dahl hoppet likevel best av nordmennene. Han hoppet seg fram til et olympisk poeng. Den norske innsatsen ble vurdert som skuffende. "Umulige" Heikki Hasu vant, og han hadde to landsmenn med seg på seierspallen. Deretter fulgte en svenske og en sveitser foran Eilert Dahl.

Eilert Dahl var blant de idrettsøverne som fikk ødelagt mye av karrieren sin på grunn av krigen. Han debuterte som juniorhopper i Holmenkollen allerede i 1938. Under Oslo-OL i 1952 var han reserve på stafettlaget.

2 mm fra medalje

Etter St. Moritz i 1948 skulle det gå sju olympiader før Ringerike fikk noen OL-deltaker. Det ble til gjengjeld en utøver som fikk med seg to olympiske leker. Skiskytteren Svein Engen, HV06, deltok både i Innsbruck i 1976 og i Lake Placid i 1980. Innsatsen hans plasserer ham som distriktets nest største sanker av olympiske poeng. Med to 4.plasser og en 5.plass står han bokført med åtte poeng, en bedre poenghøst enn en gullmedalje ville gitt.

Det startet ikke så godt for Engen i OL-debuten. Den norske innsatsen i Innsbruck ble en bekræftelse på at Norge var i ferd med å bli akterutseilt i internasjonal sammenheng. Svein

Alpinisten Johan Kvernberg (t.v.) og skihopperen Reidar Andersen var med i den norske OL-troppe i 1936. (Bildet er utlånt av Johan Kvernberg).

Kombinertløperen Eilert Dahl (t.v) sammen med "uslælige" Heikki Hasu i St. Moritz i 1948. (Bildet er utlånt av Eilert Dahl)

Engen måtte ta til takke med 20. plass på 20 km. Tor Svendsberget ble nr. 9 og Kjell Hovda nr. 18. Sammen med disse to og Terje Hassen ble Engen

med på stafettlaget som gikk inn til en 5.plass.

Lake Placid-deltakelsen ble langt gjevere for Svein Engen. Klimaet i skiskytter-toppen var nådeløst hardt, men han fikk med seg to olympiske 4. plasser, på 20 km og i skiskytterstafetten. På 20 km skapte han store avisoverskrifter. Han hadde to hårfine bom på de to stående skytingene. "To millimeter fra bronse", skrev Dagbladet over seks spalter om den overraskende innsatsen av den antatt svakeste skiskytteren på det norske laget. De to andre lagkameratene, Sigleif Johansen og Odd Lirhus, havnet på henholdsvis 13. og 23. plass. Sammen med disse to og Kjell Søbak var Svein Engen med å ta 4. plassen på stafetten.

Mange flere

I dette lokale olympiske streifet har vi begrenset omtalen av lokale olympiere mens de tilhørte en Ringeriksklubb. Med forbehold om at vi kan ha utelatt noen, bringer vi her alfabetisk liste over alle olympiere som har eller har hatt en eller annen tilknytning til Ringerike.

Deltakere i ski:

Reidar Andersen, 20.4.1911-1991
1936, Bronse spesielt hopp

Sverre Brodahl, 26.1.1909
1936: Bronse i nordisk kombinasjon og sølv i stafett

Trygve Brodahl, 20.8.1905
1936: 11 i 50 km

Eilert Dahl, 15.9.1919
1948: 27 i 18 km og 6 i nordisk kombinasjon

Tore Gullen, 11.6.1949
1980: 30 i 15 km

Ole Kolterud, 1.5.1903-1974
1928: 8 i nordisk kombinasjon

Sverre Kolterud, 15.3.1908
1932: 4 i nordisk kombinasjon

Borghild Niskin, 19.2.1924
1948: Diskvalifisert i slalåm, 23 i utfor og 19 i alpin kombinasjon

Skiskytteren Svein Engen er den siste vinterolympier fra Ringerike. Her er han i farta under prøve-OL i Lake Placid i 1979. (NTB-foto)

1952: 11 i slalåm, 6 i storslalåm og brøt i utfor

1956: 11 i slalåm, 7 i storslalåm og 9 i utfor

Johan Støa 13.6.1900-1991
1928: 8 i 50 km
(Også OL-deltaker i friidrett,
1928: 36 i maraton, 2.55.00)

Arne Tuft, 16.1.1911-1989
1936: 6 i 50 km

Olav Økern 3.6.1911
1948: 13 i 18 km og bronse i stafett
1952: 4 i 50 km

Skiskyting

Svein Engen, 27.3.1953
1976: 20 i 20 km og 5 i stafett
1980: 4 i 20 km og 4 i stafett

Kjell Hovda, 27.10.1945
1976: 18 i 20 km og 5 i stafett

Hurtigløp:

Sverre Haugli, 23.4.1925-1986

1952: Bronse i 5000 m og 6 i 10.000 m

1956: 4 i 10.000 m

Sten Stensen 18.12.1947

1972: Bronse i 5000 m og bronse i 10.000

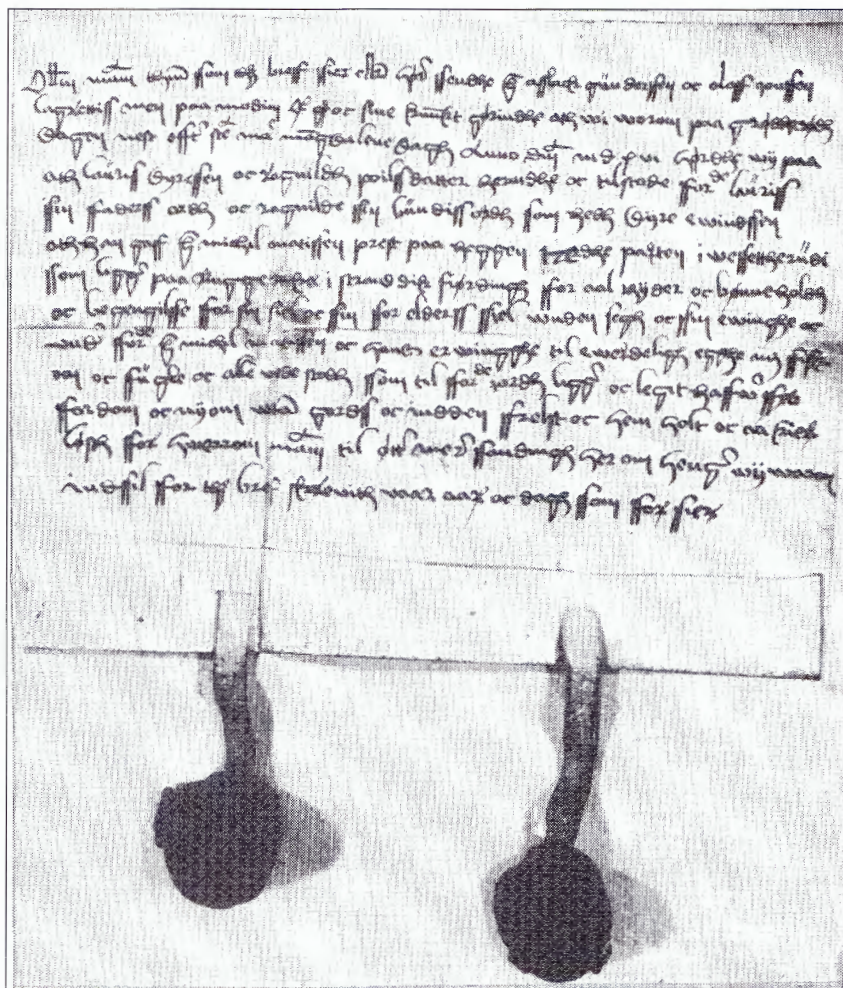
1976: Gull i 5000 m og sølv i 10.000 m

Kilder:

Samtaler med Trygve Ellingsen, Eilert Dahl, Johan Kvernberg, Svein Engen og Sigvart Egge
Olympiske Vinterleker, St. Moritz 1948 (Norges Idrettsforbund)
P. Chr. Andersen: *De olympiske leker gjennom 50 år (Dreyers Forlag)*

Norske skiløpere, Østlandet Nord (Skiforlaget - Erling Ranheim)
Norges olympiske komites lister over norske deltakere i olympiske sommer- og vinterleker, Norges olympiske komites meldinger om Norges deltakelse i olympiske leker 1976 og 1980.

I 1960-årene skrev rektor Helge Fonnum i heftet "Ringerike" en oversikt (over tre år) over de dokumenter i *Diplomatarium Norvegicum* som omhandlet forhold fra Ringerike. Siden er det utgitt nok et bind med tidligere utrykte mellomalderbrev: DNXXI (1970/72). Samlingen består av brev utstedt i Norge og gjelder særlig norsk jordeiendom. Imidlertid er bare få av dem originalbrev fra gammelnorsk tid (før 1370). De aller fleste er trykt etter seinere avskrifter eller utdrag, for eksempel fra rettsprotokoller, og fins spredt rundt om i offentlige arkiver og bibliotek, noen er også i privat eie. Lektor Kristian Dyrdal på Røyse har oversatt brevene, og gjengir her innholdet i de 17 dokumentene som gjelder Ringerike.

Mellomalderbrev av ukjent opprinnelse.

Mellomalderbrev fra Ringerike

AV KRISTIAN DYRDAL

DN XXI nr. 5

Kong Håkon forordner at alle de jordeiendommene på Hedmarken, Toten, Ringerike, Hadeland, Tverrdalen, Eiker, Lier, Myrekverve (i Røyken), Skogheimsherad (d.e. Asker sokn), Bærum og Oslo-herad og all kornleidang av Varna og Våle skipreide og høst- og vårleidangen av den ytre skipreide på Follo, som han ved tidligere brev har gitt til sitt kapell ved Mariakirken i Oslo, skal legges til bordhold for kirkens presteskap. (Skrevet fjerde natt etter Trinitatis

(d.e. 9. juni) år 1300. Oversettelse i "Oslo Kapitels Privilegier" i Statsarkivet).

DN XXI nr. 50

Torgeir, lensmann på Hadeland, kunngjør at han var på Jevnaker da sira Torald, prest på Jevnaker, lot føre vitner om at Steinar på Hamnor på Ringerike hadde vedgått at Gudrun, Sira Toralds mor, eide 7 ørtugbol etter gammel regning i Hamnor og 1 ørtugbol i Rakkestad. (Datert i kong Magnus sitt 15. regjeringsår (d.e. mellom 26. august 1333 og 25. august 1334). Utdrag i Det Kongelige Bibliotek, København).

DN XXI nr. 112

Tolv lagrettemenn, seks fra Ringerike og seks fra Hadeland, fastsetter på grunnlag av fem manns vitneprov grensene mellom skogteigene til Olav Berger fra Jevnaker på den ene siden og Håkon på Egge i Ullerål og Øystein på Marigård på den andre siden.

(Datert Botolvsmesse veka Anno Domini MCCCLXII (d.e. 12.-18. juni 1362). Avskrift i rettsakt angående Hadelands Almenning av 17. september 1755 i Statsarkivet, Hamar. I rettsakten opplyses at originalen var skrevet på pergament. Brevet antas å være falskt).

DN XXI nr. 251

Guttorm Ellingsson og Fredrik Hallvordsson vitner at Torstein Torkjellsson og Torgeir Torsteinsson solgte en møllefoss, ei eng og del av utmark i Skjerdalen i Hole sokn til Torgeir Helgesson og 1 øresbol i Solberg på Tyrstrand, og at Torgeir Helgesson til vederlag gav 1 markebol i Nordre Haug, som heter Jonsgard.

(Datert Hole prestegard St. Margareta messedag i det 21. regjeringsåret til kong Eirik (d.e. 20. juli 1410). Oversettelse i dom av 26. mai 1685 i Riksarkivet).

DN XXI nr. 270

Tre menn, Torgeir Helgesson, Sigurd Gulbrandsson og Arve Kjetilsson kunngjør at de hadde vært til stede på Norderhov og hørt på da Sigurd Sigurdsson, lensmann på Ringerike, tok to manns vitneprov som Kjetil Eilivsson, prest på Hole, lot føre av Peter Andersson og Vegar Olavsson, som var til stede da Kjetil Eilivsson stevnet Tore Olavsson og Erling Gunnarsson om fisket i Kirkevaldet i "Sperillen" (?) i Skjerdalen (Spørdilli I schiaerdahlen). Dessuten hadde de hørt vitnesbyrd av Torkell Torkjellsson, Einar Amundsson og Synne Andersdotter om at ingen hadde fiskerett i Sperillen utenom de som bygger og bor der. Noen allmenning hadde de aldri hørt om.

(Datert tirsdag etter laupårsmesse i kong Eirik's 26. regjeringsår (d.e. 26. februar 1415). Oversettelse i dom av 26. mai 1685 i Riksarkivet).

DN XXI nr. 292

Herman Moltke kunngjør at han med samtykke fra sin hustru, Borghild Amundsdotter, har mottatt den arven hun hadde krav på etter herr Amund Berdorsson (Bolt). Jordegodset som listes opp, gjelder en rekke gardar og gardparter på Østlandet. Blant disse nevnes på Ringerike: Vaker, By, Haug, Lo, Svarstad, Sætrang, Skogstad og Skøyen.

(Beseglet i Våler sokn midtvekeda-gen nest etter krossmesse om våren i

kong Eirik's 33. regjeringsår (d.e. 6. mai 1422). Avskrift i Riksarkivet)

DN XXI nr. 634

Væpneren Anders Amundsson kunngjør at han har solgt til Erlend Dyresson 5 øresbol i Midt-Rå og Råsekra i Norderhov sokn på Ringerike, som Anders hadde arvet etter sin far og farbror Gudbrand Jonsson, og at han har oppbeåret full betaling, som er 25 kyrlag.

(Beseglet på tokketirsdag (d.e. andre tirsdag etter påske) av Dag Trytriksson, kannik i Hamar og prest på Norderhov, Eivind Torundsson og Amund Guttormsson Anno Dni. MCDXC. (d.e. 20. april 1490). Avskrift i Rigsarkivet, København).

DN XXI nr. 707

Benkt, prest på Norderhov, kunngjør at den tid han gav Elling Lavransson nattverden på hans dødsleie, hørte han at Elling gav Eivind Torleivsson 3 øresbol i Strande i Ådalen på Ringerike, som Eivinds mor hadde eid som sin odel. Dessuten kunngjør to andre menn, Simon Eiriksson og Simon Torsteinsson, at de hørte at Elling gav Eivind de 3 øresbol fordi Eivinds far hadde vært nødt å selge denne jorda til Ellings stefar, da fjøset hans med hele buskapen brant ned og han ikke hadde fått full betaling av Ellings stefar.

(Beseglet mandag nest etter krossmesse Anno Domini MDXI (5. mai eller 15. september 1511). Original på pergament i Riksarkivet).

DN XXI nr. 717

Væpneren Anders Amundsson kunngjør at han har avhendet til Gunnar Dyresson 6 øresbol i Sønstestova på Hårum i Steinsfjording på Ringerike. Men skulle han bli rettslig frakjent denne jorda, da plikter Amund eller hans arvinger innen 12 måneder å gi Gunnar fullt vederlag i jevngodt jordegods.

(Beseglet av Dyre Sevaldsson, lagmann i Oppland, Helge Atzerrson, rådmann i Oslo, og Erland Dyresson,

lagrettemann. Datert Oslo, St. Jakops-aften Anno Dni. MDXIII (d.e. 24. juli 1514). Avskrift i Rigsarkivet, København).

DN XXI nr. 723

Eivind Torvidsson, Torgard Vrålsson og Torgeir Torvidsson vitner at Dal og Sandum hører til Norderhov prestebord. (Skrevet på Norderhov på askeonsdag Anno Domini MDXVII (25. februar 1517). Original på papir i privat eie - J. Guldahl, Røyse).

DN XXI nr. 742

Helge Guttormsson kunngjør at han og Hallvard Pedersson har byttet sine hustruers odel. Hallvard overlot Nørdregarden i Gulsvik til Helge, i alt 12 laupsbol, mot Oppgarden i Soknedal, halvparten av Roppe og halvparten av "Hodwet enghen" i Flå i Hallingdal.

(Datert allehelgensaften Anno Dni MDXXIII (d.e. 31. oktober 1524). Original på pergament i Riksarkivet).

DN XXI nr. 953

Jesper Friis, høvedsmann på Akershus, stevner Knut og Hallvard Fredrikssønner i Flå sokn i Hallingdal til å møte Severin Jonsson og Olav Erlandsson på Ringerike for lagretten i Oslo 5. mars og svare på en klage over at de sitter med noe odelsgods med urette.

(Datert første dag i januar Anno Domini MDLI (1. januar 1551). Original på papir i Riksarkivet).

DN XXI nr. 960

Sju svorne lagrettemenn i Norderhov gjeld, Jon Kopmannsson, Karl Kopmannsson, Anders Gudleiksson, Pål Guttormsson, Olav Ivarsson og Jon Simonsson og Eirik Øysteinsson, kunngjør at de etter oppdrag fra allmuen og i samsvar med ordinansen har valgt Christiern Nilsson til sokneprest og ber om Peder Hanssons og

Forsettes side 39

MITT FJELL GYRIHAUGEN PÅ RINGERIKE

Gyrihaugen - omtalt i eget radiokåseri i NRK i juni 1954. (Foto: Even Westbye)

Mitt fjell er ikke noe høyt fjell. Det imponerer ikke med sylspisse tinder og en evig sne, det er ikke forrevent, vilt og utilgjengelig. Mitt fjell er slik at det går an å komme dit, og alle som vil, kan bli med meg.

Fra mitt fjell ser en ikke ut over hele verden. Men enda rager det helt opp til himmelen. Fra det fjellet ser jeg alt det som en gang var verden for meg. Det ligger i lysglans og solglitter midt i min barnoms paradisi. Og det er Ringerike. Ringerike med blomstrende hager og

---

AV INGEBOG PRYTZ FOUGNER

---

velstelte jorder, med Tyrifjorden i storm og stille, og med skogenes eventyrverden av trolske små tjern og gamle, skjeggete gubber.

Spør du meg om høyden over havet, så er den 7 ganger 100 meter.

Bare Ringkollen rager like høyt. Men fra Gyrihaugen ser du mere. Gaustatoppens karakteristiske kjegle springer tydelig frem i synsranden; Norefjell skinner mektig og hvitt i horisonten, og en riktig blank dag tegner de trådløse mastene på Tryvannshøyden seg klart av mot himmelen.

Kommer du dit for første gang, blir du kanskje overrasket: "Er det så mye skog på Ringerike? Er det selv i en frodig og fruktbar bygd som denne, så mye udyrket mark? Er det så mye stein i Norge?" Har du vært der før, er det som du nikker til en gammel kjenning. "Ja, slik var det, akkurat slik." Og har du ikke vært der siden du var barn, er det liksom døren åpnes inn til glemte barnesommer. Den gang du var liten nok til å forundres over alle de små tingene: Noen rare prikker bak på bregnebladene, de røde klokkene i blåbærlyngen før bærene kommer, den vesle mauren som sleper på den digre pinnen. Ved den bjerken var de vi skulle gå til høyre, når stien delte seg, i det kjerret var det vi fant fugleegg en gang!

Disse skogene har diktere ferdes. Wergeland først - som den foregangsmanntil han var. Han er førromantikeren i Norge, voldsom og vilter som fossende vårbrus. Han ser nok Ringerikes blide ynde, men foretrekker "Klevens svimlende Portal". Romantikerne søkte ut i naturen, og da helst den ville, uberørte natur. Det var nytt den gang. Før hadde naturen bare hatt verdi i forhold til den nytte man hadde av den. Nå hyller man naturen for dens egen skyld, ser skjønnheten, aner dybder og høyder som er umålelige, leter etter evige lover.

Under nasjonalromantikens gjennombrudd her hjemme drev eventyrfortelleren Asbjørnsen rundt i disse skogene, og opplevde selve eventyret. Og Ringeriksgutten Jørgen Moe, det fine og følsomme sinn, som dyrket idyllen, og i naturen søkte sinnets legedom og fred, lengtet inn til stille vann under "barskovens trær."

Det er ikke farlig i skogen. Den gygra som bodde her en gang, er død for lenge, lenge siden. Det er for mye sol til at trollskap kan trives på Ringerike! Det er norsk myte, at det i berg og hav bor jotner eller troll. Og det er norsk sagn, med innslag av myte, at storsteinen bak bygdas kirke,

den har trollet kastet. Gygra på Gyrihaugen kastet ikke med stein, men ett minne har vi etter henne likevel. Hellig Olav skulle bygge kirke på Stein, og gygra bro over Steinsfjorden. Kong Olav ble først ferdig med bygget sitt, og da gygra hørte kirkeklokkene ringe, ble hun så arg at hun rev av seg lårbeinet og kastet det etter kirketårnet. Det falt ned på et jorde ved Stein, og der ble det en pytt med vann. Den kalles for Gygerputten, og det lukter vondt av vannet den dag i dag. Av kirken er det ennå ruiner tilbake.

Kommer en i bil fra Oslo, kan en velge mellom to veier ved Sundvolden. Den nye kjøreveien langs østsiden av Steinsfjorden inn til Åsa er kortest, og slynger seg vakkert frem langsmed fjorden. Eller man fortsetter opp gjennom Hole og Norderhov frem til bunnen av Steinsfjorden den veien. Så tar en beina fatt, og på mindre enn tre timer vil målet være nådd.

Du er ikke alene på veien, slik som i ville snau fjellet. Trærne følger deg nesten helt frem. Du har noe å gjemme deg bak, om du skulle møte noen du er redd for. Du har noen å snakke med, og noe å se på. Rett som det er, må du stanse i stum beundring, foran et tre, som du synes er særlig vakkert, en gran, rødmende full av kongler, eller èn, som er særlig høyreist og rank. Det er selskap i trærne, nettopp slikt selskap som du trenger. "Vi stod her før du ble født," sier de gamle kjempene. "Vi skal stå her, når du er borte." "Vi skal også bli store en gang," synger ungsbogen, "bli trær som fuglene kan bygge rede i, og skogens dyr søke ly under. Hva skal det bli av deg?" Collett Vogt har sagt det bedre enn noen annen, hva grantreet står for, i sitt dikt "Var jeg blott en gran i skogen -".

Bakkene er drøye, som de alltid er for den som vil nå toppen. Men rundskuet jeg har lovet deg, lokker og drar. Du vet det er umaken verd. Du legger mennesker og dyrket jord bak deg; den lune tryggheten nede i dalbunnen forlater

du for en stund. Du vil opp i den friske blåsten, kjenne den ruske og rive i deg, og luften ut alle fjorgamle tanker. Du strever videre, forbi kjempene, forbi ungsbogen, du ser hvordan trærne blir mindre og mer forblåste jo høyere du kommer, ser hvordan de kryper langs marken til slutt. Helt fremme gjør du det samme - du legger deg rett ned på bakken, og slik blir du liggende en lang stund og se inn i den klare, blå himmelen over deg. Og nå er du alene. Du føler hjertet hamre, som var det jordens eget hjerte, og blodet synger gjennom tinningen, slik vinden synger. Det gyldne solglitteret skyter pil på pil inn i øynene dine, du må lukke dem, lukke hele himmelen inn.

Hvis du ikke vet det fra før, er det ingen her som kan si deg navnet på åser og fjell som reiser seg rundt deg. Før sto det en stor skive med viser og navn på alt en kan se, men den ble borte i tyskertiden. Nå er det bare igjen en liten hytte for vaktmannen, som bor der om sommeren for å varsle skogbrann. Det er ikke meget som skal kunne unngå hans blikk heroppefra.

Nedover går det bare så altfor fort; men har du lyst på en lengre tur, er det bare en times gange til turistforeningens hytte ved Løvliå, og så ligger hele Nordmarka som et eneste sammenhengende eventyrrike foran deg, helt frem til Oslo. Eller du kan gå til Krokkleiva, og følge den gamle Ringeriksveien ned i Lommedalen. Det er bare en tre timers tur fra Kleivstua, og ved pinsetid det vakreste en kan tenke seg. Selv tar jeg veien om Stubdalsvolden, og derfra bakken ned til Åsa.

Jeg kom i tanker om en eng fra år tilbake, en eng med de vakreste blomster, større og mer praktfulle enn jeg har sett dem noe annet sted. Jeg har ikke glemt dem i alle disse årene. De ble lukket inne i erindringens minnebok. Der har jeg dem ennå, der ligger de og låner rosenskjær til en farveløs hverdag.

Jeg er fremme ved en lysning i skogen. Foran meg ligger min barndoms bygd, glitrende i soldisen, og lokker med fruktblomsters hvite dryss, og varme solvegger. Bak meg har jeg skogene, de som hvisket

meg sin hemmelighet den gang jeg gav dem mitt hjerte. Her stod han, Jørgen Moe, og følte seg draget, både hjemover og hjemmefra, både ned til menneskene og bort fra dem. Og stemningen fikk form i et dikt:

*Det lysnet i skoven, da ilte jeg frem,
snart stod jeg hvor bakkestupet skrånet.
Jeg så den vide bygd, jeg så mitt kjære hjem,
jeg så hvor de fjerne åser blånet.
Jeg så de brede fjorde, som skar seg inn i bukt
og elven så jeg blinke og krumme seg så smukt -
jeg lengtes til de sollyse sletter.*

MELLOMALDERBREV

Fortsettelse fra side 36

biskopens samtykke.

(Skrevet på Norderhov søndag nest etter tredje vake (d.e. 12. juli) 1551. Original på papir i Riksarkivet).

DN XXI nr. 974

To lagrettemenn på Ringerike, Torstein Torgeirsson og Ingebrikt Pålsson, kunngjør at brødrene Rolf, Tord og Dyre Øysteinsønner har foretatt skifte i tre deler av 2 1/2 øresbol i Øvregarden i Alme og 1 øresbol i Vågård i Vangsbygd.

(Skrevet på Løken i Vangsbygd lørdag etter St. Olavs messedag Anno Domini MDLIII (d.e. 30. juli 1552). Original på pergament i Riksarkivet).

DN XXI nr. 1031

Jon Andersson, erkeprest i Oslo, herr Jakob Jenson og herr Klemet Persson kanniker, Gudbrand Jonsson og Nils Stub rådmenn og Laurits Skåning borger sammesteds, vitner at Håkon Torsson, borger i Oslo, erkjente at han hadde

fått 1 pund skyld i "Ysebakke" i Tinn sokn mot 2 pund i Helgeland på Ringerike, som hans brødre Jon og Peder Torssønner mottok for sin part. (Datert den tredje dag i mars MDLVI år etter Guds fødsel (d.e. 3. mars 1556). Original på pergament i Riksarkivet).

DN XXI nr. 1032

Jon, Håkon og Peder Torssønner, fullbrødre og borgere i Oslo, kunngjør at de har solgt, skjøtet og hjemlet mester Torbjørn (Olavsson Skaktavl), sokneprest på Toten, og hans hustru Rannveig Monsdotter, gården Helgeland i Røyse fjerding på Ringerike, som årlig gir 2 pund i skyld, og som deres stefar Peder Peib hadde kjøpt av herr Mogens Gyldenstjerne for deres penger. De kunngjør videre at de har fått full betaling, nemlig 80 lodd sølv, 10 pund kobber, 9 pund malt og 5 kyr, og at de har overlatt alle brev på garden til mester Torbjørn. Innseglet av Jon og Håkon Torssønner og av Gudbrand Jonsson og Nils Stub, rådmenn i Oslo.

(Skrevet i Oslo tredje dagen i mars

ARTIKKELFORFATTEREN

INGEBORG PRYTZ FOUGNER (FØDT 1913) er datter av presten og skolemannen Ole A. B. Prytz, som virket i Hønefoss i en årrekke, blant annet som lektor ved middelskolen og skolebestyrer ved Hønefoss skole. I 1926 søkte han og fikk presteembete i Sandar ved Sandefjord, og familien flyttet da fra Ringerike. Da var Ingeborg 13 år gammel. Ingeborg Prytz Fougner har gitt ut flere diktsamlinger, holdt radiokåserier og en rekke radioandakter. Sitt aller første kåseri i radio holdt hun i juni 1954 i serien "Mitt fjell". Og fjellet, det var Gyrihaugen.

Anno Dni. MDLVI (1556). Original på pergament i Riksarkivet).

DN XXI nr. 1050

Brev om makeskifte av odelsjord mellom Siver Helgesson på den ene side og Arne Andersson og Gunnbjørg Kjetilsdotter på den annen side. Arne og Gunnbjørg skal ha 3 sålds rente i Nedregarden i Gulsvik og ialt 3 sålds rente i Rud i Soknedalen og Siver 4 sålds rente i Arnegard på Nes i Hallingdal.

(Datert Anno 1556. Utdrag i defekt dom av 1663 i Riksarkivet).

ARTIKKELFORFATTEREN

KRISTIAN DYRDAL

(født 1918 i Bergen)

er utdannet lektor og har undervist ved Ringerike Gymnas siden 1960. Han er nå pensjonist og bosatt på Røyse. Dyrdal har skrevet flere artikler om stedsnavn, som er publisert både i heftet "Ringerike" og i andre skrifter.

BERTHA HOGNESTAD

Et friskt pust i bybildet og en kunstnerisk fotograf

Selvportrett av Bertha Hognestad. Buskerud Fylkesfoto (16193).

Hftet Ringerike ønsker å presentere fotografiet på Ringerike, og fotografer som har hatt sitt virke her. Først ute er Bertha Hognestad, som drev fotoatelier og -forretning i Hønefoss fra 1919 til cirka 1960.

AV GUDRUN TINGLEFF JENSEN

Bertha Hognestad ble født i Stavanger 4. mars 1890, datter av Andreas H. Hognestad og Mathilde B. B. Hognestad. Hun vokste opp i et trygt og velhavende hjem. Her var to brødre og tre søstre. Bertha og Ellen var tvillingsøstre.

Bertha viste tidlig glede og interesse ved tegning. Det å leke med lys og skygge var spennende. Hun gikk på

tegneskole og kom så i lære som fotograf hos De forente fotografer i Stavanger. Hun tok både svennebrev og handelsbrev.

Bertha Hognestad bestemte seg tidlig for å bruke sitt liv til fotografi- et, som hun omtalte som faget. Og for Bertha Hognestad ble dette et meget omfattende valg. Det omfattet kontakt med mennesker som ønsket å bli "foreviget" av henne. Dernest var det å gjøre sitt beste med lyssetting - og

uttrykk. Deretter kom den tekniske side - fremkalle og kopiere eller forstørre, og sørge for holdbar kvalitet.

Et frisk pust

Første desember 1919 overtok hun sammen med Jenny Nielsen atelieret til fotograf H. Carlsen i St. Olavsgate, omtrent der hvor dagens fotograf Kind holder til. Firmaet var etablert i 1894. Dengang var fotografiet enu i sin barndom. Det nye firma fikk navnet B. Hognestad & Co A/S. Bertha Hognestad hadde arbeidet hos diverse fotografer både i Stavanger, Skien, Drammen og Sandefjord. Helsemessig passet det henne best å være på Østlandet, så da Carlsens firma skulle selges, passet det godt med hennes erfaring.

Hun var en dame med meget god smak, og sans for klær med tilbehør i farger og snitt; hun kunne kle seg. Hun måtte ha vært et flott innslag i Hønefoss i 1919. Hun kom utvilsomt som et friskt pust, både selvbevisst og dyktig.

“Kan De begynne med en gang”?

Jeg traff Bertha Hognestad i mars 1949. Da var jeg flyttet hit fra Danmark. Jeg var “utlært” fotograf,

Interiør fra salongen hos fotograf Bertha Hognestad.

Foto: Bertha Hognestad. Buskerud Fylkesfoto (17247B).

som man sier, selv om man aldri blir det. Jeg ville gjerne ha arbeid og gikk inn til frøken Hognestad og spurte om hun kunne trenge hjelp. Hun stod og så på meg, og sa “ja, kan De begynne med en gang”? Hun var ikke interessert i attester. Dagen etter begynte jeg.

Og det ble ofte morsomt.

En gang en morgen sa hun: “I dag

stenger vi og reiser til Oslo og går på auksjon. Det var en spennende dag. Hun var et orginalt menneske - det er vi jo alle, men hun mer enn de fleste av oss.

Kun kvalitet

Hun fulgte med faglig, reiste på møter i Fotograf-forbundet og i Oslo-lauget. Men hun likte ikke de små

Storgaten 4 i Hønefoss, fotografert av Bertha Hognestad. Buskerud Fylkesfoto.

negativene, som kom etter hvert. Hun foretrakk glassplater.

Bertha Hognestad solgte kun kvalitetsrammer, helst fra Rødskog som hadde fabrikk på Gulsbogen utenfor Drammen. Jeg var med henne dit en gang; hun nøt stor respekt hvor hun kom. Kunder som spurte etter en billig ramme, gikk ofte ut av døren med "en dyr en". Frøken Hognestad spurte dem direkte om de ville ha billige rammer på veggen med sine kjøer i. "Nei kjøp noe smukt"!

Ateliyet hadde overlys, og store vinduer både i vegger og tak. Sollyset sivet inn gjennom tynne gardiner. Det hende at blitz-lamper ble brukt. Belysningstiden var på 1/25-dels sekund, mens vi nu fotograferer på 1/125-dels sekund.

Frøken Hognestads gamle kamera var bygget i mahogni-tre, og stod på tre hjul.

Julegleden som ble til en brudebukett

I den tid skulle der være verdighet over et brudepar. Frøken Hognestad tok alltid et nøye overblikk over kundene. Så hun at bruden hadde "fuglemave" og liten bukett, da sendte hun brudgommen et bebreidende blikk. Hvis brudgommen smilte når frøken Hognestad sa "bruden smiler", fikk han beskjed om at "brudgommen ser ansvarsbevisst ut". Det hendte også at brudeparet kom langveisfra, av og til etter brylluppet, og uten blomster vinterstid. For slike anledninger hadde frøken Hognestad to utsøkte kunstige buketter, meget smukke begge to - en noget enkel og en mer "pompøs" og "dyr". Hun valgte så den som passet best. Eller det kunne hende hennes gode hjerte løp av med henne, og hun løp over til fru Krogsruds blomsterbutikk i en fart mens brudeparet gjorde seg i stand, for å få laget en blomsterbukett. En gang var der en julegleder som i all hast ble forvandlet til en brudebukett. Og den slags blomster kom aldri på kundens regning. Det var hennes glede ved å ta "det bildet" som gav seg slike utslag.

"Så nydelige barn..."

Det hendte at en mor kom inn med

Fra den store foto-samlingen på ca. 20 000 glassplater etter Bertha Hognestad som finnes hos Buskerud Fylkesfoto på Ringerikes Museum. Bildet viser Nils Bergstrøm med familie. Buskerud Fylkesfoto (11956).

barn i "klær til å vokse i". Da kunne hun godt si, ganske høyt - "disse klær passer ikke, det blir ikke pent, men så nydelige barn - vi får se", og så gikk hun nynnende bort til smykkeeskuffen for å finne et passende kjede. Moren ble så bedt om å ta av barnet bluse eller kjole. I slike tilfeller var frøken Hognestad meget omhyggelig, og kunne også ta et bilde med tøy, siden det skulle minnes. Hun hadde også en del barneklær liggende, blant annet en nydelig gul kjole til småpiker.

Håndfargede bilder laget vi mange av, med transparente farger fra Marshall. Det vil si at bildet skinner igjennom, så lys og skygge ikke ble ødelagt. Bildet ble bruntonet før farging, så huden fikk naturlig underlag.

Frøken Hognestad bestemte ofte at klær skulle farges med gult og lilla, selv om kjolen kanskje var lyserød. Hun overbeviste kundene om hva som var smukkeste på bildet.

"...i det slips!"

Ingeniør Egil Berg fra Sokna var en meget dyktig og kjent mann, høy og slank. En dag kom han farende inn i forretningen, vi var i butikken begge to, og spurte frøken Hognestad om hun ikke ville ta et passbilde - han

måtte få det hurtig. Frøken Hognestad la armene i kors og så vurderende på herr Berg: "Jeg tar ikke bilde av Dem, Egil Berg, i den skjorte og det slips; det ligner en lisse"! Berg: "Ja litt uheldig, men det er bare et passbilde!". "Nei, den har jeg hørt før. Så kommer De ikke igjen, og hva har så fruene etter Dem da, et passbilde i de klær. Nei la meg ta et ordentlig portrett"! Berg gikk, og jeg trodde aldri han ville komme igjen. Men de må ha moret seg hjemme hos Bergs, for fru Berg ringte og bestilte time dagen etter. Da kom både herr og fru Berg i "puss", og frøken Hognestad tok noen nydelige bilder.

Fotograferte soldater og konfirmanter

Frøken Hognestad hadde i mange år atelier på Helgelandsmoen. Hun fotograferte grupper eller enkeltpersoner til større bilder med navn under hver person. Jeg ble sendt ut. Jeg reiste for eksempel med toget til Sokna for å fotografere konfirmanter. Når bildet var tatt, spiste vi middag med familien Castberg. Etter middag reiste jeg så med Castberg til Veme for å fotografere konfirmanter der, kom så hjem med fire glassplater i størrelse 18 x 24 cm. Jeg fremkalte en

Gudrun Tingleff Jenssen plukker ut glassplater fra Bertha Hognestads arkiv sammen med fylkesfotograf Bjørn Johnsen. Arkivet er registrert av Ringerikes Historielag og er oppbevart på Ringerikes Museum. (Foto: Olav Norheim).

plate av gangen i stål, og var nervøs fordi frøken Hogenstad alltid var så spent: Når uret hadde ringt for fremkalling, lukket hun opp døren nesten før jeg fikk platen i fixervæsken. Lås på døren ville hun ikke ha. Den gang var det sjelden at noen lukket øyne på gruppebilder. De fikk to sjanser, og ville gjerne ta seg godt ut. En virkelig god måte å være forfengelig på, synes jeg.

St. Olavsgate dengang

Den gang så St. Olavsgate ganske annerledes ut enn i dag. På hjørnet mot torvet var Inga Falk, med kjoler, kåper, metervarer og så videre. Frøken Hognestad hadde to utstillingsskap ut mot torvet. Vi byttet bilder der en gang i måneden. Falk hadde også et par vinduer opp i St. Olavsgate. Så kom fotoforretningen til frøken Hognestad, derefter Mari Heen garn og trikotasje, så Werner - blader, sjokolade, tobakk, og øverst på hjørnet Svendsruds spennende butikk med fiskeutstyr, leketøy og begravellesbyrå. På den andre siden, på hjørnet mot torvet hvor Sentrum Klær er nu, der lå den elegante kjøpmannsforretningen til Løchen Voght, en riktig kjøpmann, med kaffekvern i

vinduet, eiketredisk med masse skuffer, og bak disken Voght selv alltid like elskverdig; der luktet kaffe og krydderier, og til jul var det spennende juleutstillinger med nisse som snakket og diverse forunderlige dyr. Overfor frøken Hognestad hadde slakter Løchen forretning med to vinduer, og ved siden av en port inn til gården. Her holdt skomaker Brenden til, og han hadde stor trafikk i andre etasje.

Valgte fotofaget fremfor ekteskapet

Frøken Hogenstad ble godt mottatt her på Hønefoss. Hun nøt stor respekt på grunn av sitt arbeid, og skaffet seg mange venner. Hun var ofte invitert i selskap. Hun fortalte meg om flere gode ekteskapstilbud som hun hadde takket nei til, fordi hun ikke kunne dele seg; hun valgte fotografigaget, og hun har satt spor etter seg: Mer enn 20 000 foto-plater ligger på Ringerikes Museum, og det er en historie bak hver plate; levende mennesker en gang, som alle hadde noe skjønt ved seg.

Frøken Hognestads store hobby var å brodere petit paint - korssting, til sine møbler som alle var utsøkte. Hun

borderte også mange puter til seg selv eller andre, eller til basar. Frøken Hognestad testamenterte alt etter seg til ungdomsarbeid i Stavanger med tanke på sang og musikk. Hun solgte forretningen rundt 1960. Kjøperen solgte videre til fotograf Jacobsen, som senere solgte til Ingar Kind.

Frøken Hognestad flyttet til Vesterntangen og hadde der et hyggelig hjem i mange år, og stadig var hun like velkledd og elegant.

Fotografiene er utlånt frå Buskerud Fylkesfoto sin samling på Ringerikes Museum, og utvalget er gjort av Gudrun Tingleff Jenssen og fylkesfotograf Bjørn Johnsen.

ARTIKKELFORFATTEREN

FOTOGRAF GUDRUN TINGLEFF JENSSEN (født 1925) var ansatt hos frøken Hognestad i årene fra 1949 til 1952, og hun fargela bilder for henne i flere år etterpå. Gudrun Tingleff Jenssen har i en årrekke drevet eget fotoatelier i Hønefoss.

---

negativene, som kom etter hvert. Hun foretrakk glassplater.

Bertha Hognestad solgte kun kvalitetsrammer, helst fra Rødskog som hadde fabrikk på Gulskogen utenfor Drammen. Jeg var med henne dit en gang; hun nøy stor respekt hvor hun kom. Kunder som spurte etter en billig ramme, gikk ofte ut av døren med "en dyr en". Frøken Hognestad spurte dem direkte om de ville ha billige rammer på veggen med sine kjær i. "Nei kjøp noe smukt"!

Ateliert hadde overlys, og store vinduer både i vegger og tak. Sollyset sivet inn gjennom tynne gardiner. Det hende at blitz-lamper ble brukt. Belysningstiden var på 1/25-dels sekund, mens vi nu fotograferer på 1/125-dels sekund.

Frøken Hognestads gamle kamera var bygget i mahogni-tre, og stod på tre hjul.

Julegleden som ble til en brudebukett

I den tid skulle der være verdighet over et brudepar. Frøken Hognestad tok alltid et nøye overblikk over kundene. Så hun at bruden hadde "fuglemave" og liten bukett, da sendte hun brudgommen et bebreidende blikk. Hvis brudgommen smilte når frøken Hognestad sa "bruden smiler", fikk han beskjed om at "brudgommen ser ansvarsbevisst ut". Det hendte også at brudeparet kom langveisfra, av og til etter bryluppet, og uten blomster vinterstid. For slike anledninger hadde frøken Hognestad to utsøkte kunstige buketter, meget smukke begge to - en noget enkel og en mer "pompøs" og "dyr". Hun valgte så den som passet best. Eller det kunne hende hennes gode hjerte løp av med henne, og hun løp over til fru Krogsruds blomsterbutikk i en fart mens brudeparet gjorde seg i stand, for å få laget en blomsterbukett. En gang var der en juleglede som i all hast ble forvandlet til en brudebukett. Og den slags blomster kom aldri på kundens regning. Det var hennes glede ved å ta "det bildet" som gav seg slike utslag.

"Så nydelige barn..."

Det hendte at en mor kom inn med

Fra den store foto-samlingen på ca. 20 000 glassplater etter Bertha Hognestad som finnes hos Buskerud Fylkesfoto på Ringerikes Museum. Bildet viser Nils Bergstrøm med familie. Buskerud Fylkesfoto (11956).

barn i "klær til å vokse i". Da kunne hun godt si, ganske høyt - "disse klær passer ikke, det blir ikke pent, men så nydelige barn - vi får se", og så gikk hun nynnende bort til smykkeeskuffen for å finne et passende kjede. Moren ble så bedt om å ta av barnet bluse eller kjole. I slike tilfeller var frøken Hognestad meget omhyggelig, og kunne også ta et bilde med tøy, siden det skulle minnes. Hun hadde også en del barneklær liggende, blant annet en nydelig gul kjole til småpiker.

Håndfargede bilder laget vi mange av, med transparente farger fra Marshall. Det vil si at bildet skinner igjennom, så lys og skygge ikke ble ødelagt. Bildet ble bruntonet før farging, så huden fikk naturlig underlag.

Frøken Hognestad bestemte ofte at klær skulle farges med gult og lilla, selv om kjolen kanskje var lyserød. Hun overbeviste kundene om hva som var smukkeste på bildet.

"...i det slips!"

Ingeniør Egil Berg fra Sokna var en meget dyktig og kjent mann, høy og slank. En dag kom han farende inn i forretningen, vi var i butikken begge to, og spurte frøken Hognestad om hun ikke ville ta et passbilde - han

måtte få det hurtig. Frøken Hognestad la armene i kors og så vurderende på herr Berg: "Jeg tar ikke bilde av Dem, Egil Berg, i den skjorte og det slips; det ligner en lisse"! Berg: "Ja litt uheldig, men det er bare et passbilde!". "Nei, den har jeg hørt før. Så kommer De ikke igjen, og hva har så fruene etter Dem da, et passbilde i de klær. Nei la meg ta et ordentlig portrett"! Berg gikk, og jeg trodde aldri han ville komme igjen. Men de må ha moret seg hjemme hos Bergs, for fru Berg ringte og bestilte time dagen etter. Da kom både herr og fru Berg i "puss", og frøken Hognestad tok noen nydelige bilder.

Fotograferte soldater og konfirmanter

Frøken Hognestad hadde i mange år atelier på Helgelandsmoen. Hun fotograferte grupper eller enkeltpersoner til større bilder med navn under hver person. Jeg ble sendt ut. Jeg reiste for eksempel med toget til Sokna for å fotografere konfirmanter. Når bildet var tatt, spiste vi middag med familien Castberg. Etter middag reiste jeg så med Castberg til Veme for å fotografere konfirmanter der, kom så hjem med fire glassplater i størrelse 18 x 24 cm. Jeg fremkalte en

Guðrun Tingleff Jenssen plukker ut glassplater fra Bertha Hognestads arkiv sammen med fylkesfotograf Bjørn Johnsen. Arkivet er registrert av Ringerikes Historielag og er oppbevart på Ringerikes Museum. (Foto: Olav Norheim).

plate av gangen i stål, og var nervøs fordi frøken Hogenstad alltid var så spent: Når uret hadde ringt for fremkalling, lukket hun opp døren nesten før jeg fikk platen i fixervæsken. Lås på døren ville hun ikke ha. Den gang var det sjelden at noen lukket øyne på gruppebilder. De fikk to sjanser, og ville gjerne ta seg godt ut. En virkelig god måte å være forfengelig på, synes jeg.

St. Olavsgate dengang

Den gang så St. Olavsgate ganske annerledes ut enn i dag. På hjørnet mot torvet var Inga Falk, med kjoler, kåper, metervarer og så videre. Frøken Hognestad hadde to utstillingsskap ut mot torvet. Vi byttet bilder der en gang i måneden. Falk hadde også et par vinduer opp i St. Olavsgate. Så kom fotoforretningen til frøken Hognestad, derefter Mari Heen garn og trikotasje, så Werner - blader, sjokolade, tobakk, og øverst på hjørnet Svendsruds spennende butikk med fiskeutstyr, leketøy og begravellesbyrå. På den andre siden, på hjørnet mot torvet hvor Sentrum Klær er nu, der lå den elegante kjøpmannsforretningen til Løchen Voght, en riktig kjøpmann, med kaffekvern i

vinduet, eiketredisk med masse skuffer, og bak disken Voght selv alltid like elskerverdige; der luktet kaffe og krydderier, og til jul var det spennende juleutstillinger med nisse som snakket og diverse forunderlige dyr. Overfor frøken Hognestad hadde slakter Løchen forretning med to vinduer, og ved siden av en port inn til gården. Her holdt skomaker Brenden til, og han hadde stor trafikk i andre etasje.

Valgte fotofaget fremfor ekteskapet

Frøken Hogenstad ble godt mottatt her på Hønefoss. Hun nøt stor respekt på grunn av sitt arbeid, og skaffet seg mange venner. Hun var ofte invitert i selskap. Hun fortalte meg om flere gode ekteskapstilbud som hun hadde takket nei til, fordi hun ikke kunne dele seg; hun valgte fotofaget, og hun har satt spor etter seg: Mer enn 20 000 foto-plater ligger på Ringerikes Museum, og det er en historie bak hver plate; levende mennesker en gang, som alle hadde noe skjønt ved seg.

Frøken Hognestads store hobby var å brodere petit paint - korssting, til sine møbler som alle var utsøkte. Hun

borderte også mange puter til seg selv eller andre, eller til basar. Frøken Hognestad testamenterte alt etter seg til ungdomsarbeid i Stavanger med tanke på sang og musikk. Hun solgte forretningen rundt 1960. Kjøperen solgte videre til fotograf Jacobsen, som senere solgte til Ingar Kind.

Frøken Hognestad flyttet til Vesterntangen og hadde der et hyggelig hjem i mange år, og stadig var hun like velkledd og elegant.

Fotografiene er utlånt fra Buskerud Fylkesfoto sin samling på Ringerikes Museum, og utvalget er gjort av Guðrun Tingleff Jenssen og fylkesfotograf Bjørn Johnsen.

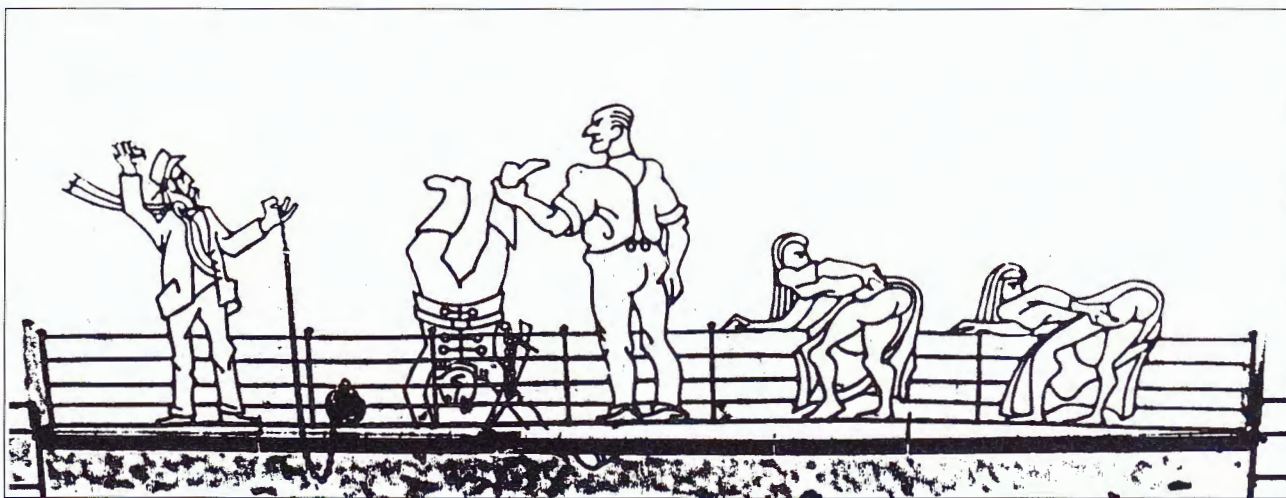

ARTIKKELFORFATTEREN

FOTOGRAF GUÐRUN TINGLEFF JENSSEN

(født 1925) var ansatt hos frøken Hognestad i årene fra 1949 til 1952, og hun fargela bilder for henne i flere år etterpå. Guðrun Tingleff Jenssen har i en årrekke drevet eget fotoatelier i Hønefoss.

Asle Raaens illustrasjon av dramaet på Hønefossbrua da folket befridde hattemaker Knudsen fra lensmannen. Kvinnene viste sin avsky overfor øvrigheten ved å blotte rompene sine. Raaens relieff er arbeiderbevegelsens gave til Ringerike kommune. Det er tenkt satt opp i syrefast stål ved fossen.

Ibsens omtale av **HATTEMAKERFEIDEN**

"Opprørerne rykket etter og foruroliget fienden ved en levende ild av allehånde lettere våpen, såsom hurrarop, skrik, skjellsord o.s.v." Slik skildrer Henrik Ibsen en av de mest dramatiske episodene under Hattemakerkrigen på Ringerike.

I satiriske vendinger tok Ibsen for seg hattemakerfeiden i 1851. Respektløst skildrer han hvordan opprørsleder Hattemaker Halsteen Knudsen blir befridd av tilhengerne sine og til slutt havner bak lås og slå. Mens den første arbeiderorganiseringsring på Ringerike nådde sitt mest kritiske og katastrofale punkt, utgav Ibsen sammen med Aasmund Olavsson Vinje og Paul Botten Hansen, det politiske og litterære ukebladet "Andhrimner". Artikkelen "Hattemakerfeiden paa Ringerike" sto i bladet 3. august.

Enestående omtale

Ibsen beskrev opprøret i tre kapitler. Med utgangspunkt i et redaksjonelt punsjegilde kan vi lese om at meldingen om krigens utbrudd på Ringerike dumpet inn i redaksjonen. Kapitlet blir innledet med at de tre redaksjonsmedlemmene hadde gjort opp regnskapet for siste kvartal. Ibsen

---

AV FRED HARALD NILSSEN

---

og Vinje hadde med sin stemmeovervekt nedstemt Botten Hansen og vedtatt at overskuddet etter skikk og bruk skulle druknes i punsj. "Punsjebollens bunn var begynt å bli synlig og den sunde fornuft hadde sagt godnatt, (hvilket kan slutes av, at et medlem foreslo en skål for Morgenbladet). Denne lørdags aften som redaksjonen i god ro i sitt værelse hadde startet uten tanke om annet enn fred og ingen fare, kulminerte med meldingen fra bladets korrespondent på Ringerike til redaksjonen i Oslo:

"Til redaksjonen!

Opprøret er utbrudd! Hattemaker og folkegeneral Halsteen Knudsen har satt seg i spissen for opprørshæren, 43 mann sterk, foruten kvinner og barn, og inntatt en fast stilling i Madam Glatveds gårdsrom ved Hønefossen. Det lokale politi, som kun hadde en

ringe disponibel styrke under anførsel av sorenskriver Meinich, avsendte nå en avdeling bestående av en befalingsmann og to menige. Uaktet fiendens store overmakt lyktes det dog denne hæravdeling å bemektige seg den fiendtlige general, som uoppholdelig braktes til hovedkvarteret. Herfra holdt generalen en tale til folket, hvori han imidlertid ble forstyrret, og øvrighetsarmeen trakk seg i god orden tilbake, transporterende fangen med seg. Men opprørerne rykket etter og foruroliget fienden ved en levende ild av allehånde lettere våpen, såsom hurrarop, skrik, skjellsord o.s.v. Sammenstøtene var dog ikke blodige. Imidlertid lyktes det opprørerne å befri deres general. I stridens hete gerådet denne atter i fangenskap, og ble for annen gang befridd på Hønefossbroen, hvor kampen raste heftig, og det uaktet av at lensmannen av alle krefter holdt fast på ham. Sådan står sakene i øyeblik-

ket. Store hærmasser skulle ha vist seg hinsides fjellet. Vårherre se i nåde til oss!" Disse hærmasser har sammenheng med en gammel forestilling om en uovervinnelig hær som skulle komme fra et eller annet sted og knuse eller avsette all øvrighet. Denne framtidsdrømmen som tilhørte bønderne, ble overtatt av arbeiderene i Ådal. Det er en forestilling som er kjent gjennom et vandresagn fra 1500-tallet. Sagnet bygger på hunernes erobringstokt mot Mellom-Europa helt tilbake på 300-tallet.

Krigsskueplassen

Siden Andhrimner talte en skikkelig mengde abonnenter på Ringerike, og hvis noen av disse befant seg blant opprørerne, så måtte jo bladets "verdighet" bli ansett for krenket, for ikke å tale om kontingenten, som redaksjonen da kunne skyte en hvit pinn etter, står det å lese Andhrimner. Vinje og Ibsen begav seg derfor ut for å innhente nøyere underretning fra krigsskueplassen. Fra vandringen gjennom Hønefoss forteller Ibsen at det så mørkt og truende ut. Himmelen var mørk. Gatene var mørke og ansiktene var mørke, ja selve husene syntes å bebude en blodig dag. Det var klart at ryktet om krigens utbrudd allerede var bekjent. Arbeiderne sto der i store hoper politiserende og diskuterende, idet de med halvdulgte øyekast skotende hen til de forbigående og ble såre høyrøystede, når noen gikk forbi. De anså seg for dagens helter, på hvilke alles øyne var rettet. Ibsen og Vinje hørte riktignok enkelte krakilske og uvitende mennesker ytre at man gjorde en mus til en elefant, når

man ved en leilighet som denne rykket i marken med så stor styrke av forskjellige våpenarter, men et slikt resonnement er naturligvis kun til å le av for enhver, der vet hva det vil si å føre krig i et så kupert terreng som Ringerike, hvor der jo gjerne kunne ligge en fiende bak hver busk. Man vet jo dessuten hvordan det gikk skotene i Gudbrandsdalen. Nei, det er nok best å ta seg i akt. Forsiktighet er en stor dyd, og Gudskjelov! Den manglet da heller ikke denne gang!

Militær unnsetning

Sorenskriver og lensmann fikk militær unnsetning. Korrespondentens innløpne bulletiner måtte anses for å være aldeles autentiske, da han hele tiden (naturligvis utenfor skuddhold) var øyenvitne til krigsoperasjonene.

Bulletin

Ringerike, den 23. juli kl. 12.00 middag. "Våpnene har hvilt i dag. Opprørerne lar seg ikke se, og det er rimelig at de pønser på et overfall. Våre holder seg parat til å motta dem. Den beste ånd hersker blant troppene."

Kl. 8.00 kveld

"Svære kollonner er i anmarsj fra Ådalen, dog er det ennå ikke kommet til fiendtligheter!"

Kl. 8.30 kveld

"Under anførsel av Hr. Johan Semmen, høvedsmann for hundre, drar opprørere fra Ådalen i dette øyeblikk inn på Hønefossen!"

Den aften kom det imidlertid ikke til fiendtligheter. Ådølingene hadde

nemlig på marsjen delt seg og jaget alle skikkelige og fredligsinnede bønder til skogs. De var følgelig trøtte etter dagens besværigheter og bega seg straks til sengs. De stolte på deres motstanderes høyhjertethet ved ikke å overfalle sovende fiender. Denne tiltro sviktet heller ikke, og natten forløp, som en ganske sedvanlig natt, men flere begivenheter foresto. Den neste morgen lot det som opprørerne var tilbøyelige til å kapitulere, da de nemlig fryktet at det snart ville skorte på proviant. Herav ble dog intet, ti da man kom til den fredsbetingelse, der lød således: "Ingen må arresteres, med mindre han offisielt underrettes så betimelig, at han derved kan komme før politiet griper ham." Så satte politiet seg på bakbenene og ville under ingen omstendigheter inngå herpå. Opprørerne brøt derfor opp. I spissen gikk den tilbakekomne general Knudsen med banneret i hånden, og etter ham fulgte det lange tog med pauker og klingende spill.

Siste:

De seneste etterretninger er meget ufullstendige, og vi skulle derfor i øyeblikket avholde oss fra å meddele noe om det. Det påstås imidlertid som tilforlatelig, at Hr. Knudsen, Hr. Semmen og en Hr. Tytodden atter skulle være innbrakte som fanger."

Kilder:

Andhrimner, 3. august 1851
Andreas Ropeids Hønefossbøker

EN TRAGEDIE

Hattemakerkrigen ble den tragiske avslutningen av det håp Marcus Thrane hadde tent for husmenn, arbeidere og annet småkarsfolk da han gjestet Ringerike i 1849. I løpet av et år førte Thranes agitasjon til en sensasjonell oppblomstring av arbeiderforeninger over hele distriktet. Hønefossens arbeiderforening utviklet seg til å bli en av landets største. Til å begynne med fikk arbeiderorganisasjonen støtte av flere av de "store" i samfunnet. Foreningene tok seg av flere samfunnsoppgaver.

Det var mistanken om at lederen Halsteen Knudsen

var tilhenger av revolusjon, hans beske og uforsonlige holdning til øvrigheten, som bidro sterkest til feiden som endte med at arbeiderorganisasjonen på Ringerike ble et historisk intermesso. I all omtale av Thrane-bevegelsen blir Hattemakerkrigen mer eller mindre nevnt. Datidas aviser skrev om den. Ringerikes Blad, som da het Ringeriges Ugeblad, forholdt seg imidlertid taus om hendingene som utspant seg i Hønefoss. Feiden ble utførlig omtalt og kommentert i Morgenbladet og Arbeider-Foreningernes Blad. Ibsens behandling av Hattemakerkrigen i Andhrimner skiller seg ut som den mest respektløse omtale av hendingene på Ringerike.

"Aadalselven, den yndefuldeste av alle norske elver"

FRA BYGDEVEI OG SÆTERSTI

Dampskipet "Bagna" innledet i 1868 Ådals tid som "turistvei". (Fotografi utlånt fra Nordstrand Foto, Hønefoss).

*En dag i slutningen av mai 1924 luntet jeg opefter Randsfjorden med Valdresbanen.
Som bekjendt hører denne bane ikke netop til hurtigløperne blandt vore jernbaner.*

Og ved denne leilighet hadde jeg gjort mig veien endda længere ved at betro mig til et saakaldt "blandet tog". Det var forresten ublandet nok. Til en ca. halv kilometer lang orm av aapne og lukkede godsvogner, hvori-blandt jeg særlig la merke til tre svære lukkede godsvogner med varer til Valdres, hadde man elskværdigst koblet to passagervogner. Men allerede længe før toget naadde Dokka, hadde samtlige passagerer, paa tre nær, kvitteret toget. Og øiensynlig hadde denne masseflukt øvet en viss indflydelse paa togpersonalet.

Fra station til station blev toget mere og mere ublandet godstog, opholdet paa stationen stadig længere end farten til næste station, og manøvrene med de tre Valdresvogner

---

AV THEODOR CASPARI

---

mere og mere indviklet. Helt ut vil jeg vel aldrig kunne forklare, hvorfor disse ulykkelige vogner ustanselig blev skjøvet ut og ind paa sidesporene. Men at det laa en lønlig plan bakenom, formodentlig den at gi de yngre og mindre øvede jernbanefunktionærer et ekstrakursus, derom er jeg ikke i tvil.

En plassmand fra Slidre

Av os tre gjenværende passagerer hadde en ældre kone fra Dokka forlængst overgitt sig til en sund søvn, som jeg selv til finlæsning av avertisementene i "Aftenposten". Bare den tredje av os, en snodig gammel plass-

mand fra Østre Slidre, var uavladelig paa benene. Med en diger brændevinsbuttel i jakkelommen travet han ustanselig frem og tilbake i kupeene, drak og pratet, og bød herunder ogsaa mig en støit. Og da jeg for tredje gang hadde finlæst dødsannoncenen, og fremdeles fandt Valdresvognene avsporet, ropte jeg ham an: "Ja, skidt! Kom med en støit allikevel da! Men si mig først paa ære og samvittighet, De som er fra Slidre, tror De, de tre Valdresvognene naar frem til Fagernes før St. Hans?"

"Jau, lel!" svarte min plassmand med fuld overbevisning.

"De synes nok trafikken er litt travarlig, De," la han til, "men da skulde De set Valdresføringen for 100 aar siden, da."

"Nei, lel!" sa jeg med like stort alvor, "kan De virkelig være 120 aar gammel, da har De virkelig holdt Dem godt."

"Du har vel gjerne vøri med i jobbinga, du, som støt regner med saa svære tal," kom det litt underfundig fra plassmanden. "Nei, ser du, bestefar min var røiert paa Aadalselven i sine unge dager, og han kunde fortælle. Og har du lyst til at høre litt om godstrafikken i de tider, saa staar jeg til tjenest."

Anno 1824

Og dermed forlater jeg godstoget til Valdres 1924 og gaar tilbake til føringsbaaten fra anno 1824. Og for at være akkurat paa maaneden vælger jeg en maidag da ogsaa.

Nedover den bakkete veien, som fra den høitliggende Syllinggränden øverst i Lierdalen sætter ende ned til Holsfjordbunden, ramler tre fuldlastede fraktvogner med hver sin kjørekar paa toppen av lasset. Det er - kort at si - datidens godstog til Valdres. I nattens løp har de gjort fra sig den første lange stationen fra Branes (Drammen) til Holsfjorden. Soløiet er endnu ikke rukkit helt ned til fjordbunden, som ligger der blank og stille som en svær, svart elvekulp. Men høit over kulpen ligger Hortekollens svære furete skalle og bader sig i vaarsolen. Fruktrærne omkring Svangaardene laver av blomstersne, og fuglene bak bjerkesløret hviner av fryd.

Men alt dette har de tre søvniggrætte kjørekarene selvsagt ikke syn og sans for. De har kjørt sit skift, og gjort sin plikt, og sløve som de er av de mange opstiverne, de har tat sig underveis, dætter de halvveis ned av lassene, spænder fra, tjorer hestene, og dermed legger de sig likegodt til at sove rusen ordentlig ut.

Over Tyrifjorden

Men sønnen blir ikke lang for stakkarne; for best det er, saa hagler det om dem med høie spotteord. Det er det nye laget paa Valdrestoget, røiertlaget, som er kommet tilstede, 12 haandfaste karer i Ringerikskoster med sølvknapper. Alt hvad de eier av saftige slængeord, pøser de ut over synderne.

Nede ved stranden ligger de tre store føringsbaatene deres, flatbundne, skarptstevnete farkoster, hver med fire par aarer, støe, men samtidig lette at drive frem.

I en fart er omlastningen besørget, og ut over Holsfjordens blanke flate glier det nye Valdrestoget. Mellom varestablene forut og akterut skimter man saavidt de staute, veirbitte røiertene. Det tar tid og kræfter at komme sig ut av den trange, lukkede Holsfjordstarmen, men omsider er da flaaen i rum sjø, midt ute paa det aapne Tyrifjordhavet, med kursen bent paa Sigurd Syrs kongesæte ute paa Bønsneshalvøen. Og inden kveld har den baade rundet denne halvøen og slitt sig opefter Storelven til overfartsstedet Busund. Andet skift av Valdresfarten er tilende. Neste dags maal er Stavlundstøa litt søndenfor Hen. Men fra denne station av avløser et nyt lag, Aadalslaget, ringerikingene.

Aadalselven

De er om mulig endda kjækkere karer, disse aadølingene i sine graa rundtrøier kantet med sort fløiel, sine svarte vadmelbukser og rutete verkensvester. Karer, hvem aarelangt slit paa Aadalselven har git marg i viljen og musk i armen. For Aadalselven, den yndefuldeste, mest ungpikaktige av alle norske elver, hun har nu sine luner og kast, hun ogsaa. Hun vilde vel ikke være kvinde ellers.

Der er Bjørnekastet, og der er Rapallen; der er Gjermundsstryken, og der er tilslut selveste Kongsstrømmen. Og i dem alle gjælder det at holde hodet klart og øinene stive, stramme og fire, stake og styre i rette stund og alt efter omstændighetene. For vandføringen og strømretningen er forskjellig fra maaned til maaned, ja, fra dag til dag.

Se bare paa dem, disse aadølingene! Nu er føringsbaatene deres netop like opunder Gjermundsstryken ved Bergsundskollen. At ro baatene opover strømmen her, vilde være likesaa ugjørlig som at faa kjærringen i eventyret ekspederet nedover med strømmen. Iland maa de med liner og staker og baatshaker, lægge ryggen imot, skyve og dra, saa de ligger flate

bortefter svabergene, brøite i vier og stampe i vass.

Spirillen

"Det er andre greier det end at gaa og pusle med godsvognene paa Valdresbanen!" knegger plassmanden. Men saa tar det ogsaa tid, retskaffen tid, før føringsbaatene en vakker dag glir ind i Spirillen. En overgang likesaa jevn og umerkelig for øiet som brat og merkbar i stemningen. Et sprang som fra den lyse, milde idyl ind i den tunge nocturne. Og skylden ligger utelukkende hos Spirillen, unggutten blandt Østlandssjøene.

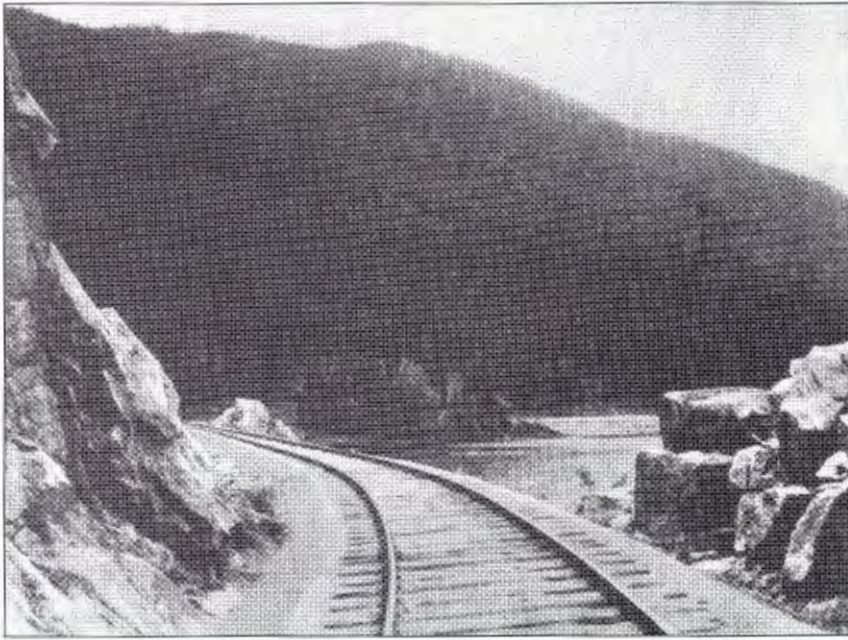
Tvillingbror av Tyrifjorden, og lænket sammen med den blide, yndefulde søsteren med Aadalselvans blanke blaa baand, er han dog forskjellig fra hende som natten fra dagen. Tung av sind, og knuget av stridige tanker vandrer og vandrer han frem og tilbake i den store skogstilheten, taus og svartøiet eller pisket av høststormene fra Hedalsfjeldet. Men naar vaaren langt om længe løser baandet, naar Kongsstrømmen aapner sig, og slipper al skogens hærskare av kvistete trær nedover, da løses ogsaa fjeldsjøens bundne røst, og Aadalselven bærer atter bud mellem bror og søster.

Saa siger da føringsbaatene i storm og stille, oddefra til odde frem under Ringerud og Elsrudskollens, Gyranfisens og Treknattens lange takkete fjeldlinje, og videre opefter Bægna til Sørum. Branesføringen er endelig godt og vel havnet i Valdres. Men det har jo plassmanden paa Valdrestoget saa evig ret i, mot denne godsbefordring er godstoget paa Valdresbanen 1924 det rene ekspresstog.

Og nogen turistrute kunde Aadalen med sine daarlige veier og tungvinte baatskyss selvfølgelig ikke bli. Fløtere og farende tømmerstokker var i de tider noget nær de eneste turister, den kjendte. Og dog skulde dalen omkring midten av aarhundredet mota et besøk, som gav varslar for fremtiden.

Welhaven

En vakker julidag 1849 glir en stor føringsbaat, rodd av fem kraftige aad-

Sperillbanen. Etter fotografi av Wilse.

øliger opefter strømmen, like under Bergsundskollen. Dengang er det ikke røierter og Valdresgods, men et selskap turister ombord. Det er eieren av herregaarden Ask paa nordøst-siden av Ringerike, løytnant, senere general Gramm, som med et selskap paa tre herrer og tre damer er ute paa sommertur.

En av herrerne er dikteren Johan Welhaven, som i sin skisse "Vasdrag og skovmarker" har reist et monument over turen, om ikke netop over sin dikterevne. Dertil er den lange prosaskildring, med alle sine utmerkede enkeltheter, for tung og stivbent i form og indhold og for overløst med alskens filosofiske utenomsrefleksjoner. Men utvilsomt har dog Aadalens vidunderlige skognatur tilført dikterens naturfølelse rike impulser og skjænket norsk naturlyrik mange av de skjønneste dikt.

Og i en henseende har ogsaa "Vasdrag og skovmarker" en viss betydning; den gir et levende billede av liv og tenkemaate i en ensom skoggrænd omkring midten av forrige aarhundre.

At bjørnen trasker om i flok og følge og to ganger i løpet av de faa reisedager er like indpaa dikteren og hans følge. gjør ikke engang større indtryk paa damene i selskapet. En dalevende skytter har 101 bjørner paa sin samvittighet, og møtte engang hele

12 bjørner i et følge, fortælles det.

Men at troen paa overnaturlige væsener endnu er saa levende hos Aadalsfolket, et anden hver mand vil ha set og hørt huldren, ja, at det endog for fuldt alvor fortælles, at "Kristen sergeant" har hat to barn, en gut og en jente, med huldren, det virker noksaa overraskende. Welhavens besøk i Aadalen ligger jo dog ikke mere end 75 aar tilbake, og Aadalstraktene mindre end 100 km fra hovedstaden. Men ellers stemmer det visst godt nok med forholdene i den lille unnagjømte skogsbygd, som like til 1857 var anneks til Norderhov, og gjennom hele det 18de aarhundre bare hadde 9-10 gudstjenester for aaret.

Smaat stel

Det var smaat stel i Aadalen i de dager. Elendige veiforhold. Lave torvtækte torums huser skotter frem av skogtykningen. Skogdriften ligger nede, og fædrift med sau- og gjeit-hold er almindelig.

Men saa kommer et sterkt omslag i 70-aarene. Skogdriften tar sig op, og blir den selvfølgelige hovednæringsvei. Der er jo 25 ganger saa meget skog som aker og eng i Aadalen. De torvtækte smaahusene forsvinder, og viger plassen for store, lyse, rummelige, men noksaa stilløse herskapsboliger, ganske av samme utseende som de som til samme tid skyter op i

Krødsherred og Torpen. Velstanden strømmer ind, og Aadalen blir den kommune i amtet, hvor formuen pr. individ er størst. Sæterbruket forfalder. De rike skogeiere, som hverken interesserer sig for sæterstel eller har let for at faa folk til at drive det, sender om sommeren sine besætninger til Hedalen og Reinli i Valdres.

Dampskibene

Den 21. juli 1868 aapnes Aadalselven for dampskibstrafik. Da sætter det første dampskib "Bægna" opefter det likesaa vanskelige som vakre strømfar, og føringsbaatens slit-somme tid er forbi. Tolv aar efter overtar kaptein Christensen førerskapet, det den staute, retlinjete kaptein endnu indehadde ved rutens 50-aars jubilaum i 1918.

Aadalens tid var kommen ogsaa som turistvei. I stigende grad vælger turistene - indenlandske som utenlandske - Aadalsruten som gjennomgangsvei til Valdres. De fleste kommer over Sundvolden- Ringerike. Over 700.000 passagerer har kaptein Christensen ført opover og nedover Aadalselven i de 38 aarene fra 1880 til 1918. Ikke mindst valgte danskene denne vei. Der var en saa stor strøm av dem i 80-aarene, at ruten i den tid kaldtes "danskeruten." Og det er jo noksaa forstaaelig, at netop danskene følte sig tiltrukket av den forunderlig milde og blide Ringeriks- og Aadalsnatur; den mindet dem i mange henseender om naturen i deres eget land.

Men saa kom en dag Valdresbanen til Fagernes, og dermed var Aadalsveien med et slag avsporet. Hvem vilde i en tidsalder, da hurtigheten betyr alt, vælge den langsomme vei - den være aldrig saa vakker - naar han paa en dag uten at rikke sig kunde staa midt i hjertet av Valdres. Dampskibsdækket paa gamle "Bægna", engang sort av turister, tømtes med et slag. En og anden handelsreisende paa akterdækket, og en del aadøliger paa 2den plads, det var hele føringen. Aadalselven blev atter henvist til sine gamle kjendinger: Fløterne og tømmerstokkene. "Sic transit - -!"

En pinsedag i 1923

Gang paa gang hadde jeg gjestet Aadalselven i dens stormaktsdager utigjennem 70- og 80-aarene. En menneskealder gik, og saa saa jeg den igjen en dag. En vidunderlig vakker pinsedag i 1923. I ensom storhet sat vi to, min ven arkitekten og jeg, paa akterdækket av gamle "Bægna". Men nede fra den fuldpakkede 2den plads trængte et surr av røster op til os. Det var mine venner, aadølingene, som hadde nyttet det vakre pinseveir til at ta sig en trip i de kjendte, kjære trakter. Og hvad som optok dem i denne tømmerfløtningens tid, var det ikke vanskelig at opfatte og forstaa. Ustanselig naadde det løsrevne ord "tømmer" i alle mulige sammensætninger - tømmerpriser, tømmerlænseser, tømmerhugst, tømmerkoje, og saa igjen til avveksling skogshandel og skogsparter - vore øren.

Det var nu ikke netop det, som optok mine tanker. Snarere gik de samme veien som Bjørnsons, da han som aldrende mand saa sine barnedages Romsdalen igjen. Vilde det indtryk, jeg i mine unge dager hadde faat av Aadalsnaturens eiendommelige skjønhed, holde sig? Jeg tør si saa stort et ord, at den tok mig sterkere end nogensinde før. Gamle "Bægna" hadde ikke gjort mange svingene opefter strømfaret, før jeg bekjendte med Bjørnson: "I mindet stod det, men ikke saa stort."

Ungpiken

Naar Welhaven i "Vasdrag og Skovmarker" finder, at enkelte partier ved Aadalselven minder om idylliske landskaber i Sydtykland (Neckardalen), da har han forsaavidt ret, som landskapsbilledet her ikke netop er norsk-norsk. Aadalselven har intet av den norske fjeldelvs friske freidige uvorrenhet og likesaa lite av Glommens, om jeg tør si saa, upersonlige hverdagslighet. Men derfor kan den dog være norsk, og den er norsk. Den er de store, stille, østlandske skogmarkers datter. Ungpiken er den blandt de norske elver, og det en ungpике med temperament. Hadde vi ikke denne milde, dype, henrivende budbærer mellem de to tvillingsøsken Tyrifjorden og Spirillen, da vilde vi

Sperillen ved Nes. Etter fotografi av Wilse.

sakne noget i norsk natur.

Se, hvor gratiøst hun smyer sig langsefter vierkjæret, som synes at flyte paa strømfaret, hvor stille og drømmende hun ligger der under odden og speiler det hvite kapellet inde i løvskogen. Stadig nye overraskelser, aldrig det samme. Saa hurtige gløtt ind til blaa skogkoller gjennom bjerkens luftig lyse silke, saa lange rader av lænsesotker opimot lave grønne elvebakker, hvor kuer gaar og beiter. Saa rynker elvefaret sig med et til et godlynt lite stryk med solguld over smaakrusete strømdrag. Ungpiken er ikke i kulør, ser det ut til. Er det kanskje de stakkars husmandskonene, som staar der langs bredden og bruker faret hendes til vaskebalj, er det de som ærgrer hende? Se, hvor arg hun blir med et, sætter nedover, saa det suser. Tre brune unghester inde paa bredden tar til at kapløpe med hende.

Kaptein Christensen

Tilslut synes gamle kaptein Christensen, at han maa hjelpe rorgjængerer litt med styringen. Kursen lægges litt nærmere land; det er forsiktigst at gi efter, naar skjønheten er i det lune. Og nu sætter ogsaa en flok kaate tømmerstokker ende paa baaten hans. Et dundrende brak, skummet staar høit tilveirs, men under eller til-

side gaar stokkene, den ene efter den anden. Nei, der har en stok sat sig fast i propellen. Skal "Bægna" drive iland? Aanei, da kjenner du ikke gammel-kapteinen. Endda har han ikke en eneste gang i de 38 aarene sat skibet fast. Rolig, med haanden fast om roret, staar han der og gir sine befalinger. Stokken kommer løs, strømmen tar til at spakne igjen, og kapteinen forlater styrehuset og sætter sig atter bort til sine to passagerer.

"To - to passagerer paa Norges vakreste elvefar, og det en hellig pinsedag, kaptein!"

"Ja, De kan nok saa si," smiler kapteinen og ryster vemodig paa hodet. "Det var andre tider, da jeg førte Rotschilder og Vanderbilter ind i Valdres. Men folk nutildags liker ikke skognatur, ser De. Det er ikke gemyt i dem længer. Øde og trebart som "Ingenmandslandet" dernede i Frankrike skal det være, der de skal like sig. Bare nakne fjeldvidda.

Nu ja, undskyld - jeg glemte jo rent - det er jo fjeldet, De liker best, De med," tok han sig.

"De har saa evig ret, kaptein," sier jeg. "Det er ikke gemyt i os længer. Vi er gaat i berg, vi og al verden. Og kulturen vor har vi tat med os ind i berget. Og det værste er: Jeg ser ikke den makt paa jorden, som kan kaste staa over verden."

Under Bergsundskollen

Naar Aadalselven svinger ind under Bergsundskollens svære, rynkede fjeldpande, tar landskapet til at skifte utseende. Lavlandspartiet er tilende, aasene rykker sammen, nærmer sig elvebreddene og tvinger elven ind i et trangt strømfar; og i nord skimter man ind til et romantisk land, lukket av lubne blaa skogaaser, den ene bak den anden. Her, tæt opunder Bergsundskollens rødbrune svaberg og like ved elvens dyplaa aare, ligger det gamle skysskiftet Bergsund.

Jeg har gaat fraborde og slaat mig ned her for en dags tid. Det er utpaa eftermiddagen; jeg ligger i en hengekøje i den vesle haven paa Bergsund, og gjennom et hegn av violette syrener ser jeg opover mot Bergsundskollens lodrette styrtinger, nederst dækket av fløielsgrøn naaleskog - pyramide ved pyramide - og øverst oppe klædd med løvskog, som nysgjerrig kiker ned fra hver rift og revne. Fra og til et solstreif over den furete fjeldpanden, og da lysner de veirbitte dragene, og det ser grangivelig ut, som om gamlingen smilte ned til mig.

Som jeg ligger der i hengekøien og drømmer i den lune sommerkvelden, mindes jeg uvilkaarlig den gamle folketroen om dette fjeld:

"Ja, det er visst og sandt, at huldren holder til i Bergsundskollen," sier gamle Thorbjørn i "Vasdrag og Skovmarker". "Undertiden staar hun ved solnedgang paa den høie bjergknap, som kaldes Korpeskapet, og lokker og kauer, og da skinner hendes brystsmykke saa sterkt, at man straks maa vende øinene bort igjen. Men idetsamme dagen er forbi, gaar hun ind i bjerget og lukker sin port med et saadant skrald, at det høres langt borte."

Og Welhaven tilføier for sin egen del: "Naar jeg overskuer det hele, maatte jeg vel synes, at dette var et riktig huldrebjerg."

Huldretrakter

Og deri gir jeg ham fuld ret. Som der gis bjørnetrakter i vort land, trakter, hvorom man paa forhaand vil si,

her maa bjørnen like sig, saa gis der ogsaa huldretrakter, en natur av den art, at man forstaar, at folketroen med forkjærlighet har befolket den med det mystiske naturvæsen, hulder. Slike trakter er fremforalt Rondetrakterne, og det er forstaaelig nok, at eventyret fortrinsvis har utset dette fjeldbøle til opholdssted for allslags skrømt, mens Jotunheimen er gaat forholdsvis fri. Det er ikke boendes, for kvindelige væsener ialfald, i dette haarde vilde fjeldrike, knapt nok for troll.

Men næst Rondane vet jeg ingen mere utpræget huldretrakt end Aadalen, særlig Bergsundskollen og egnen deromkring. Ganske visst har gamle Thorbjørn saa evig ret, naar han sier: "Der er i den siste tid skedd adskillig forandring her. Folk taler om, at der er opkommen her paa sletten en makt mot huldremakten."

Forandringen er ganske stor, det er visst og sandt, men dog ikke større, end at ogsaa vor tids naturfølelse har en efterfølging med den gamle huldretro. Og her ved Bergsundskollen trænges det ikke større fantasi for at bedyre: "Jo, her i dette fjeldet har det bodd hulder engang da, det skal jeg gjerne sverge paa."

Og overhodet, her i Østlandets vidstrakte skogmarker, - i Aadalens, Hedalens, Soknedalens, Krødsherreds, Torpens, Krokskogens og Hurdalens dype stille naaleskoger, - her er hendes rette hjem. Jo længere man kommer vestover og nordover, og jo høiere over havet, desmindre trives hun.

Inn i berget

Saa langt var jeg kommet i mine funderinger, da en stemme fra det aapne vinduet bak mig vækket mig:

"Har De ikke lyst til at se, hvor langt vi er kommet med tunnelen i Bergsundskollen?"

Jeg ut av hengekøien: "Tunnelen i Bergsundskollen, ingeniør! Det er ikke mulig! Har De virkelig begyndt paa den alt?"

"Ja, vi har akkurat gjort fra os 150 meter av de 600 meter tunnelen blir paa."

"Men hvorfor i alverden skal De nu endelig uro Bergsundshuldra med

en tunnel da, ingeniør! Der er da plads nok til at gaa utenom -langs elven."

"Nei," svarte ingeniøren med et smil, "gik vi utenom, da blev det nok heller Bergsundshuldra, som kom til at uro jernbanen. Stenras, skjønner De. I mars 1913 tok et ras fjøset paa gaarden og slog ihjel to hester. Men ellers blir det nu bare den laveste del av kollen, vi maa slaa os igjennem."

Saa steg vi da fra julikveldens klare varme lys ind i Bergsundskollens kjølige mørke, hver med vor bergmandslykte i haanden.

"Her arbeides det dag og nat," forklarer ingeniøren. "To skift, hver paa otte timer, øvede folk allesammen. Let at arbeide, jevn temperatur vinter som sommer."

Det er netop kveldshvil mellem skiftene, saa vi bare passerer to-tre arbeidere. Alt saa underlig stille. Her og der en bergmandslykte i veggene. Dryp i dryp fra hvælvet, og lyd av rislende vand fra fjeldvæggene. For en motsætning mellem det brusende sommerliv utenfor og dette evige suk av rislende vand herinde. Men fremfor alt - for en motsætning mellem den Welhavenske huldromantik, som endnu stod mig for tanken, og denne det 20. aarhundredes jernhaarde realisme! Jernveien, ja, ved den er det, at vor tid virkelig kaster staal over naturvættene.

En sætervei

Næste dag sitter jeg paa den laveste av Bergsundstoppene. Under mine føtter bukter elven sig som en staaorm sydover gjennom granliene. Let graa sommerdis over de høie aasryggene, fra og til dumpe skrald av minerskuddene inde i Bergsundstunnelen. Atter mindes jeg et ord av gamle Thorbjørn:

"Der er et hul tversigjennem Bergsundskollen. Hullet er en sætervei for den buskap, som bjørn ei tør bite og buhund ei følge."

Ja, nu er hullet virkelig kommen, jernbanehullet, men dermed er riktig nok sæterveien for alltid stengt for huldren og buskapen hendes.

"Farvel, hulder, som der budde!" Om kort tid flytter den moderne tids mæktige vætte, lokomotivet, derind

isteden. Og da dør det siste svake ekko av romantikkens lur bort. Men værre er det, at da er ogsaa Aadalselvns saga tilende. Med jernbanen til Spirillens sydende er dampskibstrafikken paa Aadalselven blit overflødig. Aadalselven, den yndfuldeste av alle norske elver, vil aldrig mere se turister paa sin blanke blaa strøm. Den gamle gjæve ferd-selsveien fra 70- og 80-aarene er fuld-stændig avsporet.

Det er straffen over en materialis-tisk slekt, som ikke kjendte besøkelsens tid. Den hadde engang leilighet til at speile sig i Aadalselvns blaa ungpikene. Nu maa den nøie sig med et flyktig glimt fra jernbanekupe-ens vindu.

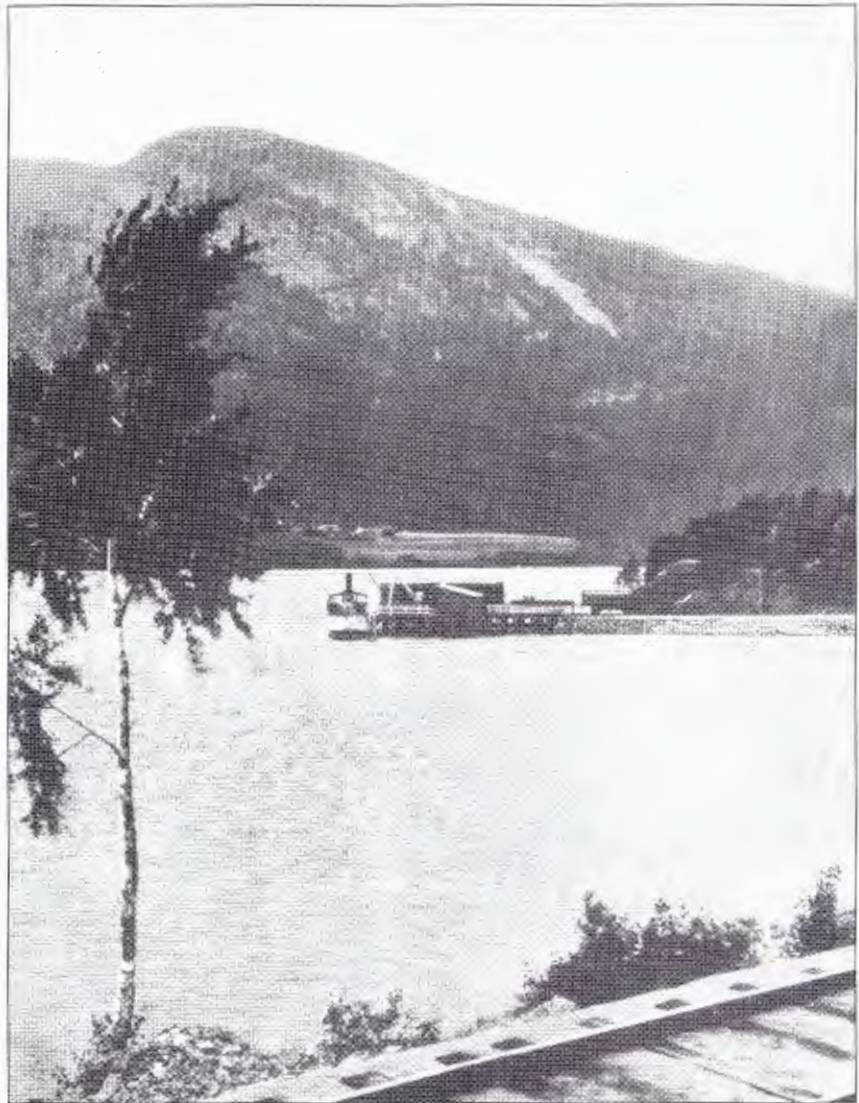
Skogsjø og fjeldsjø

Jeg har allerede tidligere berørt den for øiet umerkelige, men for naturstemningen bratte overgang, indseilingen i Spirillen betegner. Den samme natur, de samme skogklædte bredder, bare at utsikten aapner sig og blir videre, og dog virker det, som om det gled en sky for solen, som om landskapet med et laa der i et dystert claire obscure. Spirillen synger nocturnen blandt vore store østenfjeldske sjøer, men hvorfor gjør den det?

Selvfølgelig først og fremst, fordi den er den sparsomst bebyggede av dem. Kun sjelden avbrytes de tunge mørke naaleskoger av smilende grønne rydninger. Men denne forklaring slaar ikke til. Der kommer et nyt moment til, den omstændighet, at den lille ærgjerrige indsjøen stræver mot et maal, den ikke helt kan naa. Den vil gjerne være fjeldsjø, men naar ikke høiere enn til at være en mellomting mellom skogsjø og fjeldsjø, en skogsjø, som paa den ene kanten er indgjerdet av en middelshøi fjeldlinje.

Se til forskjjel paa Krøderen. Den eier begge de fordeler, Spirillen savner. Den har en rikdom paa yndige lavlandsdetaljer. Smilende grønne grænder, hvor man vender øiet. Men samtidig eier den et fjeld, bare et eneste et, men et fjeld av rang, som derfor ogsaa løfter indsjøen op til rang av en fjeldsjø.

Spirillen stakkar, knuges av sine egne tungsindige naaleskoger, og

Sperillbanen ved Sperillen stasjon. Etter fotografi av Wilse.

tynges av sine uopnaelige ønsker og længsler. Den vil tilveirs, men holdes med makt nede av skogen, den ene-raadende og egenraadige naaleskogen. Den hører til de sammensatte og stridige naturer, som vil mere end de evner, og derfor aldrig kjender sig lykkelige.

Derfor synger Spirillen nocturnen blandt vore østlandske storsjøer. Og derfor ligger Aadalselven, den milde blide ungpik, utrættelig paa farten for at bringe ham trøst fra tvillingsøsteren Tyrifjorden. For hende, og hende alene, betror han alt, hvad som stinger ham. Og den dypeste sorg staar det endnå tilbake at nævne:

Urula, ubændig og vild

Øverst oppe i nordenden av Spirillen, langt deroppe, hvor

Hedalsfjeldene, skogaas bak blaanende skogaas, stænger og skygger for utsynet, der kommer en elv sættende nedover. Urula kalder hun sig, og svarer til navnet sit.

Ubændig og vild er hun av lynne; meget og mangt har hun oplevet, sælsomme ting har hun set, og ymse vet hun at fortælle om det lukkede land, hun kommer fra, - om "svartedauen" og henfarne slekter, om nedgravet sølv, men allerhelst om "den skjulte kirke". Og saa tidt hun nævner dette navnet, da blir hun saa underlig mørk og dyp i røsten, og alt liv onkring hende, saa ligger det og lyer og lyer for at skjelne, hvad det er hun gaar og mumler om.

Fortsettes side 58

The Hundstad Farm ved James River i Sør-Dakota. Her slo familien til Ole E. Hundstad seg ned i 1880, og farmen er fortsatt i familiens eie.

Utvandring fra Hole til Amerika i 1880

I 1878 reiste en ung holeværing, Nils Olsen Hundstad fra Store Hundstad på Røyse, til Amerika. Etter en sommer i Minnesota kom han tilbake til Hole og fortalte begeistret om mulighetenes land på den andre siden av havet. Våren 1880 emigrerte han til Amerika sammen med sin familie.

I reisefølget var også naboer fra andre gårder på Røyse, ialt rundt 30 personer fra Hundstad, Fjeld, Søhol, Bønsnes, Hafnor og Svarstad.

AV GUDMUND BAKKE

I 1880 emigrerte 19.615 nordmenn til Amerika. Av disse var rundt 80 fra Hole. Mangel på jord og store barnekull var den viktigste årsaken til at de reiste. Amerika-brevene fortalte om fruktbar jord som bare kunne pløyes

opp. gode avlinger og gratis land til dem som ville reise lengst ut mot vest.

Fra Store Hundstad

I spissen for emigrantene reiste Nils' far Ole Evensen Hundstad (1817-1886) og moren Berte Karine Nilsdatter Hafnor (1827-1915) fra

Øvre Hafnor. Ole E. Hundstad eide gården Store Hundstad, hvor han i tillegg til gårdsdriften drev som vogn- og sledemaker, samt landhandleri. Da familien reiste til Amerika, ble gården solgt til Halvor Western.

Berte Karine og Ole E. Hundstad ble gift i 1848 og hadde sju barn, hvorav fire døde unge. De tre øvrige -

Inger Marie (født 1849), Nils (født 1854) og Edvard (født 1860) - reiste med foreldrene til Amerika. Med i reisefølget var også Inger Maries mann Jens Andersen Svarstad (født 1839) og deres tre barn, samt Jens Svarstads 70 år gamle mor Marthe. Jens A. Svarstad solgte sin gård Svarstad (bruksnummer 4) da han emigrerte. I følget var også søstre Marthe og Louise Pedersdatter Søhol og søstre Mathea og Olava Eriksdatter Fjeld. Det virker som romantikken blomstret på reisen over havet. I Amerika giftet Nils O. Hunstad seg med Marthe Søhol i 1881. De fikk 12 barn. Broren Edvard giftet seg i 1884 med Mathea Fjeld, og fikk med henne 6 barn. I reisefølget var også Embret Bønsnes med kone og tre barn, og Jørgen N. Bønsnes med kone og tre barn.

Via Bremen

29. april 1880 reiste gruppen fra Christiania med dampskipet Baldur til Fredrikshavn, og videre med jernbane gjennom Danmark og Nord-Tyskland til Bremen. "Den store og prægtige dampbaad" Satier brakte dem så over havet til New York, hvor de ankom 15. mai. "Pent og stille Veir havde vi hele Søe-Reisen, saa at vi ikke var noget vidre syge," skrev Edvard hjem til sin onkel Johannes Hafnor, morens bror.

En rekke brev hjem til gamlelandet fra Ole, Nils og Edvard Hundstad samt Jens Svarstad, er tatt vare på av familien på Røyse. Brevene forteller hva som møtte holeværingene i det nye landet.

Mot vest

17. mai reiste Hundstad-familien fra New York med jernbanen mot vest. Gruppen som hadde forlatt Røyse 18 dager tidligere ble nå skilt: Jørgen Bønsnes og hans familie reiste til Eau Claire i Wisconsin, mens Mathea og Olava Fjeld satte kursen mot Duluth i Minnesota, hvor de hadde familie (deres søster Theodora utvandret også til Amerika, trolig noen år seinere). Søstre Marthe og Louise Søhol reiste med Hundstad-familien. I samme følge reiste Embret Bønsnes og hans familie.

Berte Karine Nilsdatter Hafnor (1827 - 1915) kom fra gården Øvre Hafnor på Røyse, og ble gift med Ole E. Hundstad i 1848. Familietradisjonen på Røyse forteller om en hardt arbeidende kvinne, et arbeidsjern og samlingspunkt i familien. I 1880 emigrerte hun til Amerika sammen med sin familie. Da var hun 53 år gammel, mens ektemannen Ole var 63 år.

21. mai ankom de byen Mankato i Minnesota. "Se nu vidste vi ikke rigtig hvad vi skulde gjøre, men heldigvis traf vi Ole Larsen i Byen, han var der med Hvede og solgte. Da blev der en Raad," skrev Edvard Hundstad hjem til onkelen på Fjeldstad. Ole Larsen var trolig en gammel kjenning av familien. Han inviterte alle hjem til seg, og i løpet av den uken de bod-

de hos ham i Mankato kjøpte de hester, fire okser og en del annet utstyr.

"Homesteading"

Jernbanen brakte dem så ut til Watertown, Sør-Dakota, som var endestasjon i 1880. I Watertown fikk de tildelt land. I 1880 kunne hver pioner få tre "quarters" land. Et quarter

var 640 dekar. Lovregelen om "homesteading" tilsa at de fikk ett quarter land dersom de bygde et husvære og bodde der i minst ett år.

Ytterligere ett quarter kunne de få tildelt etter en søknadsprosedyre og registrering ved "Government Land Office", og det tredje var deres dersom de plantet trær på 10 dekar av eiendommen og klarte å holde trærne i live. Ellers kunne land kjøpes, i 1880 var prisen 1,25 dollar pr. dekar.

James River

Mens resten av familien ble tilbake i Watertown, reiste Nils og Edvard sammen med en veiviser og to fullstede vogner med familiens eiendeler vestover til landet de hadde valgt, i James River Valley. Her bygde brødrene en torvhytte, før Nils reiste de 100 miles (16 norske mil) tilbake til Watertown for å hente resten av familien.

20 år gamle Edvard ble tilbake sammen med en vogn, to okser og utstyret de hadde brakt med. Han skulle fullføre boligen og legge forholdene til rette til de andre kom.

Indianere

Unge Edvard var ikke skuggeredd.

De første nybyggerne i området var kommet bare to år tidligere, i 1878, og ble jaget bort av indianere. Høvdingen Drifting Goose og hans menn så ikke med velvilje på nybyggerne, men kavaleriet var ikke langt unna, og det kom ikke til blodsutgytelse.

Edvard bodde i sin torvhytte og hadde 15 miles til nærmeste nabo. Mens han lå der alene, herjet en fryktelig storm om natten og lynet drepte en av oksene. Dagen etter kom en flokk indianere forbi, og da de så den døde oxen tok de seg til rette, flådde den og spiste en del av kjøttet rått. Resten brakte de med seg. De gjorde også tegn til Edvard at de ønsket tobakk, som holeværingen heldigvis var i besittelse av - nettopp med tanke på slike tilfeller. Og Edvard ønsket ikke å diskutere med dem. Han var mer enn fornøyd med å få beholde skalpen, i bytte for den døde oxen!

Torvhytter

Da resten av familien ankom, satte de i gang med å bygge flere torvhytter. De første nettene overnattet alle i hytta som Nils og Edvard hadde bygd. Disse husene ble gravd ned i bakken, før store torvstykker ble lagt

på hverandre som vegger. Boligen besto av kjøkken og et større rom, hvor familien sov. Innerveggene ble dekket av en leireblanding, og tømmer til dører og vindusrammer ble brakt fra Watertown. Alt trevirke måtte kjøpes. Oppvarmingen ble besørget av en firbent kakkelovn, hvor de brant tørket gras fra elvebunnen. Vann hentet de fra James River, før de fikk gravd egne brønner.

Flere holeværing

En måned seinere ankom Embret Bønsnes og hans familie. De ble igjen i Watertown da de andre reiste, fordi to av barna lå syke. Da de ankom James River Valley, delte de husvære med de andre inntil deres egen torvhytte sto klar. Det hører med til historien at familien Jørgen Bønsnes i 1882 også slo seg ned i nabolaget, etter to år i Wisconsin. I 1888 kom så Peder Hafnor, en av Berthe Karines brødre, over fra Norge sammen med kona Karen og seks barn. Også de fikk først bo hos Hundstad-familien, og både Nils, Edvard og svogeren Jens Svarstad hjalp dem å bygge den første torvhytta på deres eiendom. Peder og Karen

Øvre Hafnor på Røyse, hvor Berthe Karine ble født i 1827.

Nils O. Hunstad

Edvard O. Hundstad

Inger Marie Svarstad, født Hundstad

Hafnors eldste sønn Andreas (Andrew) hadde kommet til Amerika et år før sine foreldre, og giftet seg seinere med Embret Bønsnes' datter Amalia.

Stabbur og løe

Dermed var den store kolonien fra Røyse på Ringerike etablert i den vakre James River Valley, i Gem Township, Brown County, South Dakota. 28. juli, tre måneder etter at de forlot hjemlandet, hadde Hundstad-familien pløyd opp 60 dekar land på sin farm, som naturlig nok fikk navnet Hundstad. Det ble sådd hvete, havre og grønnsaker. Ved siden av hver torvhytte bygget de et lite stabbur av tre og en løe av torv, hvor de kunne oppbevare det som skulle høstes inn.

Det første brevet

Et brev fra Nils O. Hunstad til onkelen Johannes Hafnor på Røyse, datert 27. desember 1880, forteller om nybyggernes første måneder i deres nye hjemland:

"Gode Onkel!

Dit Brev af 15de November modtog vi med Glæde den 23de dennes, og ere taknemlige derfor. Jeg har endnå ikke skrevet til dig siden vi reiste, men nu efter som Aars-Tiden tillader det, saa kan og vil jeg ved

Guds gode Hjelp ønske dig og dine et gladeligt og godt nyt Aar, samt at Anton maa voxte og blive stoer saa at han strax kan tage sig en liden Trip herover til os.

Af dit Brev ser jeg baade et og andet, og heriblant det som jeg tillige har hørt af andres Brev fra Hole, at di har faaet et meget godt Aar, som jo er at være taknemlig for, men vi elændige har tungt for at være tilfredse og takke nor det gaar os vel, langt mindre nor vi synes det gaar os imod, hvilket dog er at beklage!

Nu faar jeg ikke dvæle længre ved dette men gaar ind paa om hvorledes vi nu har begyndt at ture Julen, det er nu 4de Dag og med Julegilder er det faae, bliver vel ogsaa, men vi ere Gud ske Tak alle raske og friske, samt vel til mode og saaledes har vi jo indtet at klage; der sees ogsaa at di fik Vindteren tidligt og di har haft en stadig Kulde! Det første var ogsaa Tilfælde hær, thi det frøs op i mitten af November, resten deraf var noget kold, af Sne har vi ikke meget, der er rigtignok kommet 3 Snefald, men de to første gik førend de siste kom, for i denne Maaned har det været meget godt Veir.

Da den sidste Sne kom fik vi ikke saa lidet, den var omtrænt Sko-dyb, kom stilt og pent og laag saaledes længe, men nu om Andendag begynd-

te det at føike, blev tillige koldere og nu er det saa koldt som jeg nogen Tid kjænte det i Norge, dog nu haaber vi at det snart skal være ved Vende-Pungtet, thi eftersom de siger som har været her før saa skal dette være den koldeste Maaned. Men vi faar endnu sige som Rebslageren at dette vil vise sig i Enden, og saaledes har jeg ikke noget vidre at bemærke denne Gang for jeg har nu paa samme Tid sendt en Lap til P. Søhoel, som jeg har tægnnet op, og af samme vil du muligens faa et lite Begrep om hvorledes vi har taget Landet samt dit og dat, jeg sendet dit først for du har muligens flere paa din Side som kunde have Lyst til at se den! Vi har endnu ikke skrevet til Onkel Christen, han har maaske været over og lest Brevene, og nor han kommer igjen saa faar du bede han om at skrive til os.

"Om vi har Fjøs til Kreaturene?"

Nu faar jeg takke for et Brev som vi fik samtidig med dit, fra Gustava Hafnor. Der er ogsaa tvende Spørsmål deri, der første er om vi har Fjøs til Kreaturene? Ja, vi har til vores, men andres gaar ude, det andet er, næmlig om de Sager til Hanna Moe er fremkommet? De har faaet det, men med noget Besvær, thi de havde sat en gammel Adresse paa Brevet. Jeg vil afslutte dette med at

Marthe Pedersdatter Søhol ble gift med Nils O. Hunstad i 1881, året etter at de kom til Amerika. De fikk 12 barn som alle nådde voksenalder.

min kjære Moder er ogsaa tilfreds, dog det kan ikke nægtes at det er mange lange Stunder naar hun tænker paa alle de kjære som hun har i det gamle Norway, de hilses nu hjerteligst fra hende og tilsist hilses hele Familien fra os, tillige alle som herom maatte have Interesse.

Ærbødigst Nils Hundstad."

"Haard og lang Vinter"

10. juli 1881 skriver Edvard Hundstad til onkelen Johannes Hafnor:

"... vi er alle friske og ved en god helse og trives vel. Der var her en lidt mer en almindelig haard og lang Vinter saa at vi, ligsom De, begyndte sent at kjøre i Ageren. Den 14de April havde vi første Tøveirs-Dag, men da det begyndte gik det ogsaa fort med Sneen, i Slutningen af samme Maaned begyndte vi at kjøre og saae, og var da færdig med hele Vaaraannen 10de May, --- dog dette var usædvanlig sent her til Lands, forige Aar havde dem her ved James River saaet alt i Marts. Hveden staaer nu udmærket fin og holder paa at modnes, saa jeg tror, naar du modtager disse Liner at vi da har afgjort vor Skuraan eller harvest.

Vi har ikke andet plantet i Aar end Hvede, Havre, Poteter og Mais, ikke hverken Ruug eller Byg. Ferske Poteter spiste vi lidt før St. Hans. Vi har i Sommer ogsaa pløiet op en del Land og tenker at holde paa en 8 a 14 Dage endnu, vi kjøbte for en 14 Dage siden 4 Oxer, Plaug og Vogn for Dollar 250. Nils trekker med Oxerne og jeg har 4 Heste for min Plaug.

"I Grød-Visit"

Jeg faar fortelle Eder at paa Svarstad er Familien forøget med en Individ nemlig en liden Gut som blev født den 14de Juni og Dere hilses paa det Hjerteligste baade fra ham og alle der i Huset, ligeledes hos Nils er der blevet en mer i Huset, ogsaa en Gut som første Gang saa Dagens Lys den 10de July og alt vel, vi skal der i Dag samles allesammen i Grød-Visit og du kan tro der skal blive Turing, vi skulde bare ønske at have Eder her en Stund for at drikke en kop Kaffe og spise et stykke Pai og slaa en Pasiar. Grunden til Martes Udsætning med at skrive Hjem, er vel denne, at hun vilde skrive lidt om den Lille. Dem skriver ogsaa i Dag.

Vi havde Brev fra Anders Knæstang i Vaar, Dem var alle friske. Han sagde at naar han var færdig med Vaaraannen vilde han komme hid og se paa Land; men han er endnu ikke kommen. Ole Sunland besøgte os her, han arbejder paa Jernbanen 30 Engelske Mil herfra, naar Mathea gaar paa Post-Kontoret saa hils hende med at han er frisk og har faaet de Breve som er sendt hid til ham.

Jeg faar slutte mit Brev for denne Gang, med en hjertelig Hilsen til Eder, Slægt og Venner, Gamle og Unge fra os alle som de kjender hinsides Havet, og at vi alle er friske og Raske har ogsaa været til dato. Hils alle der kan have nogen Interesse af at høre fra os.

NB! Fader skrev til Dig for 4 a 5 Uger siden, om du vilde være saa snil at sænde os de Penger som du har, snarest mulig, det var vel best at kjøbe Wexel. Jeg haaber at Brevet er kommet frem og derfor skriver jeg ikke mer derom. Du faar undskylde Skriften, jeg har nu holdt saa længe i

Brekke-plaugstyret at jeg ikke er felt for Skrivning.

Vær Du og Dine tilslut hilset fra mig.

Edward O. Hundstad."

Nybyggerne fra Røyse klarte seg godt i sitt nye hjemland. Både Nils Hunstad, Edvard Hundstad og Jens Svarstad bygde opp sine egne farmer. Brevene til gamlelandet beretter om et stolt folk, hvor arbeid og slit utgjorde hverdagen. Lengselen til hjemlandet var der, men etter hvert som familiene vokste, innså de at mulighetene for barna var så mye større i Amerika.

Dramatisk snøstorm

Et av de første årene de var i Dakota, kom en oktober-storm med djup snø før pionerene hadde fått vinterforsyningene i hus. Ole E. Hundstad fikk da praktisert litt av sitt yrke fra Norge og lagde en slede og flere par ski. Nils og Edvard ble sendt i vei til Watertown for å hente vinterforsyninger. De trakk sleden med sukker, kaffe, salt og mel mellom seg. På en av turene var også Jens Svarstad med.

Familietradisjonen "over there" vet å fortelle at en av de tre holdt på å omkomme av utmattelse på en av turene til Watertown. Ikke å undres over - 16 norske mil hver vei gjennom meterdyp snø.

Julen

I det nye landet forsøkte de å holde på skikker fra Norge. Om julefeiringen i 1882 skriver Edvard Hundstad:

"Julen er nu udtullet baade hos os og Eder og derfor vil jeg fortælle hvordan vi turede. Første Juledag var nogle rundt forsamlede her hos Far og Mor, hvor vi taled og sang omtrent som paa en hyggelig Juledag i Norge. Andendag var vi i Selskab hos en Danske, hvor Tiden rant hen med Musik, Dam og Sang, og vi reiste Hjem efter at have overværet et vellykket Lag. Nu kommer vi til Nyaars-Dagen, da var der Selskab hos Nils Hundstad, der gik ogsaa Tiden med til at synge National-Sange og at tale om Dit og Dat, i Kirken var vi ikke,

for den er endnu ikke bygget.

Veiret har været udmerket denne Høst og Vinter, den 11de November faldt lit Sne, men gik strax bort, og det har her været udmerket Veir hele Tiden, ja nettop Busserul-Veir. Denne Danske jeg talte om, skal holde Privat Engelsk-Skole her i Vinter, jeg skal være med, til Skolen er indskrevet henved 20 Elever, mest voxne, og alle norske, Skolens første Prøvedag er i Morgen."

"Norges-Feber"

Brevene hjem fortæller om mange gode år, men også om år da avlingene ble ødelagt av gresshoppesvermer og præriebranner. I februar 1889, nesten ni år etter at de reiste over havet, skriver Jens Svarstad hjem til Røyse:

"Vi gjorde i Aar det beste Udbytte af alle Aar siden vi kom her. Avlingen var god og Prisen dobbelt saa stor som de forrige Aar. Jeg har haft for liden Hestehjelp, ellers kunde jeg haft mere under Dyrkning, har nu 12 Heste, og 9 kan bruges til at arbeide med, saa jeg i Sommer tænker at opbroke resten af mit Land. Jeg faar ikke glemme at fortælle, at den 11de November blev vor Husholdning forøget med en liten Gut, dette er No. 9, der fortæller at Home Industri ogsaa slaar godt an her i Amerika!

Her hersker nu lit Norges-Feber. Nils Hunstad og J. Bønsnæs taler meget om at reise til det gamle Land igjen. Nils har bud paa sin Farm, vilde Edward og Deres Moder følge er det nesten sikkert han solgte og reiste, Edvard har mindre lyst, jeg tror ogsaa det er Daarskab, Nils er jo i den Stilling han kan faa det noksaa bra for sin Del i Norge, han vilde kunde sikkert faa ti tusen norske Sp.daller, vel ogsaa mere, men han har alt mange Børn, og for deres er jo Udsigterne langt lysere her en i Norge. J. Bønsnæs antager jeg tænker lit på Nordre Gonnæs. Jørn blev i Wisconsin en to-tre Aar saa han fik kun et quarter Land her, ogsaa i andre Retninger har han veret mindre heldig, dog faar han sig nogenlunde betalt for sin Eiendom her, vilde han vel magte at kjøbe Gonnæs for omtrent samme Pris som A. Nøs gav.

(Dette er trolig en misforståelse. Ingen av Gonnæs-gårdene på Røyse hadde eiere med dette navnet i perioden. Red. anm.) Jørn har jo sin Datter i Norge, det har jo altid veret lit til Bekymring at hun blev tilbage.

Jeg er ikke inde for at reise til gamle-Landet igjen. For min egen Del skulde jeg nok saa godt like at leve i Norge paa mine gamle Dage, men nogle af mine Børn er nu saa gamle at de vist aldrig kunde finde sig til rete der, og saa kanskje det vilde gaa med de gamle ogsaa. Engang var mit høieste Ønske at have min gaard Svarstad fri for Gjeld. For engang syntes det mig da at skulde vere fri for Norges-Sorger. Nu er jeg temlig sikker paa om disse Betingelser var oppfylte, jeg slet ikke med min store børne-Flok der vilde kunde balanse-re. Det hjelper ikke hvad man siger om det nok skulde gow an at vende om til norske Skikker, jeg tror Amerika har forvent i mange Retninger saa det ikke var saa let at vende om. Jeg raader Nils til at tage sig en Tur over først.

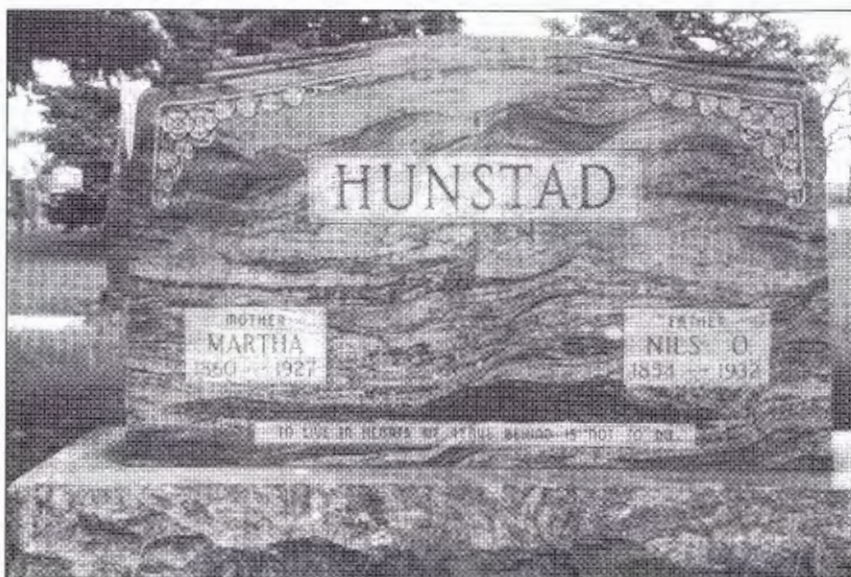
Melkeprisen i Svensrud

Nils kom til mig med et brev fra Nils J. Fjeldstad. Han skriver at det har veret meget tørt og liden Avling i Sommer. Selv hadde han lest brev fra A. Sunland som ogsaa beretter om

daarlig Avling og knapt 2 Sp. for en Tønde Byg. Saadan Nyheder er ikke behagelige fra et Sted som man tenker at reise til for at leve. Skriv nu da hvordan Forholdene er paa Ringerige, opgiv nogenlunde Pris paa gaarder som er til Salgs, hvad Pris det er paa Melken i Svensrud, samt mere som kan interessere de som tenker at boe og bygge paa Ringerige.

Din Broder Peder har det noksaa bra, dog vel ingen videre Udsigt til nogen Fremgang nu for det første. Havde han reist den Gang vi reiste, vilde han nu veret en selvstændig Mand. Den gang kunde han have taget 2 Quarters Land, nu er alt Landet optaget og for dyrt kjøbe for den som ingen Formue har, da 1 Quarter Land nu bliver betalt med fra 2.000 til 4.000 Dollar. Vi var meget heldige med at vælge Plads. Setlingen er nu siden gaaet mere end 100 Mil lengre vest. Til en 20 a 30 Mil vest har Setlingen været heldig, men saa lengre vest meget uheldig, tørke og mindre god Jord har gjort Setlerens Stilling yderst daarlig. Paa mange Pladser bliver man ogsaa drivende flere Aar uden Jernbane, saa en ikke har Marked for sine Varer.

Byerne her tiltager i Folkemængde, vor Bye Aberdeen hvor der ikke var en Hytte da vi kom har nu 6.000 Indvaanere.

Holeværingers gravsted i Dakota, nærmere bestemt ved Scandinavian Lutheran Church i Gem Township. Marthe (født Søhol) og Nils O. Hunstad, født på Røyse i henholdsvis 1860 og 1854, døde i Dakota i 1915 og 1886.

Jeg havde ogsaa en Trang at skrive til Bogtrykker Kron, men vilde du vere af den Godhet naar du kom til Hønefos at tale med ham for mig. I to Aar har jeg betalt for Ringeriges Blad, for 1887 betalte Peder Hafnor, da fik jeg det omtrent de 7 første Maaneder af Aaret. For 1888 betalte Ole A. Svarstad, ligedan gik det da, bladet have kommet til bestemt Tid i 7 Maaneder. Bed han forklare mig Aarsagen.

(Vor Apoteker er Søn af Prost Hirsch til Norderhaug, vor Doktorer en Bakke fra Drammen.)

Vær paa det venligste hilset, du og dine fra os alle her paa Svarstad.

J. A. Svarstad."

Gamle Ole E. Hundstad fikk ikke leve lenge i sitt nye fedreland. Han døde i 1886, 69 år gammel, mens Berte Karine levde til 1915. Hun bodde hos sine barn, de siste år hos Edvard og hans familie. Hun ble 88 år gammel.

12 barn vokste opp

Nils og Marthe Hunstad fikk 12 barn som alle vokste opp. De seks eldste ble født mens familien fortsatt bodde i torvhuset. Deres yngste datter

Thelma fikk tuberkulose 16 år gammel, og foreldrene tok henne da med til New Mexico i håp om at det tørre og varme klimaet ville gjøre henne frisk. En annen av døtrene, Mabel, var sykepleier og ble med for å pleie søsteren.

De ble i New Mexico i to og et halvt år. I 1924 flyttet de tilbake til farmen ved bredden av James River. Like etter døde Thelma, 19 år gammel.

En foregangsmann

Nils var en foregangsmann. Han var den første i området som bygde låve på norsk vis, med kjørebri. Han konstruerte også en potetsettermaskin for to rader lenge før slike var å få kjøpt. Nils var en dyktig farmer, som etter hvert samlet seg så stor eiendom at han kunne gi hvert av sine barn et quarter land, etter hvert som de stiftet familie.

Marthe Hunstad døde i 1927, og Nils O. Hunstad i 1932. De har en stor etterslekt. Nils Hunstad og hans gren av familien har i U.S.A skrevet sitt etternavn uten bokstaven "d" etter første ledd, mens Edward fulgte farens skrivemåte, som er lik gårdens navn på Røyse.

Stor etterslekt i Amerika har også

broren Edward (død 1917) og hans kone Mathea (død 1915). De fikk seks barn. Nils og Edwards søster Inger Marie og hennes familie tok også land i James River Valley, og som vi har sett av brevene var gårdens navn Svarstad.

Inger Marie og Jens Svarstad hadde seks barn med seg til det nye landet, og fikk i hvert fall ytterligere tre barn i Dakota. Jens Svarstad døde i 1904, mens Inger Marie døde i 1917.

Kilder:

Johannes Hafnor på Gommæs på Røyse var sammen med sin kone Kjellaug på slektsstevne i U.S.A. sommeren 1992.

I ettertid har han samlet en god del stoff om sine forfedres utvandring. Til særlig god hjelp har vært "The Hundstad Book" (uttrykt) av Myrtle Hundstad Mortimer, samt brev fra flere av emigrantene til Hafnors farfar (som også het Johannes) på Fjeldstad på Røyse. Brevene befinner seg idag hos Ole Anton Hafnor på Fjeldstad. Ellers har Johannes Hafnor bistått med nødvendig stoff til artikkelen, samt bildemateriale.

FRA BYGDEVEI OG SÆTERSTI

forts. fra side 51

Men langt dernede ligger Spirillen og grunder, han med, og prøver at fange tonen. Men hvor hardt han stræver, aldri faar han det til. Og slik blir længselen efter "den skjulte kirke" hans dypeste sorg.

Og derfor, og allerhelst derfor, er det at Spirillen synger nocturnen blandt Østlandssjøene.

Den lystige Valdresjenten

Men saa er det ogsaa en anden elv, som strømmer ut i Spirillen; Bægna heter hun. Av lynne er hun likesaa glad og fredsæl som Urula er mørk og ufredelig.

Og naar høisommerdagen er inde, naar Hedalsfjeldene klær sig i blaa helligdagskofter, og "Treknatten" løf-

ter den høie pekefingeren sin og skriver himmelskrift i det blaa rummet, da kan det hælde, at Bægna faar overtaket over Urula.

Der kommer hun syngende frem mellem brokarrene under Nesbroen, den lystige Valdresjenten, hilser muntert til alle kanter, til den silkekledte bjerkeskogen ute på odder og øer, over til Ramberget, sta og stiv tversover fjorden, op til Treknatten og Hedalskollene og hele hurven.

Og jo høiere hun traller, des tause-re blir Urula derinde i osset sit, og tilslut er det ikke lyden i hende længer.

Og da har hun vundet, den lystige Valdresjenten, og da er Spirillen ikke Spirillen længer, men Tyrifjordens ekte tvillingbror. Ung og fager som en gud, løst fra alle sorgene sine, fra skrømt og vætter, fra mismot og sut, ja selv fra længselen efter "den skjulte kirke."

Da slynger han sin lyse tenor ind i Østlandssjøenes kvartet, saa freidig som lerken svinger sig op i det blaa rummet.

ARTIKKELFORFATTEREN

*THEODOR CASPARI (1853-1948),
forfatter og lektor, født i Oslo.*

Gav ut en rekke verker hvor han uttrykte sin store kjærlighet til fedrelandets natur, framfor alt høyfjellet, hvis stemninger han beskrev på vers og prosa. Denne hyllest til Ådal og Sperillen er hentet fra kapitlet "Fra de store Østlandssjøers verden" i en av hans mange reiseskildringer, "Fra bygdevei og sætersti" (1926).

RINGERIKSBANEN

- en 150 år gammel plan

Dersom Ringeriksbanen nå blir bygd som planlagt, vil prosjektet ha tatt ganske nøyaktig 150 år fra ide til virkelighet. Det aller første forslaget om en Ringeriksbane ble nemlig fremmet i 1858. Alle forsøk på å bygge jernbane korteste vei mellom Hønefoss og Oslo har i årenes løp strandet av forskjellige grunner.

Hønefoss jernbanestasjon cirka 1880. På vei inn i spor 1 et tog fra Drammen (Randsfjordbanen). Bergensbanen på motsatt side av perrongen kom i 1909 og gikk via Roa. Da hadde regjeringen allerede flere ganger i 1890-årene foreslått å bygge en Ringeriksbane over Krokskogen. (Fotografi utlånt av Nordstrand Foto, Hønefoss).

AV FRED HARALD NILSSEN

Talsmennene for jernbane korteste vei mellom Hønefoss og Oslo har i løpet av 150 år kjempet og tapt mot tilhengere av annen samferdsel som kanaler og veier, drammensernes næringsinteresser, banenes sporbred-

de og nå til sist kan det bli på grunn av en slags miljøbevissthet blant holeværingene. Det kan synes ganske uforståelig at Ringeriksbanens tilhengere til nå har tapt hver gang. Det har aldri vært noen tvil om banens berettigelse. Ut fra dette blir det interessant å se hva som har ført til at samtlige byggeforsøk har strandet.

Allerede i 1890 slo en departemental komite fast at bare en linje som fører over Ringerike til Kristiania fullt ut vil tilfredsstille de nasjonale hensyn som knytter seg til Bergensbanen. Arbeidsdepartementet var også av samme mening både i 1891 og 1892 da det la fram forslag om å bygge Bergensbanen korteste

Bægnabro, Hønefos

Jernbanebrua i Hønefoss under bygging cirka 1908. Det offisielle navnet er "Bæгна bro". (Fotografi utlånt fra Nordstrand Foto, Hønefoss).

vei over Ringerike. "Høiere statshensyn maatte føre til..." dette linjevalget. Det ble ikke lagt avgjørende vekt på at Ringeriksbanen ville gå utover Drammen-Randsfjord-banen, og at Drammen ville tape noe av

sitt oppland. Drammensernes bestrebelse på å beholde opplandet sitt var det avgjørende argument i 1858 for å bygge Randsfjord-banen i stedet for å legge en bane direkte fra Hønefoss til Oslo.

"En utilgivelig dumhet"

Det skulle gå tre tiår før det ble aktuelt å legge fram nye planer om å bygge Ringeriksbanen. Regjeringen foreslo bygging hele tre ganger i løpet av 1890-tallet. I tillegg ble det også fremmet forslag om privat bygging og drift i løpet av disse åra.

Det første statlige forslaget kom i 1891 da staten var i gang med å undersøke alternativer i forbindelse med tilknytningen av Bergensbanen

” BERGENSBANENS hovedbetydning som en bane, der bygges av høiere statshensyn, maa føre til at den planlægges efter korteste linje og derved er alternativet over Roa for denne bane udelukket. ” (1892)

til et punkt på Kristiania-Drammensbanen. Forslaget ble gjen tatt i 1892. Da het i stortingsproposisjonen at "Bergens-banens hovedbetydning som en bane, der bygges av høiere statshensyn, maa føre til at den planlægges efter korteste linje og derved er alternativet over Roa for denne bane udelukket." I en proposisjon året etter ble spørsmålet holdt åpent.

Statsråd P. Nilsen foreslo på ny å bygge Ringeriksbanen i 1897. Han var ikke i tvil om at "Ringerikslinjen er saavel med hensyn til trafikk-længde som med hensyn til stigning-

erne betydelig gunstigere end Roalinjen". Arbeidsdepartementet la fram en stortingsproposisjon hvor det ble foreslått at Bergensbanen over Hønefoss skulle gå videre over Humledal i

Hole og korteste vei

” Ringerikslinjen er saavel med hensyn til trafikk-længde som med hensyn til stigningerne betydelig gunstigere end Roalinjen. ” (1897)

erne betydelig gunstigere end Roalinjen".

Heller ikke denne gang behandlet Stortinget saken, men året etter kom forslaget om hvilken trase Bergensbanen skulle følge på Østlandet. Da ble det bestemt at den skulle knyttes til Kristiania -Gjøvik-banen ved Roa. Sporbredden avgjorde departementets valg. Det sto om en bredsporet Bergensbane til Roa eller en smalsporet bane til Kristiania vestbanestasjon. Ordføreren i Norderhov var ikke nådig i sin kommentar til forslaget og skrev at banen passerte i 50 km lengde skog og ødemark som var rent uimottakelig for noen utvikling. "La man så hertil de kilometrene som

Bergens-banen, slik som foreslått måtte gå sammen med Gjøvikbanen, gjennom Nordmarka, som med hensyn til utviklingsmuligheter sto på et likeså lavt standpunkt, så

kunne det synes som regjeringen formelig la an på å hindre banen fra å

oppta den trafikk som kunne bringe trivsel og penger i kassa. Og når så hertil kom det vanvittige i å bygge banen bredsporet, så var det lett å skjønne hvilken utilgivelig dumhet man ville begå ved å vrake Ringerikslinjen."

Om Roa

Men Stortinget valgte Roalinjen i 1898 selv om traseen var både lengre og ugunstigere å bygge. Begrunnelsene var at man med Roa-linjen fikk direkte forbindelse med Østlandets bredsporede banenett. Skulle Bergensbanen knyttes til Sandvika, måtte den bli smalsporet.

Kostnadene var et annet vesentlig hensyn. En bredsporet Ringerikslinje ville koste mellom 4 og 5 millioner kroner mer. Selv om den var 34 kilometer lenger og økte reisetida, var det ikke så mye at det var avgjørende for linjevalget.

Selv om banen skulle gå om Roa, skulle ikke det være til hinder for en framtidig bygging av Ringeriksbanen. Det sto det både i proposisjonen og komiteinnstillingen.

Alternativet

Kravet kom allerede i 1905. I et felles herredsstyremøte i Norderhov og Hole, ble Ringeriksdistriktene "...berettigede krav paa en jernbaneforbindelse med Kristiania - som er og altid har været deres centrum og markedsplads - ikke tilfredsstiltes ved den projekterede forbindelse over Roa." Ringerikskommunene søkte samarbeid med Bærum og Kristiania. Det ble nedsatt en interkommunal komité som foreslo å føre Ringeriksbanen fra Hønefoss, via Sundvollen og Bryn til Grefsen. Dermed slo komiteen beina under 1898-argumentet om sporbredden. Arbeidene med Roa-traseen var dessuten ikke påbegynt.

Mens den planlagte Roa-linjen gikk opp til 370 meter over havet, ville ikke Ringeriksbanen komme høyere enn 165 meter. Valget av Ringerikslinjen ville dessuten reduse-

Anleggsarbeidere ved Bergensbanen i Soknedalen 1908/09. Dersom Ringeriksbanen kommer til utførelse, vil maskinene overta den jobben disse gutta gjorde for nesten 100 år siden. (Foto: Norsk Jernbanemuseum, Hamar)

re kjøretida mellom Bergen og Kristiania med en time. Dessuten regnet komiteen med "en meget betydelig turisttrafik paa Ringeriksbanene til

” Det vil føre til en meget betydelig turisttrafik paa Ringeriksbanene til disse naturskjønne trakter, der allerede nu er meget sterkt besøgt... ligesom der ogsaa kan forudses, at der langs Holsfjorden vil udvikle sig en villabebyggelse af ikke ringe betydning ” (1906)

disse naturskjønne trakter, der allerede nu er meget sterkt besøgt... ligesom der ogsaa kan forudses, at der langs Holsfjorden vil utvikle sig en villabebyggelse af ikke ringe betydning". Banens betydning for utviklingen av industrien i

Norderhov ble også trukket fram "idet en saadan jernbaneforbindelse vil sette dette industricentrum i den korteste og billigste forbindelse med Kristiania by og over Kristiania havn med det udenlandske marked." Videre ble det slått fast at "Kristiania har været, er og vil blive den naturligste og bedste og fordelagtigste transitby for distrikternes vareforsendelse til og fra udlandet.

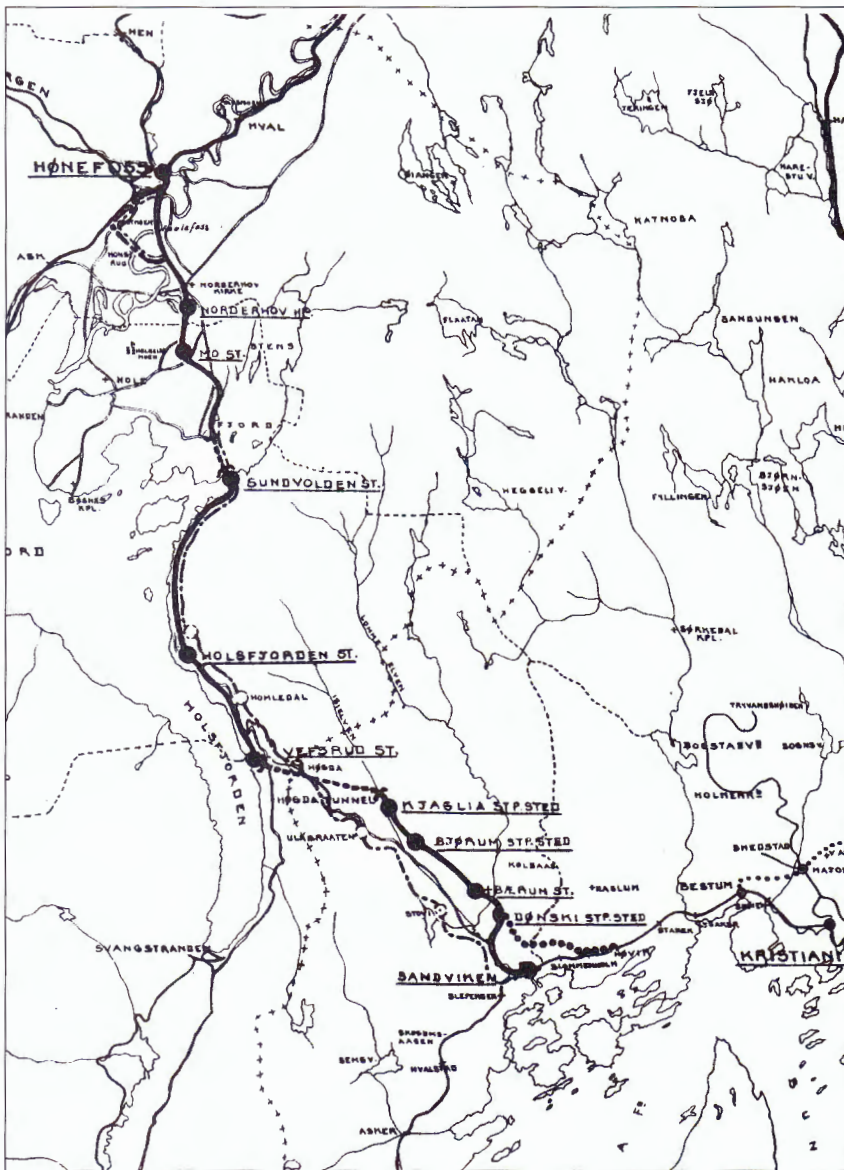
” Bygning av Ringeriksbanen som led i Bergensbanen vil for saavel jernbanens drift som for trafikanterne medføre betydelige fordeler og bli til største nytte for den videre utvikling av de i banens bygning interesserte store og utviklingsdyktige byer og distrikter ” (1921)

Hertil kommer, at en Ringeriksbane ført ind paa Grefsen station, sætter dette betydelige opland og industricentrum i den korteste og hurtigste forbindelse med landets øvrige bredsporede stambaner og med udlandets jernbanenett.

Departementet fulgte lojalt Stortingets vedtak og ville ikke foreslå andre prosjekt. Banen ble bygd som vedtatt.

Ringerikingene ga seg ikke

Ringerikingene ga seg imidlertid ikke. En ny regional komite ble nedsatt i 1916. Den la fram en utredning i 1921 som konkluderte med at "...Ringeriksbanen vil medføre en tidsbesparelse for Bergensbanens gjennomgangstrafik, som i betragtelig grad vil øke denne vor første stambanes betydning i national henseende. Bygning av Ringeriksbanen som led i Bergensbanen vil for saavel jernbanens drift som for trafikanterne medføre betydelige fordeler og bli til største nytte for den videre utvikling av de i banens byg-

Hønefoss-Faalefoss-Sandviken - en aktuell trasé for Ringeriksbanen i 1890-årene. Merk "Kjaslia Stopped" på Krokskogen!

ning interesserte store og utviklingsdyktige byer og distrikter."

Ringeriksbanen kom med på NSBs landsplan som ble laget året etter, men Stortinget strøk den av jernbaneplanen som ble vedtatt i 1921. 30 år senere ble den med i fraksjonsinnstillingen fra jernbanekomiteen av 1949. Og så i 1961 kommer den på NSBs plan på ny. Det ble da fore-

slått å bygge en bane som skulle gå i tunnel fra Sundvolden til Bærum. Forslaget var først og fremst begrunnet med en forstadsbebyggelse til

Oslo på Ringerike. De gamle landbruks- og industri-argumentene ble skjøvet til side. Argumentene ble overtatt av veiutbyggernes talsmenn. Sammen med overføring av person- og godstrafikk til vei, ble ethvert argument for jernbane slått. Millioner av kroner er blitt valset ned i asfalt framfor jernbaneskinner.

Bane i medvind

Først økende miljøbevissthet kom til å gi Ringeriksbanen medvind. Det var den som beredte grunnen for 1990-årenes forslag. 18. juni 1992

„ Men denne gangen bør ikke bygdepolitikere i øst få herje med en viktig nasjonal sak. Nå må Norge være viktigere enn Hole ” (1993)

vedtok Stortinget etter en såkalt hestehandel, å be regjeringen forsere arbeidet med Ringeriksbanen med sikte på oppstart i planperioden 1994-97. Prosjektet skal innarbeides og vurderes nærmere i Norsk Jernbaneplan for denne periode. Allerede 1. juli la NSB fram en konsekvensutredning for strekningens virkninger på miljø, naturressurser og samfunn. Det ble godkjent av Miljødepartementet forsommeren 1993. 1. juli samme år kunne NSB presentere en utredning "... som viser et økonomisk godt prosjekt for samfunnet og et bedriftsøkonomisk godt prosjekt for NSB." Bergens Tidende omtalte det på lederplass 20. juli 1993. Avisen så slutten på "Et århundre med landets viktigste stambane på avveier, først over Hadeland, deretter over præriene i Buskerud.... Bergensbanen har alltid vært offer for nærsynte egeninteresser på Østlandet. Noen mål jord på Ringerike, og en ørkesløs lokalkrangiel i Oslo-området om bane over Grefsen eller via Sandvika, er oppskriften på ny ødeleggelse. Men denne gangen bør ikke bygdepolitikere i øst få herje med en viktig nasjonal sak. Nå må Norge være viktigere enn Hole." Det illustrerer dilemmaet med Ringeriksbanens nye dimensjon, miljøhensynet, at det nasjonale kan bli overordnet den lokale motstanden i Hole.

Kilder:

Dokument no. 16 (1906) Anlæg af en Ringeriksbane, Hønefoss-Sundvolden-Bryn-Grefsen.

Indstilling fra den av vedkommande interesserte distrikter nedsatte komite angaaende anlæg av en Ringerikeriksbane fra

Hønefoss station paa Bergensbanen over Sundvolden til Sandviken station paa Kristiania-Drammenbanen (Kristiania 1921)

Andreas Ropeid: Hønefossboka, 2. og 3. bind. (1965 og 1968)

Just Broch: Av Bergensbanens historie II, Over fjellet helt fram (J.W.Cappelens forlag 1933)

Just Broch: Av Norges Statsbaners historie III, Anleggenes renessanse (Cappelen) 1937.

SKOGBRANNER

på Nordmarka og Krokskogen i 1677

To skogbranner som fant sted i området Torgeseter/Nordkleiva på Krokskogen og ved Vesle Sandungen i Nordmarka sommeren 1677, fikk rettslige etterspill og er derfor blitt bevart for ettertiden i tingprotokollene.

AV GUDMUND BAKKE

Felles for de to rettssakene er at det ikke kom så langt som til domsfellelse mot de tiltalte fra Ringerike. Etter flere rettsmøter og åstedsbefaringer i 1677 og 1678 er sakene ute av tingprotokollene. I det ene tilfellet - på Krokskogen - ble trolig saken henlagt på grunn av "bevisets stilling". Ved Vesle Sandungen ble de tiltalte fra Ringerike frikjent, og saken overført til videre føring i "Aggers herret."

På Krokskogen

Det var St. Hansdagen i 1677. Utpå ettermiddagen kom Hans Gjesvold og Rasmus Andersen Sundet ridende opp Nordkleiva på vei inn til Mons Finne på Krokskogen. Da de red forbi "Herrebraaden" oppdaget de at ild var løs i skogen. Det brant ute i "Skandsen" og hele åsen på nordsiden av almannaveien var overtent, fortalte Hans og Rasmus i sine forklaringer under rettsmøtet på Gommæs Tingstue 14. august samme år. Men hvor ilden kom fra, eller hvem som hadde forårsaket den, visste de ikke.

Det var fogd Christen Christenssen som hadde stevnet inn vitner i saken. Lagretten, som bestod av Ole Ruud, Hover Moe, Christen Gommæs, Gulbrand Gommæs, Paul Bure og Ole Berg, fikk høre flere vitneprov.

I Solrendingen

Agot Gundersdatter fortalte at hun "forleden St. Hansdags Morgen i Solrendingen" gikk fra Mons Finne på Krokskogen på vei til bygds. Agot var trolig i tjeneste hos skogfinnen. Da hun kom til det sted som kaltes Torvet, passerte hun en haug med kvist og bar som det røk av, rett ved siden av veien.

Agot fortsatte fram til tjernet. Her

så hun to karer som lå og sov på marka ved siden av et lite bål. Det var brødrene Trond Sørum og Jon Skjør vold. Fra bålet deres og fram til Skandsen kunne det ifølge Agot ikke være en halv "Fierding". (En fierding er en fjerdepart av en gammel norsk mil, det vil si cirka 2.824 meter. Fra tjernet og fram til "Skandsen" var det altså ikke fullt 1400 meter).

"Det brændte meget grumt"

Agot var ikke lenge i bygda. Nede i Sundet fikk hun seg som snarest litt mat og en setting korn, og da hun la i vei oppover møtte hun Trond Sørum og Jon Skjør vold. Inne på Krokskogen, ved tjernet hvor hun hadde sett de to ligge ved bålet, møtte skogbrannen henne.

"Ilden var gaaen løs udi Schaugen och op i Schauftoppene. Det brændte meget grumt och forfærdeligt saa det dunnede deraf, baade ved Skandsen och nedover mot Sundet," forklarte Agot Gundersdatter.

Trond Sørum var den neste som måtte forklare seg. Han innrømmet at han og broren hadde gjort opp en liten varme inne ved tjernet, hvor de hadde fått seg en blund på øynene. Men da de våknet, hadde de slukket bålet før de la til bygds igjen. Da var det kun "nogle smaa Gløder og Ildmørje" igjen. Trond mente at han ved en befarung på stedet kunne føre bevis for at bålet deres ikke forårsaket skogbrannen.

Torget

Flere av stedsnavnene vi treffer i tingprotokollene er ikke kjent idag. Torget eller Torgesetra er kjent. Her

var det nærmest en liten skystasjon i gammel tid. Når folk kom opp den bratte Nordkleiva med lass, var "Tørje" fast hvileplass. Ofte måtte de ta lasset i to vendinger, og da lesset de av på Torget. Kom man over skogen fra Kristiania, ble sledene ofte lastet om her før man skulle ned brattbakkene. Veien fra Torget og ned til Sundet gikk forbi Bønnerudtjern og ned Nordkleiva.

Herrebraaden

Etter tingreferatene å dømme kan Herrebraaden ha vært en plass eller seter, selv om navnet tyder på noe mer fornemt. "Iche alene Schaugen, men endog Herrebraaden er avbrændt," skriver rettsreferenten. Navnet Herrebraaden er ukjent i alle samtidige kilder. Eldre folk med lokalkjennskap til Krokskogen har aldri hørt dette stedsnavnet. En "braade" var betegnelsen på et område som finnene brente med tanke på rugdyrking. Men Herrebraaden var neppe navnet på en vanlig finnebråte.

Skandsen

Ute i Herrebraaden lå Skandsen. Idag snakker vi om skansene som ringeriksbøndene lå bak en mannsalder seinere, da de tok imot svenskene i Tavledalen i april 1716. Det er ikke usannsynlig at det var forsvarsstillinger her også før. Almannaveien over skogen til Ringerike gikk her før Peder Anker bygde Kongeveien i 1805. Denne naturlige forsvarsstillingen var nok tatt i bruk i forsvaret av våre bygder før Karl 12. og hans dragoner kom i 1716.

Under den nordiske sjuårskrigen (1563-1570) sloss norske bønder mot svenskene ved Søhol på Røyse, og de

svenskene kom trolig samme veien. Så hvorfor skulle det ikke her hete Skandsen? Avstanden fra Bønnerudtjernet, som ifølge Agot Gundersdatter var litt mindre enn en halv "Fierding", tyder også på det samme.

Mons Finne

Mons Finne er nevnt i tingreferatene flere ganger. Agot tjente trolig hos skogfinnen, mens Hans Gjesvold og Rasmus Sundet "vilde ride op til Mons Finde" da de oppdaget skogbrannen. Det er trolig Mons Finne på Kneikasetra det siktes til. I 1664 oppgav Hole-presten 26 finske mannspersoner i Holes del av Krokskogen, og mange av dem hadde bygselseddel på sine plasser. Mannen i Monsebråtan på denne tida het også Mons, og på Dammersplassen var det nok en navnebror. Men beliggenheten tyder på at det var finnen i Kneika vi her hører om.

Saken henlagt

Lagretten fant det ikke bevist at Trond Sørum og Jon Skjørvold hadde forvoldt skogbrannen, og saken ble sannsynligvis henlagt. Etter anmodning fra Sivert Gjesvold fikk Holes

almue tillatelse av fogd Christensen til "udi Tømmer at ophugge de afbrændte och fortørrede Trær, som ellers iche kan blive til nogen Nydte." Bøndene måtte spørre om lov, for dette var Kongens almenning.

Ved Vesle Sandungen

I februar 1678 ble det reist sak mot seks bønder fra Åsbygda etter en større skogbrann ved Vesle Sandungen i Nordmarka sommeren før.

Det var assistentråd Christen Lund, en av de første som tilegnet seg skog i Nordmarka, som reiste saken mot Ole Skaug, Malthe Kittelsby, Amund Honerud, Jens Vesetrud, Jakob Askersrud og Bjørn Flekshaug, "for de schall haffue ved deres Folch tilføjiet ham stor Schade paa hans Schauge som de schal haffue optændt Varme och Schaugen afbrændt, formenende de derfor bør lide och stande til Rætte."

Det var altså ikke bøndene selv som skulle ha forårsaket skogbrannen, men "deres Folch." Mindreårige gjeter kunne altså nærmest ruinere de bøndene de tjente for, dersom de fór uvettig fram i seterskogen! Lagretten

på Tandberg Tingstue var også klar over det: "Dette er en viktig Sag som mulig de Inciteredes gandske Formue och Velfærd schulle angaa!"

Kongelig Almenning

Det ble tatt opp vitneforklaringer under flere rettsmøter i februar og mars 1678. Etter hvert viste det seg at ikke bare Christen Lunds skogeiendom var berørt. I det tredje rettsmøtet 22. mars 1678 møtte fogden selv, Christen Christensen, fram og "formenede at ved denne paastævnte Schaufferild er ochsaa schiedd Schade paa Kongelig Majestæts Almindig, som ligger hærtil Ringerige, saavel som ochsaa paa hans egne Eiedeler til Flaaten og Dybendahl som grændser til Stubdal."

Nysetra

Vi forstår at det er en skogbrann av anselige dimensjoner det her var snakk om. Og som vitner var innstevnet seterfolk fra Åsbygda, mange av dem mindreårige. Av referatene går det fram at setra de holdt til på, het Nysetra. Ikke på åsen mellom Øyangen og Åsbygda, men i nærhe-

Finnene ødela mye skog med svedjebruket sitt. Når det var tørt i skogen, kunne det raskt utvikle seg til storbrann, som ved Vesle Sandungen i 1677. (Tegning av Øyvind Sørensen).

ten av Vesle Sandungen. Her inne drev altså Åsbygda-bønder seterbruk på 1600-tallet!

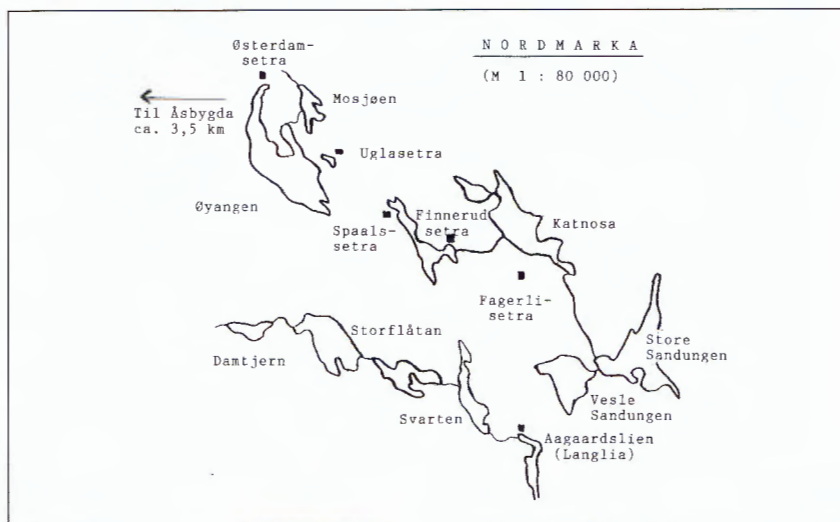
Nysetra finner vi ikke på kart over dette området idag. Men bønder fra Haug har i alle år hatt seterretter i Fagerlisetra og Sandungsbekksetra, som ligger i disse traktene. Mest sannsynlig var det Fagerlisetra mellom Katnosa og Vesle Sandungen som ble kalt "Nysetra" i 1678.

Gjeterer

Vi møter mindreårige gjeterer alene med buskappen langt til skogs. Gjeterne kunne være barn av budeier og andre seterfolk, eller av tjenestefolk hjemme på gården. I noen tilfeller kunne de også være barna til "sjølfolket". Mari Jonsdatter Honerud og Jacob Andersen Vesetrud, henholdsvis 11 og 12 år gamle, "var i Setter for Amund Honerud og Jens Vesetrud". Med var også "en liden Dreng" Ludvig Jacobsen Askersrud. Sammen med Herber Kittelsby og Tore Simensdatter Flekshaug fortalte de at de hadde tent opp fire "Røger" for feet ute i en bråte. Anne Skaug nektet for at hun hadde tent på ild, men innrømmet at hun hadde vært med de andre.

Ild mot kubremsen

I vår tid kan det synes underlig å tenne bål i skogen på varme sommerdager. På 1600-tallet var det imidlertid ikke uvanlig at gjeterne tente opp ild på den varmeste tida midt på dagen. De gjorde det for å holde kubremsen borte. Kubremsen gjorde stor skade i buskappen og var utbredt over hele landet. Den uroet kyrne i beitet og fikk dem til å "springe melka ut av seg", og larvene ødela huden når de åt seg ut. Kubremsen trivdes i varmt solskinnsvær, og kyrne kunne bli helt ville når de hørte kubremsen i lufta. Både for å holde kubremsen borte og for at krøttera skulle få ro for fluer og mygg, brente gjeterne bar og brisk ved kveene når kyrne hvilte - tørkesommer og stor skogbrannfare til tross. Røyken la seg over dyra og verna dem.

"I stor Fare"

Herber Kittelsby forklarte at bålene ble slukket før gjeterne gikk videre med dyra. Der var nemlig "en Bech strax hos som de bar Vand ifra." De øvrige gjeterbarna bekreftet at bålene var slukket, og så kunne de fortelle retten noe som utvidet saken betraktelig. Da seterfolkene kom opp "til Setteret i Sommer, da saa de en svær Schaugild var løs, och brændte ved Sandungen, och havde brændt nogle Dage, førend de kom derop, och sagde at de var ude i stor Fare baade for sig och Kreaturene for samme Varme!" På denne bakgrunn mente de tiltalte bønder "sig och deres Folch gandsche uschuldig udi denne paa-tændte Schaugvarme", og saken ble utsatt til åstedsbefaring. Mye tydet da på at det ikke var en, men flere skogbranner, det var snakk om.

Åstedsbefaring

3.juli 1678 var det så åstedsbefaring inne i Nordmarka. Lagrettens seks medlemmer var med: Gunder Gagnum, Ole Sivertsen Vager, Halvor Braak, Engebret Veisteen, Ole Vestern og Ole Skjøien. "Forsamlede paa en Houg øster ifra Nysæter" viste gjeterbarna fra Åsbygda hvor de fire "Røger" var tent opp og slukket igjen. Rettsreferenten har anført i protokollen at det tydelig var merker etter ildstedene, selv et år etter. Og han skriver: "Af samme Ildstæder befandt vi ei nogen Schaugvarme at kunde være udkommen." Altså var seterfolk og bønder frikjent!

Rettsaken fortsatte imidlertid

dagen etter med ny åstedsbefaring. Da var flere skogfinner innkalt som vitner, blant dem Mikkell Aagaardslien (Langlia), Paul Veisten ("nu boende ved Svartevands Saug"), Laurs Nielsen Koller, Paul Keyesen (Spaalen) og Maren Andersdatter ved Store Sandungen. Dessuten møtte bygdelenmann Hans Bestum og de to "Besigtigelsesmænder" fra Akers sogn Anders Frøen og Lauridz Huseby. Av protokollen framgår at det er snakk om flere branner, og at skogfinnene stadig søker å få skylden over på "Setterfolchene fra Ringerige". Men det lyktes ikke.

Skogfinner dømt?

Fra andre kilder kjenner vi til at Mikkell Aagaardslien (Langlia) seinere ble dømt for å ha forvoldt skogbrann i Nordmarka, men om det var den eller de branner som her er omtalt, vites ikke. Mye tyder på at bygdelenmann Hans Bestum fra "Aggers Herret" nå brakte saken inn for retten på Akers Tingstue, da Langlia lå i Aker. Derfor er det ikke mer å finne i rettsprotokollene fra Ringerike.

Kilder:

Rettsreferater fra tingprotokollene 1677 og 1678. Thorleif Solberg har oversatt tingprotokollene og ellers bistått med opplysninger. Om bruk av ild for å holde insekter borte fra dyra, er kilden "Til seters. Norsk seterbruk og seterstell" av Lars Reinton (Det Norske Samlaget 1976).

Strømsått-navnet

AV RAGNVALD LIEN
OG KRISTIAN DYRDAL

Strømsåttbygda ved Sokna har fått navn av gården Strømsått. På kart I er gårder i bygda tegnet inn med husmannsplasser slik forholdene var det meste av 1800-tallet. I tillegg finnes en rekke selveierbruk som ikke er tatt med på kartet.

Beliggenhet

Strømsått er en sentral gård i bygda. Den strekker seg opprinnelig fra Krokbekken til Kvernhusbekken på østsiden av Strømsåttelva. Jordveien er på en 2 km lang morene fra Nordli til Kastet. Avstanden fra elva er 300 meter i nord og 1 km ved Kastet.

Tidlig skrivemåte

Første gang vi treffer på gårdsnavnet Strømsått i skriftlige kilder er omkring 1720. Da er navnet nærmest uunngåelig fordansket til Strømsod(d). Men navnet har ikke noe med odd eller odde å gjøre.

Djupsått

Djupsåtthytta ligger 1,5 km nedstrøms Aure på vestsiden av elva (se kart II). Navnet Djupsått finnes også igjen i Djupsåttkollen 1 km fra elva. På det gamle gradteigskartet skrives navnet Gjuvset!

Mulige tolkninger av navnene

Det er opplagt at "strøm" og "djup" har med elva å gjøre. Siste del er neppe "-set" (= avsats i hellende terreng). Ordet finnes ellers ikke i området. Gjuvset er nok en forveksling av Djupsått.

Sophus Bugge i "Norske Gaardnavne V" forklarer endelsen "-ått" med himmelretning eller område. Da er kun Strømsått behandlet, og Djupsått

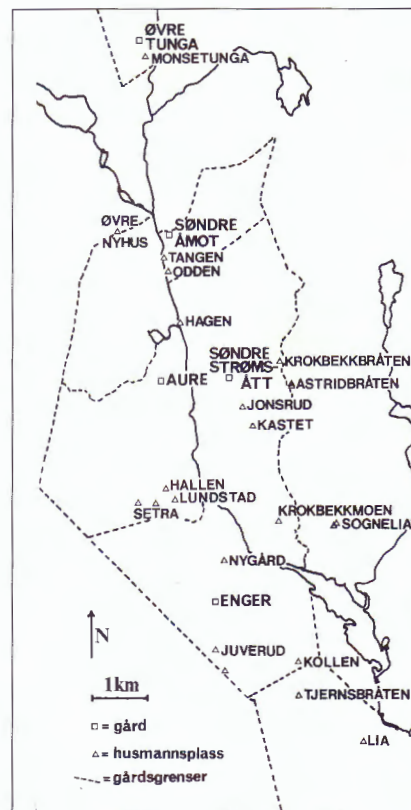
like i nærheten slår ihjel denne forklaringen.

"Såt" er utgangspunktet

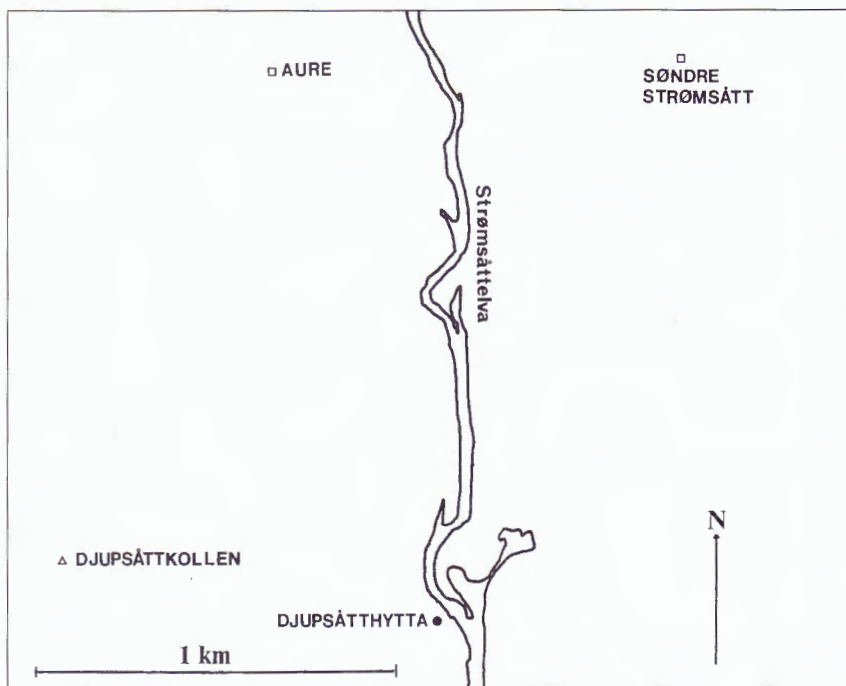
På gammelnorsk er "såt" der en sitter på lur eller i bakhold. I "Norsk Ordbok" forklarer Ivar Aasen "såt" med "fiskeplass på strandbredden, et sted hvor man kan fiske med stang."

I Krødsheradboka nevnes at "såt" brukes sammen med mannsnavn: Endresåt i Krøderen og Solvesåt i Glessjøen. På samme måte kan det tolkes at Strømsåt er "fiskeplassen ved strømmen" i motsetning til Djupsåt, "fiskeplassen ved djupet." Disse navnene er utgangspunktet, gården Strømsått har deretter blitt ryddet og tatt navnet etter fiskeplassen.

Uttaleendringen til "-såt" er lett å finne i andre navn. Det er nok å nevne nabogården Åmot, som uttales "Åmått".

Kart nummer 1.

Kart nummer 2.

Den gamle husholdningskalenderen på Nordby

I heftet "Ringerike" 1972-73 har Arne B. Bang en artikkel om "Husholdningskalendere for jordbruket." Disse skriftene var som oftest håndskrevne, og var resultatet av generasjoners erfaringer i jordbruket. Husholdningskalendere antas å ha vært i bruk i tidsrommet fra år 1500 til ut på 1800-tallet, og var vel de eneste skriftlige hjelpemidler datidens bønder hadde i sitt arbeide. Folkelivsgranskeren Hilmar Stigum mener at husholdningskalenderne muligens hadde sin opprinnelse i Tyskland.

På gården Nordby i Åsa oppbevares en husholdningskalender som antas å være fra cirka år 1700. Hvordan den er kommet til gården, er ukjent. I Nordbyboken mangler tittelside og beskrivelse for månedene januar og november, ellers er den intakt.

Hver måned i husholdningskalenderen begynner med en beskrivelse av merkedager, slik de vel var å finne i gamle almanakker. Deretter kommer et avsnitt som kalles "Fornemme Mercher", som vel kan sammenliknes med dagens populære horoskoper. Derpå følger "Denne Maaned's Huus Regle", som kan inneholde opp til 30-40 punkter.

Fra kalenderen bringer vi utdrag fra månedene mars, april, mai og juni.

Mars Maaned ("Martius Waar Maanes")

8. mars: Cyprianus.
10. mars: Solen i Vederen. Vaaren begynner paa astronomisk Vis.
13. mars: Gregorius dag.
21. mars: Treminus Pascahlis. Den første paaskedag der komme kan.
25. mars: Maria Bebudelse, som kal- den vor Frue dag i faste. Saa længe bækken rinder av tøy før vor Frue dag, saa længe vil de gjerne av frost staa stille igjen.

"Fornemme Mercher"

Børn som fødes udi Væderens tegn mellem den 11. martie og den 11. aprilis, bliver behjellige, dristige, trodsige, er milde mot dem som vise

---

AV OTTO FRYDENLUND

---

dem ingen tak derfor, de blive penge- gjerige, men have ubestendig lykke, de bekomme hos større herrer gunst og er vel antagne hos fornemme folk. Hvorved de blive befordrede til høie bestillinger, de blive snart vrede, og snart blide igjen. Om de blive 24 aar gamle, da naar de gjerne 71 aar.

"Denne Maaned's Huus Regle"

(Her er bare plukket ut enkelte avsnitt)

1. Bese den forrige maaned om der er noget forglemt, som denne maaned bekvemligen kan forrettes.

2. Beskjær nu dine frugttrær, og om du kan for frost, da løse jorden omkring deres rødder, men agte dig vel at du ikke beskadiger rødderne; skjær 3 eller 4 streger med en kniv langs nedad barken paa de unge trær, saa vokser de udi tykkelsen.

4. Raaved skal en karl hugge 15 less om dagen. Favneved eller koste ved skal en voksen karl hugge, kviste, kløve og "opstache" udi en middels tykk skaug 2 favner om dagen, begri- beligen fra den ene tommelfingers ende til den anden, hvert tre et økseskaft.

11. Tør mars, vaad april, kold mai gjør bonden korn-rig.

13. Grav i tide din kaalhave og la den

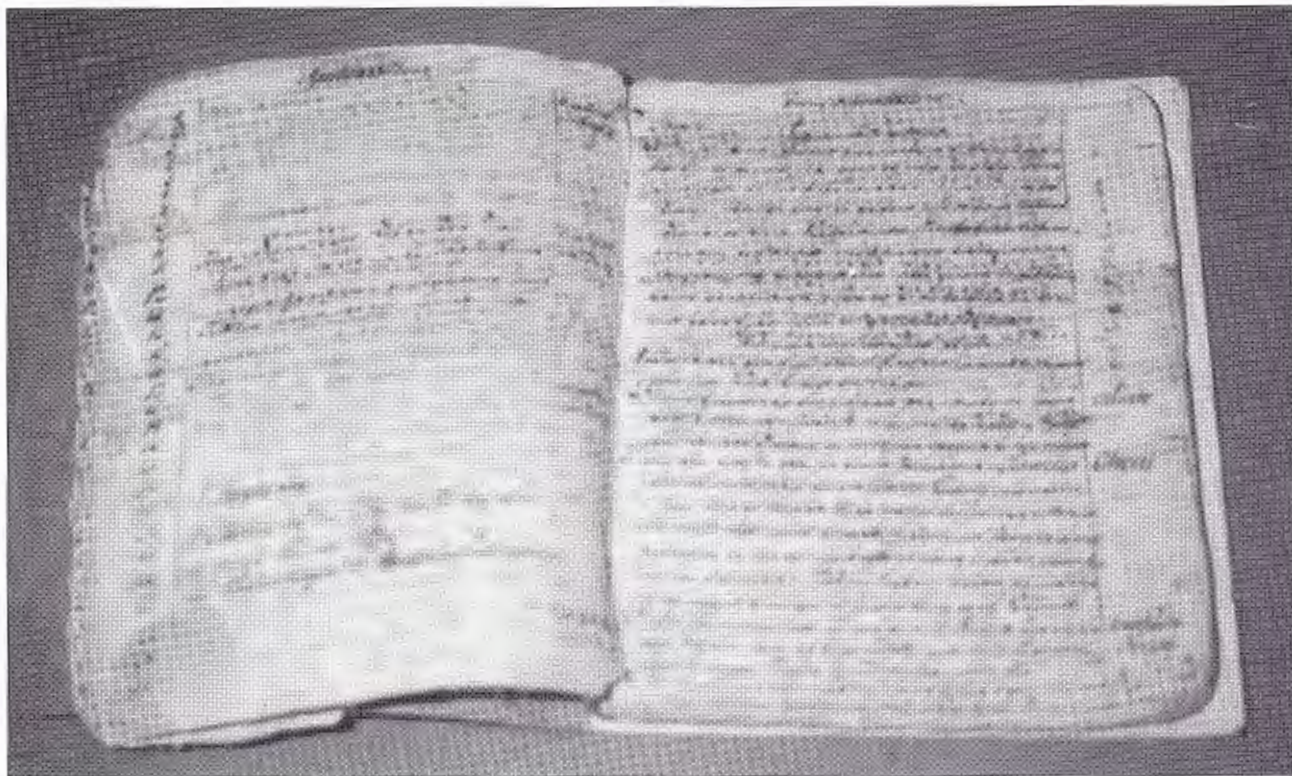
så "lide" på 14 dagers tid, fyld den vel med god ren og gammel komøg, se desember v. 14 (den gjødsel som fal- ler de tre første dagene i julen, skal samles for sig og senere brukes i haven). Naar du siden vil sette plan- ter, da grav den op igjen og rense jor- den vel, saa faar du en ønskelig kaal.

14. Samle frø løg det første du kan faa den, tag derav en potte fuld og grav den ned i jorden med solen, saa lutres den til vand; to dermed skabbede hender etc., derav læges de. Kommer der lus på mennesker eller fæ, da vaadgjør en klud dermed og læg den over skaden, da dør baade ormer og lus, ja endog ringormer derav.

18. Mal nu saa meget mel som du agter at bruge i sommer. Dersom du maler det 3 dage efter fuld maane, da skrives der at det mel skal holde seg vel i 10 år.

19. Nu pleier forsigtige husholdersker at lave saa meget fladbrød som de kan forbruge det ganske aar omkring, thi jo ældre det brød bliver, jo drygere det er og forliser intet paa sin smag.

23. Vor Frue dag i faste kan man tryg- gelig saa vinterrug, dog noget tynt, om du ellers har nogen rugbraate der- til avbrændt om høsten; den vinterrug kommer op samme år dog grønsken vil ikke av aksene, men rugen bliver dog vel saa god som den der er saet udi St. Michales ny (Mikkelsmess - 29. september). Det skader ikke om

Husholdningskalenderen på Nordby - et verdifullt minne fra det gamle bondesamfunnet. Håndskrevet, med gotisk skrift. Omslaget og noen av sidene mangler. Originalen oppbevares på brannsikket sted, og er sikret for ettertiden av eieren Anders Nordby. (Foto: Even Westbye).

han end bliver saaet oven i sneen, han æder seg selv snart udi jord og vorder intet at skade, er udi gerning befundet at være saa.

26. Er palm søndag smuk klar, da betyder det et godt aar.

April ("Plaug Maaned") "Fornemme Mercher"

Børn som fødes i tyrens tegn imellem 11. april og 11. mai, de faar lyst til ager og eng og anden jordens dyrkelse, bliver tilbøilige til lystighed, sang og adskillige strængeleg, de bliver hofferdige og holde av skjønne og fine Sæder, ere skjæmtfulde, fortjener liden tak for deres velgjerninger, bedrager gjerne dem som vel betror dem, ville gjerne roses av alle, blive overflødige, vise og forstandige. Om de leve 28 aar, da naar de gemenlig 70 aar.

"Denne Maanedes Huus Regle"

2. Denne maanedes begyndelse pleier at give nogen blæst, regn og ustadig

vær, hvilke Pleiades og Hyades (stjernebildene Pleiadene og Hyad-ene) som nu med Tyren om morgenen oppgaar, forårsager.

3. Nu den første reise fører hollenderne og "engelscher" blandt annet hit til landet citroner. Kjøb deg nogle av dem i hvor dyre de falder, ti de er en besynderlig og mirakelske præservativ mod al forgift, synderlig mod slanger og øglers giftighed. De er og meget gode at æde og lukte til, naar der er en forgiftig og smidtsom luft for haanden. Til mad er de og meget tjenelige udi husholdningen.

4. Det beste aareladende om aaret er udi Tyrens tegn, dog ikke paa halsen. Item at tage "purgatz" (dette er renselse, man tok inn midler til grundig utskylning av fordøyelseskanalen. Forf. anm.) i gode dager, ti derved kan megen sygdom forekommes og anvendes. NB! Hug nu udi nyet vel en 30 las ved av furu, gran og or, og kjør det frem til et beleilig sted at tørke for i sommer at brende kul av.

6. Naar du gjerder dine jorder, da lad

alting ligge på stedet til rede, saa kan og bør 2 karle, som tjener for lønn, hver dag gjerde 120 stør lang. Størene skal nedsættes udi neet, saa varer de længst, hver stør bør at være knædypt i jorden og tre skog lang imellem hver stør. Gjerdet skal gjøres saa tæt at man ikke kan kaste derigjennem med en "boll øre", og saa høit at det kan naa en mann op under armene, Norges laug L.L.B. cap. 27, v. 1. Dagen beregnet fra 5 om morgen til 7 om aften.

10. Udi denne maaned før intet møg paa din ager, thi der gjør det nu intet godt, men forbrænder kun jorden, untagen hvad du vil saa ovenpaa sæden, det gjør godt.

11. Klip nu vel manen og rumpen paa dine hester udi nyet og gjem haarene vel til haardug eller kjoleklæde.

17. Agt nu vel din sundhed. Brug nu en god drik malurtøll, isopøll eller bitter vin, aarelade madianen og leve-raaren, koppesæt, bade, purgere, røre

legemet vel og svede, det skal bekomme hel vel. NB! Næper sæt udi god fed jord mot solen, at samle frø av til Botolfi tid (17. juni) da det saaes skal. Det øll som brygges endnu udi neet av isvand, er vel saa godt og langvarig som det der brygges i matio.

19. Førend din have salat bliver brugelig, da kan du sanke engresyrer og gubbe-syrer og vaterkarse, og handle med dem som med have salat, da giver de dig en god lyst mad.

22. Dersom jorden om vaaren grønnes førend skaugen, da bliver det et godt aar, men grønnes skaugen først, da vil jord grøde det aar ikke fort. Item om birken faar før blade førend oren, da komme havresæd bedre for sig end blandkorn eller byg, men grønnes oren førend birken, da bliver tvevinde og bygsæd bedst.

27. Den 23. aprilis er S: Jørgens dag. Da smør dit fæ vel over med sælspek, da er de fri den sommer for klæg og flue.

30. 4 folk skal nedhakke 1 td. are i bråte om dagen. (På rugbråten hvor skogen var hugget og brent sommeren før, var stubber og stein ikke fjernet. Derfor måtte seden hakkes ned. Forf. anm.)

32. S. Marchus dag (25. april) kukker gjøgen, S. Hans holder han op. Anno 1643 gol han til Augusti; det betydde at de finge ham icke alle at høre aaret derefter, thi der stack saadan pæst op at derav døde udi Christiania og Aggers på 18 ugers tid 2870 Mennisker.

33. Hvede saaes best i den ager som bar erter forgangen aar og gjødes best med hestemøg udbred over sæden.

34. Erter, løg og rødder skal aldrig saaes udi nyet, men altid udi neet og det i seneste før korsmessedagen. Erter skal saaes i søndenvind og helst paa en fredag.

41. Er det nu for meget koldt, da faar du ikke megen frugt i sommer thi eggene fryser bort.

Mai Maaned ("Majus")

(Her tar vi ikke med merkedagene og "Fornemme Mercher").

"Denne Maaned's Huus Regle"

2. Slip nu din "tiur" (tyr, økse. Forf. anm.) løs blandt kjørene og lad ham skel for sin vinterkost.

4. Troldquinder og "Melchekar" faar ofte skyld for saa meget som en skjødesløs hustru selv har den største skyld udi, thi i denne maaned's begyndelse falder om natten en forgiftig dug i det første kvarter av dette ny. Lader du da dit fæ for tidlig ud paa græs, da eder det samme forgift i sig; derimot skal du "præferrere" dit fæ saaledes: Angelica slage (Mesterurt): Hvitløk, citronskaller, therisch med litet svovel og noget mer salt vel tilsammen og giv dine kjør, kalve, svin. "Gjæsse" det ind iblandt mask og malet malt, læg det i dine kalve-trøe og svinetrue, du skal fornemme det gjør meget godt. Men fra den fulde maane falder den sunde, ædle og balsamerende himmel-dug, som er meget sund baade for mennesker og fæ.

6. Hvalpe, det første de er fød, da førend de smage nogen anden mad, smør dem vel om munden med bjørneister, ulveister, og giv dem derav nogen ind, da bliver de besynderlig gode fæ-hund, som ikke antser folk, men alene skadelige "diur".

14. Dersom veirliget bliver for meget vaadt, at du ikke kan tvepløie, da la ditt bygland ligge stille til Urbani tid, pløi saa i Guds navn og underharve vel, saa byg i Guds navn, harve det ned fuldt vel, før saa møg der oven paa og bred det smukt jevnt over sæden, og ikke videre harve det. Kommer det da regn i samme møg, da er det bedre end nogen tvevending.

18. Ved S: Halwards tid (15. mai) er her i Norge altid at formode en haard og kold tid som kaldes "Ellig-skielv" formedelst "Elsdiur", da i samme kulde maa skjelve og føde deres kalve fra høie fjelde.

19. Efter Halwards soke, klip dine faar i nyet, saa vokser ulden des snarere igjen til høsten.

23. Naar du har al din jord tilpløiet, da set plagen i jorden ved husene, og gjem den ikke før end al din ager er med "yien" (er spiret) vel muldtækt, men harven maa du sette ind naar du vil.

28. Nu er det godt at bade, men ikke over skuldrene, arme eller hærder (hofter) så lenge månen er i II; urtebad er ogsaa sund, vin og venus er nu usund.

34. Udi may og juny fulde måned have skjælfiske udi sig modne perler, søg du efter dem, du tør dermed ramme lykke god nok.

35. For møl og orm av klæder at fordrive er "Valeriana Baldriana" hel god; optag dem om foraaet, hæng dem i skygge at tørkes, læg dem siden i blandt dine klæder, forverk i dine kister, saa kommer der ikke møl eller orm i dem.

38. Samle og nu sammen udi nyet et par hundrede birkevidjer, vri dem strags og gjem dem til gaards behov. Når du siden efter haanden vil bruge dem, så blød dem i vand, saa vorder de seie nok.

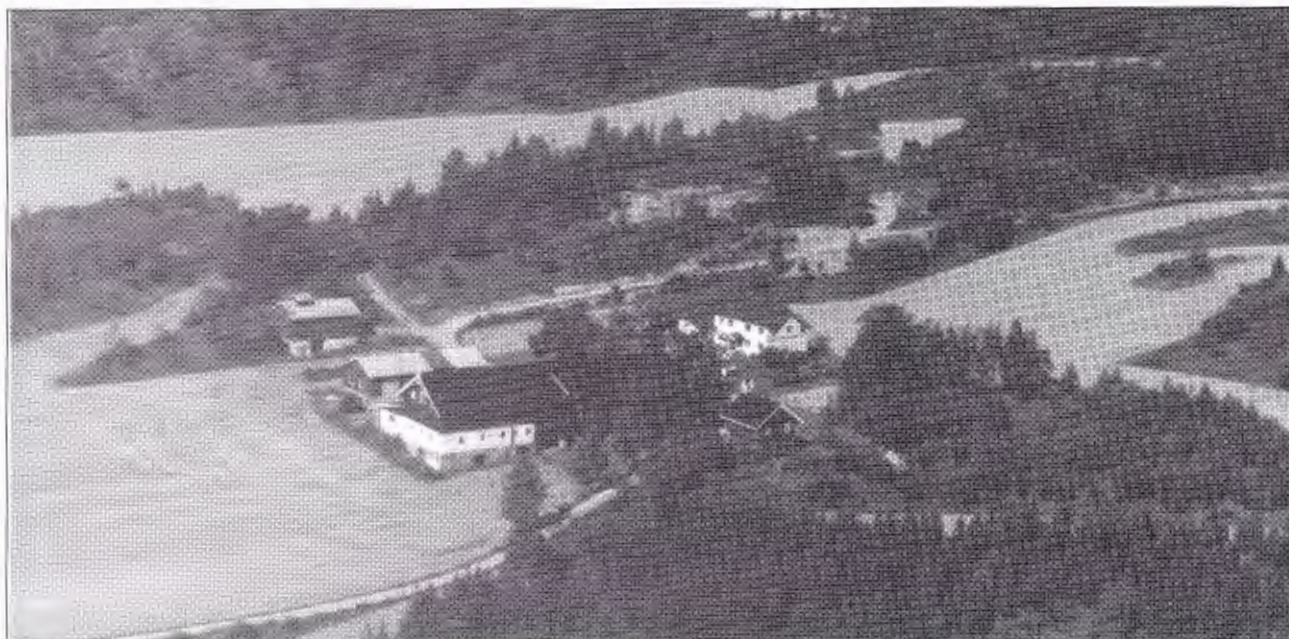
42. Naar plaug er lagt, da er bedste tid at mure, thi da have dine drenge bedste stunder til at grave og fremkjøre ler og vand. Murverk udi neet er bestandigere end udi nyet.

Juni Maaned ("Junius - Solhverve Maaned")

(Her tar vi heller ikke med merkedagene og "Fornemme Mercher").

"Denne Maaned's Huus Regle"

3. Dersom du haver rosentræer, da pluk nogen av rosenknuppene av, førend de vel udspringer, læg dem udi en ny lerpotte, bind vel tæt derover med et beget eller vokset lærred at ingen luft kommer dertil, sæt dem saa

Nordby gård i Åsa

ned i en god kjælder, hvor ingen vind kommer til dem. Om vinteren naar dig tykkes, tag op av dem efter haanden og ryst muggen vel av dem, giv naa over dem noget rent, lunkent vand, derved skal du fornemme et hemmelig kunststykke, ligesom et halvt trolddomsstykke, og haver du lige skjønne og ferske roser som i bedste sommer tid.

5. Det øll som brygges nu, vil gjerne surne, tag holtsrod vel tørket, saa meget som en finger stor, bind en traad derom og hæng den ned i tøndden, straks du har fadet øllet, luk saa spundset vel til, læg først næver, siden ren grøn torv ovenpaa tøndden, saa surner det øl ikke, saa længe der er en taar igjen.

9. Hvad skaug du hugger i denne og efterfølgende maanedes ne, den gror ikke lettelig igjen. Om det ellers continueris (gjentas) hvert aar i disse samme maaneder, saa bliver den skaug aldeles ødelagt (og blir) til ager og eng i dens sted.

10. Den bedste tid at saa rug i braater er det ny som indfalder næst efter Botolfi dag, som i Norge kaldes legsrug. NB! 2 folk bør nedhakke et topmaalt kvarter rug om dagen.

11. Læg nu i nyet din kyllinghøne, mens tornebusken blomstrer, saa faar du gode værpehøns.

14. Samle selv eller bestil dig næver i tide, og det i stor mængde, thi mellem Botolfi og St. Hans lader den sig bedst avflaa. Det bedste tække over alle fladagtige tag gjøres av næver med farved over, efterhaanden farveden fornyet. Kan vare i 100 aar.

19. Hvad brød nu bages, det mulner eller skimler gjerne, indtil hundedagerne er forbi. Giv derfor 1 eller 2 skje fulde lavendelvand i deien naar du elter den, saa mulner eller skimler det ikke.

20. Nu kommer fluen selv tiendes og vil raade mer end du, men vil du raade noget med, da læg hvid helleborum d. e. nyserød (Røllik) og syd dem i melk eller øll og strø lidet sukker derover, sæt det i vinduerne eller paa bordet for dem, saa gjør de dig ikke mere uro.

33. St. Hans aften slaa noget hø av og gjem det paa en sær stæd til lægedom for dit fæ på julenatt.

40. Færsk kjød kan du vel forvare i 14 dage at spyfluer eller luften ikke forderver det, dersom du giver tykt øll, blandet med ædicke derover hver tre-

die dag, tækker det godt til og sætter det i kolde huse, hvor ingen sol kommer dertil.

Dette er noen av de 300 husreglene som skriftet inneholder. Husholdningskalenderen er håndskrevet, og - etter det en kjenner til - overført fra gotisk skrift i originalen for cirka 60-70 år siden. Det er vel muligheter for en del feiltydinger og feil i avskriftene.

Det er mange som er interessert i disse gamle skriftene, så det burde være en mulighet for å få utgitt denne gamle Nordby-boka komplett. Det ville da være en fordel å få en som kjenner den gotiske skriften godt, til å sjekke originaloversettelsen.

ARTIKKELFORFATTEREN

OTTO FRYDENLUND (født 1920 i Åsa) skulle være vel kjent blant lokalhistorisk interesserte ringerikinger. Han har arbeidet med registrering av kulturminner/gamle hus og har opp gjennom årene innehatt en rekke tillitsverv både i Ringerikes Museum og Ringerike Historielag. Otto Frydelund er utdannet ingeniør og har i en årrekke drevet eget rådgivningsfirma i Hønefoss.

Abraham Larsen Korsgranbråtan

AV PER OLE RØNNING

Abraham Larsen Korsgranbråtan ble født på en husmannsplass under gården Greftegrav i Jevnaker i 1822. Han var sønn av Lars Larsen og Marte Andersdatter som ble gift i 1821. Under Abrahams oppvekst flyttet foreldrene rundt om på forskjellige plasser under gårdene Greftegrav, Skjennum og Roen på Jevnaker, dette gjorde ofte husmannsfolket. Abraham var den eldste av flere søsken. Han ble en kjempe som streifet om i skogen på jakt og fiske. En gang kom han til et sted i skogen i lia ovenfor Tverrsjøen i Jevnaker Almenning hvor det hadde gått en virvelvind, skogen lå nede og jorden var rotet opp i store flak. Abraham bestemte seg for å dyrke jorden og bygge sitt hjem der. Stedet kalte han Korsgranbråtan etter grantrærne som lå i kors etter stormen.

Omtrent på samme tid fikk Abraham kontakt med ei budeie ved Gransdelet. Det var Helleborg Bentsdatter, født på Gullenbråtan i Jevnaker. Hun var datter av Bent Jensen og Anne Helgesdatter og født i 1810. Helleborg hadde trådd sine barnesko, var låghalt og hørte dårlig, men det som var mere verdt for Abraham, var at hun var modig nok til å følge ham inn i ødemarken og dele hans kår. Det viste seg at Helleborg var et funn for han. Hun var et arbeidsmenneske, dessuten hadde hun en rokk, et stort knytte ull og noen kroner på lomma. De giftet seg i 1848.

Mot en stor stein med loddrett vegg laftet Abraham to vegger med tverrvegg av vindfalltømmer. Rommet var 5 x 6 meter. Til steinen la han opp en peis av firkantet gråstein. Gulvet var stampet jord. Midt på nordveggen, som var uten vindu, var spikret en seng. Motsatt vegg hadde et lite vindu, og foran vinduet stod et lite bord med krakker. Ved tverrveggen ble en benk brukt som sengeplass. Hele huset, om det kunne kalles det, var spartansk. Uthuset derimot

Abraham Larsen Korsgranbråtan, fotografert ved et besøk nede i Jevnaker på Moe gård en gang på 1890-tallet

var av betydelig størrelse. Her var låve med liten kjørebry, og på nordsiden var det fjøs til tre kuer. Alt var tømret av grovt vindfalltømmer.

Korsgranbråtan ligger i lia vest for Tverrsjøen i Jevnaker Almenning. Der var det forbudt å begynne med nybrott, og Abraham ble anmeldt

for dette "tassigtilrette foretagende" og dømt 15. januar 1862, men folk lot nåde gå for rett, og Abraham ble boende i Korsgranbråtan så lenge han levde.

Abraham var lagger (en håndverning. Der var det forbudt å begynne med nybrott, og Abraham ble anmeldt

Abraham var lagger (en håndverning. Der var det forbudt å begynne med nybrott, og Abraham ble anmeldt

Aker som lager bøtter, baljer, stamper og kar av tre), bøkker og

snekker, men først og fremst skogsmann og rydningsmann. Om høsten tok han fisk og saltet ned for vinterbruk, og han fanget fugl i snarer. Han hadde som regel en 2-3 kuer selv, men tok også imot kuer som han passet om sommeren. Abraham og Helleborg lagde smør og ost for bonden som hentet smøret og osten hver uke med kløvhest. Det kan vel hende at de skattet litt av produktene. En gang en hesteleiter kom forbi hørte han Abraham rope til kona: "I dag får du koke rømmegraut. Du får ta litt fra hver, men mest fra Ola Roen."

I folketellinga i 1865 står det at Abraham og Helleborg bodde i Korsgranbråtan, og da hadde de til og med ei ung tjenestejente hos seg. Hun hette Anne Gulbrandsdatter var 20 år og kom fra Gran. En skulle ikke tro det var husrom eller levevilkår til det. Ifølge folketellinga i 1875 bodde Abraham og Helleborg alene og de forble barnløse. I 1878 hadde de igjen boende ei jente hos seg som hette Karoline Andersdatter. Mens Karoline bodde i Korsgranbråtan ble hun med barn og det ble oppstyr om hvem barnefaren var. Lensmannen ble koblet inn og det ble forhør. I et brev som ble sendt av smelter Johannes Erich 20. aug. 1879 til sin datter i USA kan man lese følgende: "Det har vært det ene forhør etter det andre. Det gjelder Martin Lortholaa og Abraham Korsgransbråten, for ingen av dem vil være barnefar til Karolines barn. Den ene skylder på fiskerne og den andre skylder på jakterne. Jeg er glad jeg ikke har vært der, for jakterne har gått med bange hjerter i hele sommer." Episoden ender med at det er Martin Kristoffersen på Lortholaa som er barnefaren. Han bodde på Lortholaa seter, i dag kalt for Holoa, som ligger ved Skarvannet cirka 2 km fra Korsgranbråtan.

Abraham var ikke glad for å bli blandet inn i denne episoden og han kontaktet sognepresten og fortalte at Martin Kristoffersen bodde sammen med Marte Kristiansdatter på Holoa i samme rom uten å være gift. Sognepresten tar saken og det blir satt rett mot Martin og Marte etter konkubinatenloven, som forbød samboerskap.

Det ble innkalt flere vitner og saken gikk sin gang. Det ender med at de blir frikjent på grunn av at de begge var ansatt til å passe på stedet, og at det kun var stilt til disposisjon ett rom hvor de både skulle spise og sove. Det hører med til historien at under rettsaken kom det fram at Martin hadde reist fra kone og ti barn i Moss og i tillegg til det uekte barnet med Karoline Andersdatter hadde han også et uekte barn med sin samboers søster.

Helleborg ble dårlig, og det gikk det ord på bygda at Abraham ikke var god mot henne. På Jevnaker het presten Stub og lensmannen Fjeld. En gang Abraham var i bygda møtte han nevnte herrer. Lensmannen sa at presten og han aktet å ta en tur på skogen og hilse på han. "Stubber og fjell er det nok av der inne, men det er alltid plass for dere også", sa Abraham. Helleborg var flink til å stelle så lenge hun var frisk, men hun var nok skral siste vinteren og døde i august 1883 av magekreft. For å få Helleborg i kristen jord, måtte hennes legeme fraktes nesten to mil til kirken. Folk på skogen pleide å hjelpe hverandre og det kom karer fra Katnosa, Elgstøa og Finstad for å få kista ned til bygda. En emmisær kom uten å være budsendt opp for å holde andakt. Abraham ønsket å komme igang med transporten til bygda. Da første verset av salmen var sunget, reiste han seg brått opp: "Nå tar vi a med det som er", sa han. Dette ble senere et ordtak på Jevnaker.

For Abraham ble det en vanskelig tid med å finne ei ny kjerring. Gustav Finstad som er født i 1889 på Nordmarksgården Finstad forteller: "Mitt første møte med Abraham var da jeg var fem år. Vi barna ble skremt med hulder og troll hvis vi gikk over gjerdet. I hvert fjell var det troll, og Pershustrollet hadde vi like om hjørnet. Løkka på Finstad var avslutningen på fjellet mot syd. Fjellsiden er snorrett og av betydelig høyde, bortimot en halv mil lang med kløfter i fjellveggen som vi trodde var inngang til fjellgubben. Fra kjøkkentrammen så vi hele fjellsiden og ventet å få se trollet komme, og en dag lykkes det. Han var fryktelig, over to meter med

grått skjegg og hår til akslene. Da han satte kursen for huset vårt, krabbet jeg under senga, men far spurte om Abraham var på tur. "Je har hørt det ska vara kømmi mange jenter på Ringerikssetrene i år, så jeg tenkte å finne meg ei ny kjerring" sa Abraham, "men je tar ikke hvem som helst, je har bra hem, og hu bør ikke vara over 30 år." "Det går ikke bra, du er jo dobbelt så gammel!" "Je lærte av far, når je satte en ny staur ved siden av den gamle, stod gjerdet mye lenger", sa Abraham. Far mente det var visse forpliktelser ved å være gift med en ungdom. "Om stammen er råttan, kan kvisten vara god", mente Abraham. Far fortalte at det var ei hallingjente på Finnerudsetra på 60 år. "Du får gå dit." "Je kan gå innom, men hu er altfor gammel."

Abraham var ikke kledd for friertokt. Han brukte ikke nål og tråd, han dro sammen tøyet over hullet og knyttet rundt en hyssing, så det ble små horn langs etter hele buksebeinet. Da han kom til Finnerudsetra holdt budeia på å koke prim og gikk fra og til. Abraham satte seg og snakket med henne. Budeia hette Borghild, hun ble harm og sa: "Se åssen du sitter tel, Abraham, du kan jo ikke skjule deg jo." "Je har ikke noe råd med det je", sa Abraham. (Dette er fortalt av Gustav Finstad).

Abraham ble gående alene, og det ble smalhans hos han. Iblant tok han seg bygdeturer og levde på hadelendingenes gjestfrihet. En gang kom han til husmannsplassen Søtbakken hvor kjerringa hadde hatt barselvisitt. Abraham skulle få smake grauten han også. Hun satte fram et stort fat for han og gikk ut et ærend. Da hun kom inn igjen, tørket Abraham seg rundt munnen og sa: "Takk for god graut, je skrapa tor."

Abraham kunne også ha vriensvar, som den gang han ble spurt om fisken hadde begynt å bite: "Je veit ikke, han har ikke biti meg." En gang han var nede i bygda, ble han spurt om det var noe bær på skauen. "Je har aldri sett bær på skauen", sa Abraham.

I store snøvintre var det vanskelig for Abraham, men mange jegere,

især fra glassverket, tok ofte inn hos ham. det hendte ofte 10-12 mann overnattet i den vesle hytta, liggende tett i tett på jordgulvet. En vinter i 1890-årene kom et overmåtelig stort snøfall, så det var helt uframkommelig inne på skogen. Folk visste at Abraham var alene, og at det var skralt med mat hos han. En del karer fra glassverket la bra i skreppene og drog innover. De kom akkurat i rette øyeblikk, for da hadde han vært uten mat et par døgn.

Som alle skogsfolk gledet han seg til våren, men våren 1899 ble hans siste. Under reparasjon av gjerdet falt han og brakk lårbeinet. I tre døgn lå han hjelpeløs. Da fikk endelig en tømmerhogger høre ham rope om hjelp. Han ble båret inn i hytta, og doktor Hvattum på Jevnaker kom innover og spjelket beinet. I tre uker lå han hjemme med pleier fra bygda. Da ble det avertert etter pleiested på fattigkassens regning. En enke på plassen Grasbergbakken tok han i pleie. Fire mann bar Abraham den

halve milen, og der lå han til midtvinters uten å reise seg i senga. Han døde der 2. februar 1900.

Fjerdingsmannen for Jevnaker kom opp med kiste for å bringe Abraham til det siste hvilested. Da ble nok en gang Abraham et problem for han. Kisten var 1,90 meter lang, og Abraham over to meter, men som den praktiske skogsmann han var, visste han råd med det som var for langt. Fjerdingsmannen buttet han.

Da det ble bart våren 1900 red fjerdingsmannen opp til Korsgranbråtan og brant hytta. Låven ville bli for stor varme så han brøt vekk pilarene. Slik stod det til det råtnet. Da det ble bygd høggerhytte ved Tverrsjøen i 1914, ble det hentet stein fra peisen hans Abraham til grunnmuren.

Fremdeles kan man se den store steinen som dannet bakvegg i hytta hans og steinene som dannet mur for veggene. I 1987 tok Jevnaker Historielag initiativ til å rydde opp på stedet, merke stien opp fra bilveien i

Sinnerdalen, sette opp skilt ved veien og sette opp en minneplate om Abraham og Helleborg på stedet hvor de bodde.

Abraham og Helleborg er for alltid borte. Men de har fått evig liv, evig som stedene som bærer deres navn, Abrahamsvika i Tverrsjøen, Helleborgmyra og Abrahamshaugen.

ARTIKKELFORFATTEREN PER OLE

RØNNING (født i 1959) er formann i Jevnaker Historielag og har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler i diverse tidsskrifter og årbøker. Han var redaktør av Årbok for Hadeland 1984 - 1986 og er spesielt opptatt av lokalhistorien i Jevnaker og de nordlige deler av Nordmarka. Han er bosatt på Jevnaker og arbeider som systemansvarlig ved Norema Industrier.

Jevnaker Historielag ryddet opp på Korsgranbråtan og satte opp denne minneplaten om Helleborg og Abraham i 1987. (Foto: Per Ole Rønning)

KROKSUND

- et eldgammelt overfartssted

Denne tegningen av franskmannen A. Mayer heter "Pont de Sundvolden pres Christiania" og er laget cirka 1838. Vi ser fra Sundøya over mot Krokksund. (Tegning utlånt fra Nordstrand Foto, Hønefoss)

Fra uminnelige tider har det gått ferdsselsårer fra Oslo og Drammens-fjordene over Ringerike til dalførene innover i landet, blant annet Hallingdal og Valdres. Jordfunn og stedsnavn viser oss også at mange tidlig slo seg ned på det store og fruktbare lavlandet rundt Tyrifjorden.

AV ARNE CHR. BERG

Denne tidlige ferdsselen førte til behov for broer. Det å måtte gå rundt

lange elveløp og vann ble for tungvint i det lange løp.

Noen steder kunne man sikkert vade over. Over såkalte "sund", det vil si smale farvann mellom to landsider, kunne man svømme. I alle fall kommer ordet "sund" av "å symja". Like fullt må vi vel også regne med at menneskene her tidlig tok i bruk prammer og båter for å komme over sundene, særlig på sommerstid. Om vinteren kunne de ofte bruke isen - vinteren var da også den beste kjøretiden i eldre tider, særlig for frakt av varer (se boka "Ferd og fest" av professor Sverre Steen).

Flere "sund-navn"

Flere gårds- og stedsnavn på Ringerike bærer bud om gamle sund-

steder. Det er liten tvil om at de to viktigste sundstedene på Ringerike fra gammelt av har vært Busund og Krokksund. Over Busund gikk den meget viktige ferdsselen til Drammen (Branes) og Vestfold. Over "sundet med bu" gikk også nærtrafikken mellom Ask og Norderhov kirkebygd, hovedsoknet. Imidlertid avtok trafikken en god del her, og Busund fikk da heller ikke bro før opp imot vår egen tid (se tegning fra 1788, Norderhovboka 1948 side 137).

Til "Kristjan"

Ved Krokksund derimot, har nok trafikken bare øket med tiden. Krokksund - navnet kommer trolig av den "kroken" som Steinsfjorden dan-

ner ved sundet her - har fra de eldste tider mest dreiet seg om sambandet med Oslo-regionen - "Kristjan". Men sambandet med "Drammens Marked" var også viktig i eldre tid. Derfor gikk det en veg eller sti herfra til Kroksund. Den kom langs Holsfjorden, oppom Nesseter og ned Manaskaret til Rørvik og Sundvollen. Det var trolig en gammel postvei som ble noe utbedret i 1770-årene.

Minst like gammel og avgjort enda mer brukt var likevel den ridestien som gikk fra Lommedalen til Sundvollen, omtalt av Fredrik Schjander som "den store hovedpuls-åren for all trafikk over Krokskogen." Vi er så heldige at vi har en omtale av den helt tilbake fra 1594, takket være Oslo-bispen Jens Nilssøn som red her på visitasreise til Ringerike og Hadeland. I sine "Reiseoptegnelser" har han blant annet nevnt "Krogsund" med opplysningen om at "Der føre wi offuer i vester och er 3 pilskud bredt." Ordlyden kan tyde på at ferjestedet da lå litt lengre nord enn idag.

Tidlig ferjested

Det må kunne antas at det her tidlig har vært ordnet med en mer eller mindre fast ferjetjeneste. I 1648 hører vi i alle fall om at det var en "quinde" som foresto ferjingen og holdt herberge her. Det har sannsynligvis foregått fra vestsiden av sundet, der også den meget gamle Kroksund-gården lå. På østsiden, "Østre Krogsundvold", ble det dessuten mantallsført folk og gård først i 1652 ("Ringerike" 1962, side 4). Takket være at østsiden, dvs. Sundvollen, ble en laglig plass for omlastingen fra båtskyss til hesteskyss av "tre-køl" til Bærums Jernverk, ble også tyngdepunktet ved sundet flyttet hit.

På Sundøya, som da var en virkelig øy, var det dessuten sjøbu på østsiden. Her var det dertil et "hvilestellet". Den gjaldt nok også for den livlige sjøvegstrafikken som fant sted gjennom Kroksund mellom Hungerholt og Svangstrand, blant annet for frakt av "grønt-glass" (flasker) fra Hadelands Glassverk til Drammen ("Ringerike" 1932 side 15).

"Parti fra Tyrifjorden". Fotografiet viser Kroksund og Sundøya. Sett fra lia sør for Sundvolden Hotell, og er trolig tatt i slutten av forrige århundre. Utlånt fra Nordstrand foto i Hønefoss.

Turismens vogge

Med andre ord var det nok en jevnt stigende trafikk både over og gjennom sundet her. Det gjaldt ikke minst da den såkalte "Kongeveien" ble ferdig i 1807, lagt stort sett etter den samme veglinjen som den eldgamle ridestien hadde gått over skogen. "Kongeveien", vår Gamle Ringeriks-veg, ble bygd som en kjøreveg og mye brukt. Her kom både vandrende og kjørende (i karjol). Som noe nytt i tiden kom det også en god del "turister". Det gjorde de i en slik mengde at det siden er blitt hevdet at det var her norsk turismes vogge sto.

Særlig var det nok "Klevens svimlende Portal" (Wergeland) som trakk. Trakk gjorde nok også det gjestgiveriet som startet nede på Sundvollen i 1809 og ble til "Sundvolden Hotel", og som fikk europeisk ry, godt drevet av tre generasjoner Blyberg. Slik var det en god del vegfarende som ikke skulle over Kroksund. Likefullt - mange skulle nå videre, like til Bergen som "Kongeveien" endelig førte til. Ikke for ingen ting ble vegen til å begynne med kalt "Den nye Bergensveien".

Bro på fylling

Omsider får vi da også høre om en bro over Kroksund. Men den "flat-

brua" det var tale om på slutten av 1700-tallet, har trolig bare gått over en fylling som da ble lagt mellom Sundvollen og Sundøya. Ferjingen fortsatte i alle fall fra Sundøya til fastlandet på vestsiden. Det må være den tiden Jørgen Moe (født 1813) tenkte tilbake på da han i et brev (cirka 1842) syntes han sto oppe i Kleiva og så ned på "Sundvoldengene" og fra "Sundvold- Pladsen" ropte: "Paal, ud med Baaden!" Trolig en treffende "situasjonsbeskrivelse" av det som foregikk her i samtiden.

Med fortsatt trafikkøkning har nok behovet desto mer meldt seg for en bro over hele sundet. I en reiseskildring fra 1819 får vi også høre at broa da gikk over sundet dels på fylling og dels på flytebro. Ferjingen synes nå helt å ha opphørt. En fargelagt tegning fra cirka 1838, "Sundvoldbroen nær Christiania", kan gi inntrykk av at broa hadde fått fritt vannløp under seg ("Ringerike" 1971, side 8). Det kan vel bare ha vært en "dikterisk" frihet av kunstneren. I alle fall sier en reiseskildring fra begynnelsen av 1840-årene at det (fortsatt) var en lang trebro som fløt på vannet - med en merknad om at broa gynet under overfarten.

Forts. side 84

KAREN FJELLBRÅTEN FORTELLER

Karen Fjellbråten på tunet på Fjøsвика gård. Bildet er trolig tatt i slutten av 1930-åra. (Bildet er utlånt fra Karin Lie Johansen).

Da utferdstrangen og Amerikafeberen raste som verst i Ådal i slutten av forrige århundre, sa Karen Fjellbråten: "Enten skal jeg til Amerika, eller så skal jeg til Finneplassen!"

Skjebnen ville ikke at hun kom til Amerika, selv om mange av hennes søsken dro dit. Derimot gikk det "troll i ord" i hennes makabre spøk om Finneplassen, ensomt og langt inne i skogen kloss

*” Vi levde ni onger
og far og mor i ei svart
tømmerstue... ”*

AV JAKOB KRINGLEBOTTEN

---

ved Ådals grense mot Gran på Hadeland. Til Finneplassen kom hun

i 1901 da hun ble gift med Olaves Fjellbråten.

Da Olaves døde i 1936, ble Karen på Finneplassen helt alene vinteren over. Kanskje hadde hun tenkt fortsatt å leve alene der inne på skogen. Men da var det at skogbruker Trygve Lie og frue Helga på Fjøsвика gård nede i bygda ved Ringmoen, inviterte henne hjem til seg for at hun kunne bo der. På Fjøsвика er hun så seinere blitt, alltid humørfyllt, virksom og interessert i

det som skal gjøres på gården og i skogen.

Det er i storstua hos Helga og Trygve Lie at jeg en kveld ved en kaffekopp får gleden av å høre Karen Fjellbråten fortelle. Karen er 85 år nå, men sterk, gløgg og åndsfrisk som en ungdom. En stilig, gammel dame er det også, med sikre og kultiverte manerer. Vel har hun måttet lære seg hva ensomhet er, men hun møter gjerne fremmede mennesker og konverserer tillitsfullt, alltid med spøken lett på tunga. Et fond av visdom og erfaring om alle slags mennesker må hun ha samlet gjennom et hardt og fargerikt liv. Det harde gjorde henne aldri bitter, sier de som kjenner henne. Og alt det hun så og opplevde gjorde henne kunnskapsrik.

Småbarna sultet

Karen ble født på husmannsplassen Ørevollen i Viken. Der hadde faren en tømmerstue med ett rom. Karen forteller:

"Vi levde der, far og mor og ni onger, i det ene rommet med svarte vegger og svart tak mellom sperrene, og et lite vindu høyt oppe med bitte små gule, grønne og blå glass i. Det var ofte lite med mat, så det var ikke fritt for at vi sultet, og så måtte vi skaffe oss mat selv da, vi barna, og ble satt ut til folk på legd. Selv kom jeg 10 år gammel til gården Lykkja. Der var jeg til jeg var drygt 15 år og kom så til Flaskerud, der jeg var til jeg var 19 år. Far var svensk, han var murer, og mor var født i Vollen."

Her bemerker Trygve Lie at det knapt er en vei i Lismarkene som ikke faren til Karen har bygget.

Om livet på en av gårdene Karen var bortsatt, forteller hun:

"Noe av det verste ståket var all middagskokinga, det var hoggere på gården og det var kjørere. Alle skulle de ha mat, for da slapp bonden med å betale mindre, og mat var der nok av. Vi begynte med middag til de første kara klokka halv tolv og så fortsatte det helt fram til halv fire da læreren, som bodde på gården, kom.

Stjal ved

"Var det der du "stjal" ved fra bonden, Karen?" spør Trygve Lie.

Karen ler lenge og vel, og så sier hun: "Ja, det hang slik sammen at jeg sto opp klokka halv fem hver morgen og etter å ha fått i meg den første kaffekoppen, tok jeg mat med til grisene. På veg tilbake var det at jeg fant den tørre veden som bonden hadde låst inne i et eget skjul. Vi brukte jo så mye ved til all kokinga, men veden var alltid rå. Nå hadde jeg lagt merke til da de fylte skjulet med tørr ved, at der var en sprekk mellom veggen og taket. Der klatra jeg opp og krøp inn, og kasta hver morgen ut to-tre vedfang som jeg så gjemte i vedkassa mellom komfyren og retterbenken. Jeg var alene oppe på gården på den tida, først klokka fem-halvseks vekte jeg kara. Og først ved 8-9 tida vekte jeg bonden og frua hans.

Etter hvert ble det nokså tomt for ved i det svære skjulet, der sto vel bare et par favner igjen mot døra. Så en morgen hen imot påske vart det plutselig et veldig rabalder ute. Bonden løp rundt og fant til slutt ut hva det var: Resten av veden hadde ramlet ned. Nå ble det styr, bonden hadde sjøl nøkkelen og kunne ikke forstå hvordan det hele var gått til. Alle kara ble spurt og til slutt måtte jeg innrømme at det var meg som måtte ha opptenningsved. "Det hadde jeg ikke trudd om deg, Karen," sa bonden, men merkelig nok ble han ikke sint. Selv svarte jeg bare: "Skulle De passt meg, skulle De ikkje ligge til Dere vart vekt om morran --"

Sjøormen i Sperillen

Da Karen var 19 år, "vart je laus" som hun selv uttrykker det. Da gikk hun en måned og gjette kyr på Flåbakksetra, og resten av sommeren var hun på Buttingsrud. Derfra gikk så vegen til Rognerud på Grønvold. Det var i 1893.

- Var det der du så den digre ormen, Karen?

Karen er uten tvil sann og nøktern i sine beretninger, men da hun forteller om denne ormen, så levende og dramatisk, da blir en i tvil om hvorvidt fantasien har spilt henne et puss eller om det en gang i Ådal virkelig har forekommet et ormeuhyre. Karen forteller:

"Nei, det var da je var på

Buttingsrud. Hu Mathea og han Trond hadde fått tvillinger, og Gamle-Trond var klein og så skulle vi venne av desse kroka da ser du, og je tok dem støtt i vogna sørover. Da je kom der i grasbakken en dag - det sto endå ei sag der før i tida, så hørde jeg plutselig et alvorlig sus, ja det suste så je stoppa, og så gikk jeg igjen og der, der kom den, med et hue så langt som så, det var kloande svart med ei mæn, aldeles svart, og det hadde svære ører som sto ende opp, hu har itte brått så store ører hu' Bessi (gårdshunden). Da han var kommet nedover mot fjorden, såg je spora etter han over storvegen og nedover bakken --"

- Det måtte vært verdens største orm?

- Ja, de hadde sett en svær orm Elsrud-kara og. Den dro til fjords.

- Hvor lang kunne den være?

- Den var mye lengre enn ei vanlig hesjeraje!

Etter at Karen ble gift og flyttet til Finneplassen fulgte det mange år da hun strevet med jorden og husdyrene på det avsidesliggende småbruket. Her var hun og mannen hjelpsomme verter for hoggere, kjørere og andre skogsfolk og ikke minst fotturistene, som det kom mange av den gang, underveis fra Hadeland til Ådal, nøt godt av Karens gjestfrihet og husmorkunster.

Et ansikt som forteller om et strevsomt liv. 10 år gammel ble Karen Fjellbråten satt bort på legd. (Bildet er utlånt fra Einar Trygve Lie).

Karen Fjellbråten fotografert på sine eldre dager på Fjøsвика. Hun hadde et godt forhold til både folk og dyr, og var selv et kunnskapsrikt og hjertevarmt menneske. (Bildet er tatt 6. mai 1945 og er utlånt fra Einar Trygve Lie).

Gjestfrihet

Dr. L. Andersen Aars, den kjente veteran for fotturisme her i landet, skrev i Norsk Turistforenings årbok 1929 om "Fotturer i Oslo Omegn" blant annet:

"Kommer man lenger vekk, blir det ikke vanskelig å finne hus, men kanskje verre med å finne bymat og bystell, og man får finne seg i å være gjest - med gjestens mangler på retigheter og mange plikter. Jeg skal her bare nevne et par steder hvor gjestfriheten synes å være hevet over kritikk. - På Finneplassen ved øvre ende av Samsjøen fikk vi en sen kveld ifjor sommer bestestuen med springfjærs senger og alt hvad huset kunne gi. Og da vi vilde vise vår store erkjendtlighet ved å betale for oss med en femkrone, sa Karen: - Å nei, skulde jeg ta imot slike penger av folk, vilde nok ingen mere komme og besøke oss da."

Når det var flere timers rask tur til bygds for Karen eller Olaves, til eksempel når de skulle hente mat om vinteren, er det klart at folket i Finneplassen var svære til å gå på ski.

Det går mange historier om Olaves da han fór på ski fram gjennom skogen, uvøren som et uvær. En dag han Olaves skulle over til Bjoneroa ved Randsfjorden og det bar utover bratte tømmerveien, sto to hadelendinger i veien som skaut seg tilside, og det utspant seg følgende samtale mellom de to: "Det var da fa'en", sa den ene. "Nei, det var Finneplassmann," sa den andre.

Skolegang

- Hvordan var skolen den gang du var liten, Karen?

- Å, skolen var slett ikke dårlig. Vi gikk annenhver dag, de store en dag og de små en dag, i én måned. Så var vi kvitt én måned. Da skolet læreren i en annen krets. Slik var det året rundt, unntatt seks ukers sommerferie. Men midt i ferien hadde vi en overhøringsdag. Jeg husker forresten en gang jeg måtte skofte skolen fordi vi ikke hadde mat hjemme. Jeg var 9 år da. "Ja, det skal je sørge for je," sa mor, "og skrive en lapp for deg." Men vi hadde i grunnen mye skole, slik tiden var. Jeg hadde nå

forresten begynt i bibelhistoria før jeg kom på skolen, og leste bra. Men De vet nå for tiden vil de nå helst ha dem til skolen før de leser! Ja, vi hadde bibelhistorie, bibellesning, forklaring, testamentet, geografi, Norgeshistorie, skjønnskift, avskrift, hoderegning og tavleregning.

- Og norsk vel?

- Nei, vi hadde da ikke noe fag som het det. Vi hadde ikke naturfag heller. Men nå er jeg forresten begynt å lese naturhistorie, i går kveld lånte jeg en og leste på senga, og der sto det mye interessant. Slikt skulle vi og hatt. Der står det til og med at grisetroa skal være rein!

Det var Reinert Sødal jeg først hadde som lærer. Senere fikk jeg Hans Hegna. Det er vel en av sønnene hans som nå skriver den nye Ådalsboka?

Hvor sikker gamle Karen er i høvisk omgangsform røber hun ofte, forteller Trygve Lie. I sommer en gang ba Lie henne med fra gården nord til Ringmoen der Lie nettopp har ført opp en moderne tomannsbolig for skogsarbeidere. Hun ville gjerne se hvordan skogsarbeidere kan bo nåtil-

dags. Da hun hadde vært inne i den ene leiligheten, hilst på fruene der og besett seg, sa Lie idet de forlot huset: "Ja, nå er det ikke nødvendig at vi går inn i den andre leiligheten, for den er akkurat likedan." "Å jo da," svarte Karen, "du kan da skjønne jeg må gå inn og hilse på der også, ellers kunne fruene der inne ta det ille opp."

Finneplassen

Det bodde to familier i Finneplassen den gang. Foruten Karen og Olaves, bodde det på en plass like ved en kar som het Martinus, og kona hans het Marthe. Marthe var 48 år da hun kom til Finneplassen og ble der til hun døde 21 år senere, drygt 69 år gammel. Marthe hadde vært gift før og hadde fem barn, men plutselig hadde mannen reist fra henne. Det siste de hadde hørt fra ham var at han hadde vært hos politimesteren i Kristiania. Senere fikk ingen mer spurlag av hvor han dro hen.

Et par av barna var blitt voksne på den tid, de andre ble satt bort og Marthe ble budeie på Onsager. Der var det at hun ble kjent med Martinus. Som eneboer på Finneplassen hadde Martinus ikke akkurat vært kjent som noen ordensmann i huset, og da Marthe kom dit i 1897 ble Karen Fjellbråten med henne for å rydde opp og gjøre reint hos Martinus. Marthe var drivande flink, forteller Karen, og fram gjennom åra ga begge familiene i Finneplassen husrom for skogskarer og turister.

Da Marthe ble syk av et halsonde i 1918 sendte fattigstyret en 50 år gammel enke, som hadde arbeidet på Onsager, inn til Finneplassen for å hjelpe til. Hun ville ha mer lønn enn fattigstyret ville ut med, og differansen betalte presten og prestefruen. I det hele går beretninger om prestefolkets store sosiale hjelpearbeid den gang ofte igjen i Karens fortellinger.

Men det var ikke lett å arbeide i huset til Martinus, og enken reiste snart til bygda igjen. Det samme gjorde snart en annen som kom opp fra bygda, og så var det Karen som av hjertelag og hjelpsomhet tok på seg å stelle huset også hos naboen sin. Det varte fra våren 1918 til 5. dag jul, da

Marthe døde av kreft. Doktoren hadde advart Karen strengt mot smittefaren ved å arbeide der i huset, men Karen ga ikke opp. Hun passet bare godt på rensligheten.

Ufattelig styrke

Et merkelig inntrykk gir Karens beretning om Marthes død og begravelse. En forstår at ikke minst mennesker i trange kår, ja kanskje nød, ofte viser ufattelig styrke og en rørende menneskelig barnslighet, midt oppe i det bizarre.

5. juledag klokken halv åtte kom Martinus bort til Karen og sa: "Ja, du får gå opp to timer etter at je har gått og se om hu har livna op att du da." "Men er hu Marthe død da?" spurte Karen. "Hu slutta å puste klokka sju, men forresten så satt a i senga og sov da je gikk," svarte han og dro av sted. Karen hadde noen dager før fått beskjed om å gå ned til bygda der mor hennes lå for døden av brystkreft, men Karen var kommet for sent. Moren døde 2. juledag og Karen var nå akkurat kommet fra forberedelsene til begravelsen for moren, så hun var nedfor og helt ute av lage. Hun gruet for å gå opp til Marthe. Men hun gikk straks likevel, og der satt Marthe i senga med åpne øyne.

- Jeg fikk da lagt henne, forteller Karen, reiv klærne ut av senga og henta reint tøy på stabburet. Hadde jeg da satt meg ende ned, vet du jeg ville ha vært aldeles ferdig, etter det jeg hadde opplevd. Men så gikk jeg ned til meg selv igjen en stund og laget mat til karene først. Ut på dagen kom Martinus tilbake med Karen Lystig, som skulle hjelpe. Vi tre gikk så opp og begynte å stille Marthe.

- De kan tru hu vart pen!

Det var ju itte noe fint syn å se, nei. Nå hadde je fått to sett undertøy til Marthe av prestefrua. Det hadde je spara på. Så vaska jeg henne i ansiktet og på fingrene og på halsen, og da je hadde fått på henne dette fine tøyet til prestefrua, så kan dere tru at Marthe vart pen. Det var så mye blonder, og - nei, De kan tru hu vart pen! Det eneste var at jeg ikke fikk

att øynene på henne. Så pakka vi henne inn i laken da, og ba Martinus om å ta inn en lem for å legge henne på. Men han ville ikke.

Så sto je da der og så på Marthe og beundra hvor pen hun var. Så visste je itte ord av før han Martinus kom og treiv a'Marthe i armene og strauk på dør med henne. Hu vart naken heile menneskje -. Je så på a' Karen Lystig og sa: "Hadde je vært aleine med n'Martinus og hadde fortalt deg dette, hadde du trudd det?" En skulle ikke tru at slikt kunne hende i 1918. En skulle tru det hadde hendt for flere hundre år siden!

Uhyggelig

Det verste var at han dansa rundt i snøen ute på gårdsplassen med henne. Stakkars Martinus. "Men Martinus, da," sa Karen, "nå får du vente så jeg får stelt henne ferdig." Karen Lystig og jeg kom etter med lemme og Karen lo nesten hysterisk, men je orka itte å le -.

- Det måtte være uhyggelig?

- Huff ja. Huff så mye rart og fælt je har måtte' gått igjennom, svarer Karen.

Så forteller hun om pyntingen av kisten med mose, tyttebærlyng, fargerike kvister og fine stueblomster fra Finneplassen. Med nabo og venner ble de åtte med i gravølet. Han Bentsen som var så svær til å synge og prate, leste ei salme: "Bedre kan jeg ikke fare -", og så leste han Fadervår. Men je hørte nesten ikke et ord, for bikkjene holdt så leven. Midt i Fadervår slutta han plutselig og kunne ikke mer. Så måtte je fortsette der Bentsen slutta.

Ja, dette var bare små biter av alt det underlige Karen forteller fra livet i skogstua i Ådal i gamle dager. Der hun sitter foran meg med kaffekoppen, trygg og lun med klare, kloke øyne og forteller, tenker jeg: Så sterke og gode mennesker kan være!

Artikkelen er hentet fra fagbladet "Skogeieren" i 1957, og er skrevet av bladets medarbeider Jakob Kringlebotten.

ÅRSMELDINGER

RINGERIKES MUSEUM

Årsmelding 1992

I Norderhov gamle prestegård er det i 1992 blitt registrert 2.213 betalende gjester, derav 319 barn. Dette er en nedgang på 118 fra året før. I tallene er ikke inkludert uregistrerte besøkende på møter, arrangementer og enkeltbesøk for studieformål.

Ved avdelingen på Riddergården ble det som ifjor gjort forsøk med omvisning ved personale ansatt på sysselsettingsmidler. Det var åpent for omvisning 29 dager i perioden 9. juli - 16. august. I denne tiden ble det registrert 152 besøkende, hvorav 17 barn. Også på Riddergården kom et betydelig antall i tillegg ved utleie og arrangementer som Nissebyen, Kulturuka og Riddergårdsspillet. Det var også i år kontakt med Ringerike kommune og forsøk på å få i gang andre sommeraktiviteter. En kom trolig for sent i gang. I tillegg har det vært ønskelig med en økonomisk tilrettelegging, da museet må bestride store utgifter til driften av det kommunalt eide anlegget. Vi har også påpekt behovet for markedsføring av aktiviteter fra et sentralt organ.

Arrangementer

Her er ikke medtatt foreningsarrangementer der museet er utleid for anledningen, men kun arrangementer der museet er samarbeidspartner.

- 3. mars: NRK/radio gjorde opptak i Svenskestua til sin serie om norsk historie.
- 10. mars: Museets årsmøte med Johan Brun som lysbildekåsør.
- 2. april: Åpning av ikonutstilling med Solrun Ness som utstiller og foredragsholder. I samarbeid med Ringerike Kirkeakademi.
- 15. mai: Stort treff mellom Ringerike kommunes vennskaps-kommuner. I samarbeid med Ringerike kommunes informasjonsavdeling og Aase Møløkken.
- 30.-31. mai: Riddergårdsspillet. Byhistorisk syngespill i friluft på Riddergården, produsert av Gudbrand Hvattum.
- 2. juni: Ekskursjon til Riddergården og Prestegården med staben ved Norsk Hjemmefrontmuseum.

- 3. juni: Ekskursjon til begge avdelinger med personalet fra Byantikvaren i Oslo.
  - 13. september: Kulturstafetten. Museets styremedlemmer stilte opp og tok imot to busser med deltagere fra Oslo som fikk kirkekoncert med Audun Frode Ringkjøb og kaffe, samt tur til Riddergården. Hvattum stilte med et innslag fra skuespillere som framstilte dronning Ragnhilds drøm. Stafetten var et PR-tiltak for museene, satt igang av Akershus og Buskerud fylkeskommuner i samarbeid med Henie-Onstad Kunstsenter.
  - 14. oktober: Buskerud Folkemusikklag arrangerer stort treff med utøvere fra hele fylket, og med mål å starte opp et sang- og dansarlag i Ringerike. Medprodusent var folkemusikk-konsulenten i Buskerud, en fellestjeneste på linje med Fylkesfotoarkivet.
  - 13./20./27. oktober: Aftenskolen arrangerer kurs over tre kvelder om "Eventyr, sagn og myter," med Ørnulf Hodne, Einar Anthi, Anne Eriksen og Eyvind Karsrud som forelesere.
- Eksterne møter, kurs mm.**
- 11. mars: Norsk Folkemuseum. Konferanse for styremedlemmer. Deltaker: Ole Lundesgaard.
  - 9. april: Hole kommune. Møte om filialdrift i Hole. Lundesgaard, Hurum, Hvattum, Bratli Nilssen, Karsrud.
  - 1. juni: Møte med ordføreren i Jevnaker og Norsk Teknisk Museum om Kistefoss. Hurum og Karsrud.
  - 17. september: Kulturhuset i Vikersund. Dagskonferanse om turisme og kultur. Karsrud.
  - 15. oktober: Ekskursjon med styret til Hadeland Folkemuseum for å studere nybygget og driften. Hurum, Lien, Bratli Nilssen, Leif Møløkken, Lundesgaard, Karsrud.

29. oktober: Åpent møte i Hole herredshus om bydebok for Hole. Foredrag ved Harald Winge. Hurum, Bratli Nilssen og Karsrud.
- 16.-23. november: Studietur til Paris med Norsk Museumspedagogisk Forening. Karsrud.
18. november: Møte med Kirke-, utdannings- og forsknings-departementet v/byråsjef Terje Skaug, representanter fra styret og prosjektkomiteen for nybygg, landbrukssektoren, fylkeskonservator og Ringerike kommune om salget av prestegården og museets interesser i den forbindelse. Hurum, Frydenlund, Lundesgaard.
10. desember: Møte i Hole herredshus med teknisk sjef Gunnar Nilsen om planene for eventyrmuseum og bygdetun. Lundesgaard, Hurum, Bratli Nilssen og Karsrud.

Markedsføring

Aktiviteter rettet mot å trekke flere besøkende synes å bli mer påtrengende. Vi har i år laget en ny serie postkort, en plakat og en brosjyre. Dette materiellet er hovedsakelig spredt lokalt. Vi har imidlertid nå noe å bidra med til et eventuelt koordinerende organ som kan markedsføre turer til distriktet. Museet vil være representert på den årlige reiselivsmessen på Sjølyst.

Vi har også bidratt til produksjonen av en informasjonsvideo for Ringerike kommunes informasjonsavdeling. Deltakere: Lundesgaard og Karsrud.

Museets plass i den årlige sommeravis for tilreisende, samt vår der omtalte sommerutstilling med bilder og gammelt fotoutstyr fra Buskerud Fylkesfototarkiv, bør nevnes. Produsent: Bjørn Johnsen.

Gaver, gjenstandspleie, utlån

Materiale til samlingene er gitt av Aagot Harbitz (Hole), Øivind Jørgensen (Hønefoss), Stensli Regulator (Hønefoss), Arnold Magnussen (Hønefoss) og Magnhild Buer (Bærum).

En landauer er deponert på Norsk Vegmuseum, der den er restaurert for 150.000 kroner. Vårt bilde fra Mo gård, malt av August Eiebakke, er lånt ut i sommer til en minneutstilling i Galleri F 15. Hen Dampsags arkiv er kjørt til museet etter at det har vært midlertidig lagret i depot som ikke lenger var disponibelt.

Bybevaring

Distriktskonservator har avgitt uttalelser etter anmodning vedrørende ombygging av Storgt. 14 (bakeributikken ved Ringerike gymnas), Arnemannsveien 5 (Hønefoss

Brugs gamle kontorbygning) og Gamle Glæderud ved Follum skole, som planlegges rehabilitert i samarbeid med eieren og fylkeskonservator.

Styret

Det har vært avholdt 10 styremøter, pluss årsmøte og ekskursjon til Hadeland Folkemuseum. Styret var også engasjert i kulturstafetten 13. september.

Styret har bestått av Ole Lundesgaard (formann), Torunn Bratli Nilssen (vararep. Solveig Sanner), Ragnvald Lien (vararep. Else Marie Abelgård. Fra HS-museets venner: Per Chr. Hurum (vararep. Leif Moløkken). Fra Ringerike kommune: Johnny Rønning (vararep. Aase Moløkken). Fra Hole kommune: Gudbrand Hvattum (vararep. Åge Solli).

Byggesaken

Prosjektkomiteen og styret har hatt en betydelig aktivitet i form av møter og reiser for å medvirke til at styrets ønske om sikring av tunet for museet får gjennomslag under salget av prestegården. Det er fremmet forslag til regulering av området til museumsformål ovenfor kommunen. Tanken har hele tiden vært å sikre arealer og bygninger til museet og til almenhetens nytte for fremtiden. Det blir trolig en avgjørelse i løpet av 1993.

Heftet Ringerike

Ole Lundesgaard har deltatt i prosessen med å få til nye vedtekter for heftet Ringerike. Representanter fra museet er Olav Norheim og Gudmund Bakke.

Personale

Vaktmester/håndverker i 1/2 stilling: Bjørn R. Gasmann. Vikarierende leder for Buskerud Fylkesfotoarkiv i 1/2 stilling til 01.06.92 (fra denne dato fast ansatt i 2/3 stilling): Bjørn E. Johnsen. Konservator i 1/1 stilling: Eivind Karsrud. Engasjement som vaktmester i Riddergården: Gerda Gotheim. Omvisere i sommerseongen: Ingrid Elisabeth Slaattelid og Per Erik Gjesvold.

Årsmelding fra vaktmester/håndverker

Først i 1992 ble oppussingen av gangen i Riddergården fullført med sliping og oljing av gulv og maling av vegger og dører. Det ble også satt istand et vindu, samt en del andre småreparasjoner og justeringer.

Senere ble det utført en del reparasjoner og vedlikehold på Norderhov gamle prestegård. Dette var bl. a. reparasjon av den gamle himmelsenga som var skadd i forbindelse med en vannlekkasje høsten 1991. Begge Moe-rommene hadde også skader etter en annen tidligere lekkasje. Skadestedene ble reparert og malt opp i originale farger.

På Riddergården har uthustakene behov for fornying. Vi hadde kontakt med Ringerike kommune om blant annet dette i forbindelse med mulighet for å få ekstra arbeidsmarkedstiltaksmidler. Kommunen valgte å prioritere disse

midlene til andre formål. Vi måtte derfor konsentrere oss om det mest nødvendige, som var omlegging av sauefjøstaket. Skader i takkonstruksjonen ble utbedret og taket tekket om med nye plater, nye lekter og gammel stein.

Ellers var museets håndverker på slutten av året utleid til Buskerud Fylkesfoto en periode, for ombygging av mørkerom. For nærmere beskrivelse av utførte vedlikeholdsoppdrag, vises det til håndverkernes journal.

Det har i 1992 vært en økende mengde oppdrag for håndverker som konsulent i forbindelse med vedlikehold av verneverdige bygninger i distriktet. Av disse sakene har vern og rehabilitering av eiendommen Gamle Glæderud ved Follum vært den vesentligste. Vi har her samarbeidet med arkitektfirmaet JLM, fylkeskonservator, huseier og yrkesskolens AMO-kurs.

I tillegg til rutinemessige vaktmesteroppgaver som hagearbeid, innvendig orden og renhold, har det også blitt gjort hovedrent på prestegården sommeren 1992. Likevel må vi, til tross for innleid arbeidshjelp, ta neste sesong til hjelp for å nå over alle hovedbygningens 36 rom.

Buskerud Fylkesfoto

Det er i 1992 blitt avfotografert cirka 600 bilder fra Ringerike, Kongsberg, Flesberg, Drammen og Uvdal.

Buskerud Fylkesfoto har vært engasjert i fotoregistrering av soveromstekstiler sammen med Buskerud Husflidslag og kulturadministrasjonen i fylket. Vi har tatt over 1.000 fotografier i Drammen, Ringerike, Uvdal, Nesbyen, Flå, Ål, Hol, Rollag, Hemsedal og Vikersund.

I stedet for bare å registrere og avfotografere gamle bilder, har vi i år fokusert mer på det originale fotografiske materialet som finnes i fylket. Fotolederen har vært hos samtlige distriktsmuseer i fylket. Vi har funnet store samlinger som ikke har vært kjent før, blant annet i Kongsberg.

Buskerud Fylkesfoto har levert billedmateriale til den nye Sandsværboka, Flesbergboka og til en jubileumsbok for Ringerike Turistforening. Vi har levert bilder til lokalhistoriske kalendere fra Uvdal, Hokksund og Rollag.

Vi har i 1992 hatt 30 bestillinger fra arkivet, og vi har produsert 1.781 bilder.

For Ringerikes Museum har vi fotografert trykkoriginaller til postkort og plakater. I sommersesongen hadde vi ansvaret for utstillingen på museet, med fotografier fra fylket. Vi har nå begynt å registrere og kopiere negativsammen til Knut Espe fra Hønefoss, som finnes på museet.

I oktober var fotolederen deltager på Instituttfor fotografenes nordiske kongress på Sundvollen.

RINGERIKE HISTORIELAG

Årsmelding 1992-93

Ringerike Historielag har nå 263 medlemmer inkludert slektshistoriegruppen.

Styret har i meldingsåret bestått av Jan Thuen (leder), Aslaug Kvernberg (nestleder), Aslaug Drivenes (kasserer), Inger Bratli og Gerd Lohrviken (styremedlemmer).

Varamedlemmer: Ellen Gilhuus, Otto Frydenlund, Frank Otterbech, Roald Gulestø og Møyfrid Dale. Revisor: Randi Gjerde. Representanter i styret for heftet "Ringerike": Ingebjørg Liljedahl og Peter Tandberg. Valgkomité: Knut Rønniksen og Otto Frydenlund.

I løpet av perioden har vedtektene for heftet "Ringerike" blitt revidert. Som en overgangsordning har historielaget fra januar 1993 valgt Bjørn Knoph som lagets ene representant i heftets styre med tiltredelse 1. november 1993. Han går inn etter Peter Tandberg, som nå frasier seg vervet. Valget skal godkjennes av årsmøtet. Ingebjørg Liljedahl har sagt seg villig til å fortsette som den andre representant også fra 1. november 1993.

Ringerike Historielag har i perioden hatt seks styremøter, kveldsrusleturer, dagsturer og foredragskvelder. Sommerturen 1992 ble avlyst på grunn av liten deltagelse. Den tradisjonelle dugnaden på prestegården var den 5. mai.

Ringerike kommune holdt den 17. februar sin årlige kulturkonferanse for lag og foreninger. Konferansen samlet rundt 100 representanter og ble ledet av kulturleder Jan Berg. I år sto Ringerike Historielag for tur til å presentere seg og lagets virksomhet. Leder Jan Thuen orienterte om laget og en gruppe styremedlemmer - Aslaug Kvernberg, Møyfrid Dale og Inger Bratli - sørget for kaffe og kaker.

Rusleturer

20. mai møttes vi på Riddergården, og med Aslaug Kvernberg som guide gikk vi opp mot fossen og så på fossen, Jernbanebroen (et eksempel på fin broarkitektur), Hønefossbroen og Oppgangssaga. Deretter gikk vi til Overmannssund-broen. Den gamle broen er det nå kun rester igjen av. Den lå i elvesvingen ovenfor den nåværende bro til Vesterntangen. 25 mennesker var møtt fram i det fine sommerværet.

25. mai kjørte vi til Skjærdalens Bruk på Tyrstrand. Jan Erik Skretteberg tok imot, fortalte om bruket fra starten - en kvern anlagt i 1650. Videre til tresliperi og papirfabrikasjon. Tresliperiet ble nedlagt i 1931 og nå produserer bruket spesialiserte papirprodukter både for eksport og hjemmemarkedet. I det fine sommerværet hadde de 30 framførte kaffe med orientering på neset nedenfor. Vi fikk også se produksjonsgangen. En vellykket tur.

Lørdag 13. juni kjørte vi til Oslo. Først til Sagene ved Akerselven, hvor en guide fra "Kjenn din by" møtte oss. Hun fortalte engasjert om møller og fabrikker, om Åmot bro fra Buskerud (flyttet og gjenoppført der), og om arbeidernes forhold og boliger. Blant annet besøkte vi en liten arbeiderleilighet som var tilbakeført til 1900. Vi avsluttet med å kjøre til Bygdøy. 28 personer deltok.

22. juni kjørte vi til Blaafarveværket. Først besøkte vi Nyfoss, hvor vi så Officiandens bolig og Elsa Beskowutstillingen. Så ned til årets malerutstilling, med Skagenmaleren Krøyer. 40 mennesker var med på turen.

Sommerturen var planlagt til 29.-30. august, men på grunn av liten tilslutning ble den avlyst. Den skulle ha gått

til Numedal og Hallingdal.

Lørdag 19. september kjørte vi til Toten. På Toten Museum på Stenberg ønsket konservator Hilde Austerheim oss velkommen med et engasjert foredrag om museets utvikling. Så fulgte en omvisning på amtsgården Stenberg - særlig hovedbygningen. Videre til skrivergården Billerud med flott utsikt over Mjøsa. Gården er kjent for sine Balke-malerier. Disse var malt direkte på veggene av Peder Balke i 1840-årene. Balke var selv fra Toten og berømt i samtiden. Han malte i tidens stil. Det var nasjonalromantiske, tildels dramatiske naturscenerier, og fargerne var nyanser av grått. Der var også en utstilling av vevkunst. Også denne gangen hadde vi vært med oss. 25 personer deltok.

Foredragskvelder

Høstens kveldsmøter startet på Veienmarka ungdomsskole 12. oktober. Emnet var utgravningene på Bråten/Veigin-feltet og andre historiske prosjekter i regi av skolen. Ledere av disse prosjekter er Astrid Lundem og Jon Hals. Prosjektlederne tok imot oss. De orienterte og viste film fra utgravningene. Skolens prosjekter omfatter også bygging av et jernalderhus og utvinning av myrmalm. Senere, når resultatene er analysert og kommunen har ferdiggjort sin planer, skal det inngå i Veien kulturminnepark. Vi opplevde en glødende interesse for saken fra alle hold. Der møtte 27 personer.

16. november møttes vi på Ringerike gymnas, hvor professor Eyvind Fjeld Halvorsen kåserte om jordeiendommer og gårdsinndeling på Ringerike i middelalderen. Han fortalte levende og engasjert om utviklingen i bruken av jorden og fordeling av jorden og skogen før utnyttelse av fossekraften forandret synet på verdier. Han nevnte også diplomer som kilder til viten. Stort frammøte med 40 mennesker.

Det tradisjonelle julemøtet var i Svenskestuen 13. desember. Historiefortelleren og treskjærereren Inge Auråen fra Tyristrand viste oss et utvalg av sine figurer og fortalte fra sin nye bok, med vekt på presentasjon av sine tanker om norske utkantkulturer som motvekt til sentrale impulser. Kristian Borlaug spilte for oss. 40 mennesker møtte opp - et godt antall i de travle juletider.

25. januar på Ringerike gymnas fortalte Fredrik Hildisch på Lille Hundstad i Hole om årene 1820 - 1890, da kirkesangerne og klokkerne Hurum drev skole på gården, og om dagens drift av gården som museum. Kulturleder Jan Berg orienterte om Ringerike kommunes kulturelle engasjement.

15. februar var vi også på Ringerike gymnas. Per Torblå fortalte om anlegget av Hvalsmoen for 100 år siden og årene fram til 1916. Som kjent er han medforfatter i en bok om Hvalsmoen 1893-1993. Han opplyste også at det er åpen dag på moen 29. juli i år. 21 mennesker hørte på foredraget.

16. mars var vi også på Ringerike gymnas, og emnet var

denne gang Politiet i gamle dager. Kåsør var Ole J. Andersen. Vi fikk et engasjert foredrag om polititjenesten i Hønefoss fra byens grunnleggelse til våre dager, inklusive det kjente lensmannsmordet i 1926 og krigsårene 1940-45. 22 interesserte var møtt fram.

Eggemosteinen

Tirsdag 6. oktober avduket førsteamanuensis James E. Knirk fra Oldsaksamlingen en kopi av Eggemosteinen på grensen mellom Jevnaker og Ringerike, omtrent hvor den opprinnelige runesteinen hadde stått. Til stede var lederne av historielagene i Jevnaker og Ringerike.

Nils Malthé Sørenssen fra Haugsbygd har utformet steinen og hugget inn runene. Avdukingen markerer resultatet av mange års samarbeid mellom lokale krefter og Oldsaksamlingen. Steinen står like ved veien og et opplysningsskilt som forteller om steinens historie og forklarer teksten, er satt opp. Avdukingen ble fulgt av et møte i Drengestua i Jevnaker Historielags regi, hvor James E. Knirk holdt et interessant foredrag om runesteiner og runer.

HOLE UNGDOMSFORENING

Årsberetning 1992-93

Styret har i perioden bestått av Liv Hanna Jørgensen (leder), Wenche Lehne (nestleder), Wenche Lise Hjelle (sekretær), Torill Eriksen (kasserer), og styremedlemmer Eva Hultgren, Eva Eriksen og Bente Bergman. Varamedlemmer: Bjørnar Eriksen, Lisbeth Gregersen og Torill Dahl Larsen.

Det har vært avholdt styremøter og ett medlemsmøte. Huskomiteen har ikke hatt egne møter, men har brukt cirka 100 timer på Røysehall.

Festkomiteen har hatt ett møte.

I forbindelse med mottatt arv har det vært innkalt "ekstraforsterkninger", Peder Ruud, Odd Bratli og huskomiteen, til flere møter.

Aktiviteter

Vi hadde sju minitreff før sommerferien. Ordningen med deling 0.-3. klasse og 4.-7. klasse fungerte ikke, så besøket var synkende. Det har vært 13 Club 80-kvelder før de flyttet til ungdomsskolen. Teatergruppa HUF(f) har hatt 59 øvingstimer. De opptrådte på R.U.L.'s kulturdag med sketsj, forsterket med Kjell Roar Svendsbakken. Liv Hanna Jørgensen bidro med diktlesning på Hole kommunes kultur dager. De hadde innslag med sang under julegrantenninga. Ellers øves det på Dario Fo's farse "Tyven, tyven."

I kunnskapskonkurransen "Kven veit" gjorde våre to lag det bra også i år. Lag A fikk 17. plass. Lag B kom også blant de 50 beste.

Musikkgruppa har øvd tilsammen 90 timer. Fredagstreffene på Røysehall har hatt sju hyggekvelder. Det samarbeides her med Røyse Vel, Hole Pensjonistforening, Hole lokallag av LHL og Røysehalls venninner. Det har vært holdt ett fellesmøte. Samarbeidet har vært et meget vellykket tiltak.

Julegranteninga 6. desember gikk i gammel tradisjon, med besøk av sokneprest Finstad som talte litt før gang rundt juletreet ute. Etterpå var det sang, konkurranse og underholdning av teatergruppa, samt utdeling av poser til barna. Godt besøk.

Arne Ruud døde 18. juli 1992, og overraskende arvet Hole Ungdomsförening leilighet med innbo, en bil og noe penger. Det har vært en kjempejobb å gå igjennom alt dette. Leiligheten er solgt for 350.000 kroner. Bilen ble solgt for 20.000 kroner. Boet er ikke ferdig oppgjort enda.

ÅRSMELDING

for heftet "Ringerike" 1992-93

Arbeidsåret har vært preget av at vedtektsforslaget, omarbeidet etter advokat Askildsruds opprinnelige utkast og vedtatt å gjelde i en prøvetid på ett år i fellesmøte mellom de tre samarbeidende lag 30. mars 1992 samt i de tre lags årsmøter våren 1992, skulle prøves ut.

I henhold til vedtektsforslaget ble det blant de seks medlemmene som var utpekt fra de tre samarbeidende lagene (to fra hvert lag), valgt et styre bestående av Fred Harald Nilssen (formann), Trygve Gjerald (forretningsfører) og Gudmund Bakke (sekretær). De tre øvrige ble da redaksjonskomite: Ingebjørg Liljedahl (redaktør), Olav Norheim og Peter Tandberg.

I realiteten har imidlertid samtlige seks jobbet sammen som en enhet, både som styre og redaksjon. Erfaringene etter dette årets prøvedrift viser seg også i det nye ved-

tektsforslaget som nå foreligger, hvor styret og redaksjonen er én og samme enhet.

Styret/redaksjonen har hatt ialt 11 møter, hvorav representanter for Ringerike Historielag, Ringerike Ungdomslag og Ringerikes Museum har møtt i to av dem.

Heftet 1992-93 forelå ferdig trykket i 4.000 eksemplarer 4. november 1992. Årets hefte var på 72 sider og er blitt godt mottatt. Tilgangen på stoff har vært god. Flere artikler som var påtenkt plass i årets hefte, må utstå til neste år.

Arbeidet med nye vedtekter har tatt mye tid, ved siden av det vanlige redaksjonsarbeidet. Det har vært litt ulike oppfatninger i styret/redaksjonen om heftets profil, behov for ny lay-out, og bruk av mer moderne utstyr ved produksjon av heftet. Erfaringene fra arbeidet med heftet 1992-93 er at vi bør ta nyere teknikk i bruk, og videreutvikle arbeidet med variert bildebruk og bearbeiding av stoffet.

Salget av årets hefte har gått meget bra, og regnskapet er gjort opp med et overskudd på kr. 17.472,70.

I fellesmøte med ledere fra Ringerike Historielag, Ringerike Ungdomslag og Ringerikes Museum har vi fått tilslutning til et forslag om en overgangsordning for arbeidet med heftet 1993-94, slik at arbeidet med dette kunne komme i gang før de respektive lags årsmøter har behandlet det nye forslaget til vedtekter. (Det nye forslaget til vedtekter for heftet "Ringerike" ble vedtatt av årsmøtene i Ringerike Historielag, Ringerike Ungdomslag og Ringerikes Museum våren 1993. Red.)

KROKSUND

Forts. fra side 75

Desto mer må behovet for å få en bærekraftig bro ha meldt seg med stigende tyngde, om ikke før så da nyvegen til og fra Oslo (Christiania) ble ferdig i 1860. Til og fra Drammen var det kommet en ny veg hit alt i 1854.

Steinbroa

I denne tiden må det vel da også ha vært at den nå "tilsidesatte" steinbroa ble bygd (alle forhåndværende kilder unnlater å nevne noe byggeår). Hvordan nå det forholder seg, dreier det seg i alle fall her om en av de ikke så helt få hvelvbroene av naturstein som ble bygd fra omkring 1800. Flere av dem ble bygd på "Kongeveien", nåværende Gamle Ringeriksveg. På Bærum-siden har vi den gamle Øverlandsbroa fra 1838, forlengst fredet. (I parentes bemerket har Bærum flere av de vakre hvelvbroene, bl. a. Nesbru).

Ved Langebru, på fylkes- og kom-

munedelet ("Buskeruds Amt - Hoele Sogn. 1807") har vi en liten, men typisk hvelvbro som fører vegen over bekken fra tjernet her. Oppe i Krokkleiva har vi enda en utgave av dem, noe medtatt, men som likefullt fører vegen over bekken fra Reteltjernet.

Tilbake til Kroksund-broa som den langt største av dem, har den jo tre mindre hvelv på hver side av et større hvelv i midten. Dessverre kommer den nå litt i skyggen (bokstavelig talt) av ny-broa, slik at de mange som daglig haster forbi den, knapt ser den. Under alle omstendigheter har vi her en av de gamle og vakre hvelvbroene som ennå er igjen. En rekke av dem har dessverre forlengst rast ut og mange står i ferd med å gjøre det. Det bør bare ikke få skje.

Verdifullt minnesmerke

De gamle hvelvbroene er så avgjort verdifulle vegminnesmerker fra gamle sund- og brosteder der folk og fe har svømt, ferjet og siden gått og kjørt over i århundrer. Og det i

tider da våre fedre nok kom i et langt tettere forhold til veger og broer enn vi gjør det idag, i bilenes tidsalder.

Kroksund-broa er i alle fall et høyst synlig fortidsminne som vi bør ta vel vare på. Samlet sett er Kroksund-broa og de andre i denne genren en kulturskatt, like verdifulle for ettertiden som mange av de bygningene vi setter på museer, ofte med store omkostninger!

ARTIKKELFORFATTEREN

ARNE CHR. BERG (født 1921 i V. Aker)

vokste opp i Hønefoss som sønn av kjøpmann Iver Berg i St. Olavsgate.

Etter teologisk embetseksamen i 1950

har han utøvet prestegjerning flere steder i Oslo-området, og også arbeidet som lektor i den videregående

skolen. Han er nå bosatt i Bærum, og

har gjennom de siste 25 år skrevet en

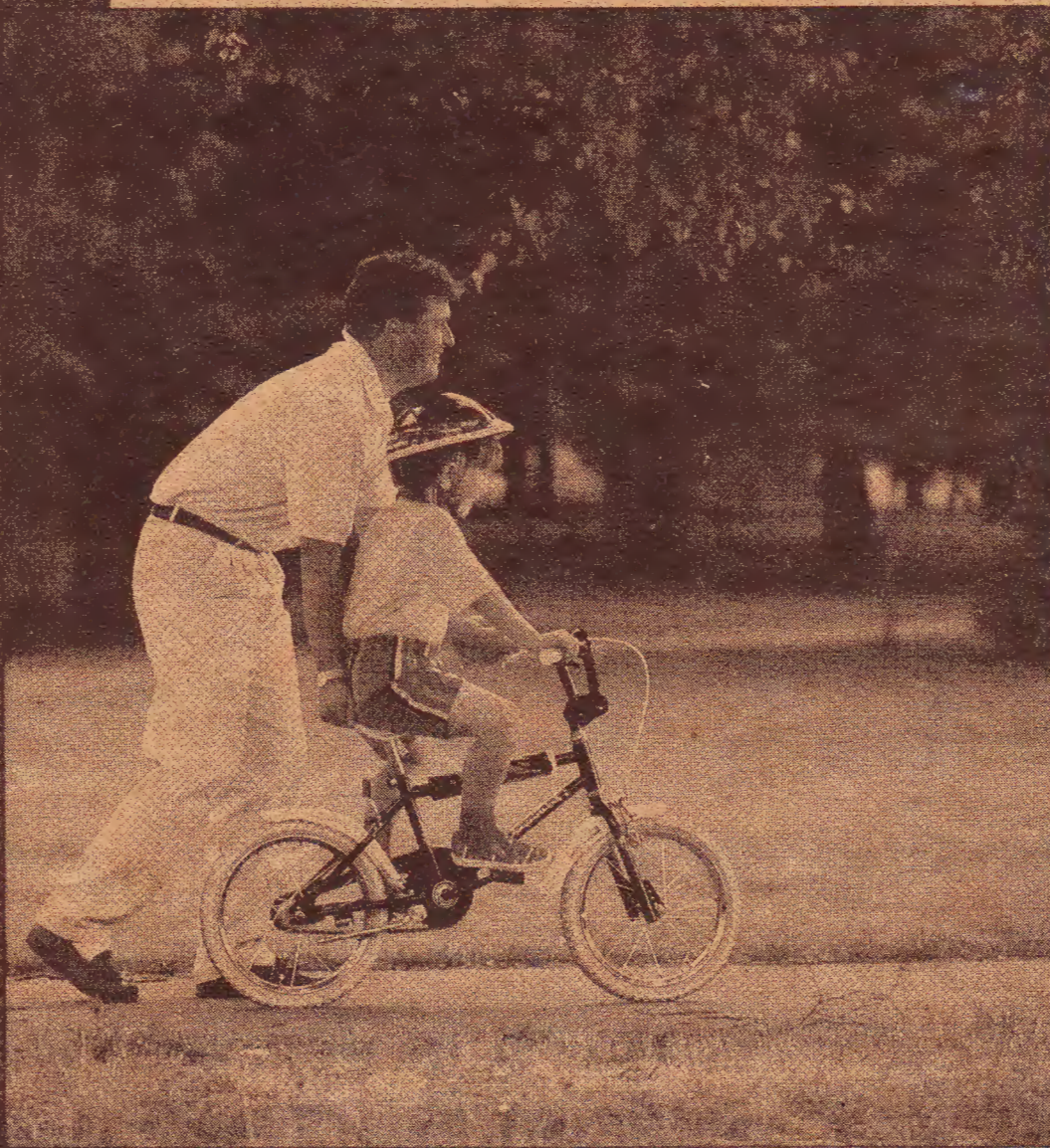
rekke artikler med lokalhistorisk innhold, primært fra Ringerike og Bærum.

Norske Skog
Follum Fabrikker

Ønsket om å lykkes er like
sterkt i dag som for 160 år siden

Vi vil være din økonomiske medspiller også i fremtiden

Hvem husker ikke sin første sykkel? Og øyeblikket da du stolt mestret syklingens finurlige balansekunst. Følelsen av å lykkes. Ønskene er ofte de samme i dag som før, selv om sykkelmodellene nok har endret seg. Det er fortsatt godt å ha noen i ryggen som kan hjelpe deg å nå målene. Uten en trygg økonomisk medspiller er det vanskeligere å komme noen vei.

Planlegg fremtiden og økonomien sammen med oss. Vi har gunstige betingelser, og produkter spesielt tilpasset store som små. Velkommen innom du også!

Ringerikes Sparebank

1833 160 år 1993